

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Шашкевич Олександр Любомирович

УДК 37.014.543

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ:
ОПТИМІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ
ВИКОРИСТАННЯ

Спеціальність: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент

Бескид Йосип Миронович

Тернопіль – 2008

ЗМІСТ

Вступ		4
Розділ 1.	Теоретико-методологічні основи формування та використання фінансових ресурсів	12
1.1.	Концептуальні засади фінансових ресурсів вищих навчальних закладів	12
1.2.	Методологія формування та використання фінансових ресурсів	27
1.3.	Теоретичні основи оптимізації формування та ефективності використання фінансових ресурсів	46
	Висновки до першого розділу	63
Розділ 2.	Прагматизм формування і використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів в Україні	65
2.1.	Прагматика формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів	65
2.2.	Аналіз використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів	87
2.3.	Оцінка ефективності формування та використання фінансових ресурсів	106
	Висновки до другого розділу	121
Розділ 3.	Шляхи вдосконалення формування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів	123
3.1.	Оптимізація процесів формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів	123
3.2.	Напрямки вдосконалення формування та використання фінансових ресурсів	139
3.3.	Підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів	154
	Висновки до третього розділу	171
Висновки		173
Додатки		178
Список використаних джерел		227

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БДФА	Буковинська державна фінансова академія
ВНЗ	вищий навчальний заклад
ДДФА	Дніпропетровська державна фінансова академія
ДФН	денна форма навчання
ДФА	державна фінансова академія
ЄТС	єдина тарифна сітка
ЗУ	Закон України
ЗФН	заочна форма навчання
КМУ	Кабінет Міністрів України
ЛДФА	Львівська державна фінансова академія
МНК	метод найменших квадратів
РК	ресурсний капітал

ВСТУП

Актуальність дослідження. Стрімкий розвиток соціально-економічних процесів в Україні викликав кардинальні перетворення у сфері вищої освіти. З переходом до ринкових умов господарювання зазнали значних змін процеси формування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів (ВНЗ). Після здобуття незалежності органам влади та управління держави не вдалося послідовно реформувати економіку зі збереженням можливостей підтримання соціальних програм, що негативно позначилося на ВНЗ. Розвиток ринкових відносин потребує від ВНЗ удосконалення формування та використання фінансових ресурсів, що дасть їм змогу виконувати свої функції з підготовки кваліфікованих кадрів і розвиватися відповідно до темпів зростання науково-технічного прогресу.

Необхідність вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням ВНЗ, зумовлює впровадження нових підходів до оптимізації та диверсифікації формування їхніх фінансових ресурсів. Важливе значення в умовах конкуренції між ВНЗ на ринку освітніх послуг у боротьбі за споживачів має цінова політика щодо встановлення оптимальної плати за навчання й підвищення ефективності використання фінансових ресурсів і майна державними ВНЗ. При відкритості ринку освітніх послуг і наявності конкурентного середовища, підвищення ефективності функціонування державних ВНЗ є засобом, що дає змогу зберегти й закріпити присутність на ньому, а також збільшувати доходи. Створення науково обґрунтованої методики оцінювання ефективності використання коштів та майна ВНЗ державної форми власності з урахуванням особливостей їх діяльності та здобутків фінансового аналізу має стати вагомим внеском в реформування фінансового механізму вищої освіти.

Проблеми формування та використання фінансових ресурсів вищої школи стали предметом дискусій науковців, політичних і громадських діячів. Фінансове забезпечення освітньої сфери та науки досліджували українські

економісти: В. Андрієнко, Й. Бескид, Т. Боголіб, Є. Бойко, О. Василик, Т. Гребнева, В. Журавський, І. Каленюк, П. Коваль, Т. Лев, Ю. Лисенко, О. Навроцький, В. Новіков, К. Павлюк, В. Федосов, В. Шпотенко, М. Яструбський, С. Юрій та ін.

Вивченню проблематики фінансового забезпечення закладів освіти і науки присвячені праці російських учених: П. Анісімова, О. Арзякової, С. Белякова, В. Волкової, А. Дайновського, В. Єрошина, В. Жаміна, Є. Жильцова, С. Зарецької, В. Зуєва, С. Костаняна, Ю. Краковського, Ю. Пешехонова, Д. Чупрунова, Ю. Чур'янова, М. Шерменьова, Л. Якобсона та ін. Серед іноземних дослідників найбільше на увагу заслуговують праці Н. Барра, Г. Беккера, Г. Боуена, М. Боумена, Б. Джонстоуна, П. Друкера, Дж. Мінцера, Дж. Е. Стігліца, Т. Шульца та ін.

Наукові здобутки згаданих учених є значним внеском у теорію, методологію й організацію фінансового забезпечення вищої освіти. Однак питання комплексного системного управління фінансовими ресурсами ВНЗ, що передбачає формування обґрунтованої концепції реформування фінансового механізму їхнього функціонування, розроблені ще недостатньо. Саме це зумовило актуальність теми дисертаційної роботи, її теоретичну і практичну значимість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою науково-дослідних робіт кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету згідно з планом науково-дослідної роботи за держбюджетними темами „Розробка основних напрямів стратегії і тактики управління фінансами” (державний реєстраційний номер 0104U000404), „Реформування фінансового механізму вищої освіти” (державний реєстраційний номер 0106U000531) і „Фінансова політика в стратегії соціально-економічного розвитку України” (номер державної реєстрації 0105U000861), у межах яких автор розробив рекомендації щодо оптимізації формування та підвищення ефективності використання фінансових ресурсів ВНЗ в умовах ринкових перетворень у нашій державі.

Мета і завдання дослідження визначені провідною ідеєю дисертації – на базі аналізу, узагальнення і систематизації нагромадженого в Україні й зарубіжних країнах досвіду фінансового забезпечення вищої освіти – обґрунтувати теоретичні та прикладні засади формування і використання фінансових ресурсів державних ВНЗ, розробити методи оптимізації їхнього формування та запропонувати шляхи підвищення ефективності використання.

Для досягнення зазначеної мети у роботі окреслено та вирішено такі завдання:

- з'ясувати теоретико-методологічні засади формування та використання фінансових ресурсів державних ВНЗ;
- розкрити правові аспекти фінансових відносин у галузі вищої освіти України;
- провести ґрунтовний аналіз тенденцій і особливостей формування та використання фінансових ресурсів державних ВНЗ у сучасних умовах господарювання;
- визначити структуру джерел та динаміку обсягів надходжень державних ВНЗ;
- розробити економіко-математичну модель вибору оптимальної плати за навчання;
- запропонувати методичні підходи до комплексного оцінювання та моніторингу ефективності використання фінансових ресурсів у ВНЗ державної форми власності.

Об'єктом дослідження є фінансові ресурси та майно вищих навчальних закладів.

Предмет дослідження – грошові відносини, пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів державних вищих навчальних закладів, закономірності, принципи, методи їх мобілізації, розподілу та використання в сучасних умовах господарювання.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження є класичні теорії, концепції світової економічної та фінансової науки й фундаментальні

наукові праці зарубіжних і вітчизняних учених із проблематики вищої освіти та її фінансового забезпечення.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить діалектичний метод наукового пізнання, що дав змогу вивчити фінансові відносини у вищих навчальних закладах в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання економічних явищ, які забезпечили виконання поставлених завдань із обраного напрямку дослідження. Теоретичні та практичні розробки базовані на таких методах:

- метод наукової абстракції й історичний метод використано у процесі дослідження наукової проблематики та вивчення досвіду вітчизняних і зарубіжних науковців;

- методи аналізу, синтезу, спостереження, узагальнення, економіко-статистичні методи (зіставлення, табличний, графічний), метод укрупнення результатів, кількісні методи аналізу покладено в основу аналітичної оцінки визначення сучасних тенденцій і закономірностей формування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів;

- методи моделювання застосовано у процесі побудови теоретичної моделі оптимізації плати на навчання;

- методи екстраполяції використано для прогнозування доходів і видатків вищих навчальних закладів.

У ході дослідження використані матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства фінансів України, звітні дані Буковинської, Дніпропетровської та Львівської державних фінансових академій Міністерства фінансів України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні фінансових ресурсів ВНЗ і розробленні рекомендацій щодо оптимізації їхнього формування та ефективності використання у державних ВНЗ. Найважливішими результатами дослідження, що характеризують його новизну, є:

вперше:

– розроблено концептуальні підходи до оцінювання ефективності використання коштів і майна вищими навчальними закладами державної форми власності на основі системи показників майнового стану, ділової та фінансової активності, профільного використання площ, що дають змогу ранжувати ВНЗ за рівнем ефективності фінансово-господарської діяльності з метою забезпечення об'єктивного розподілу обсягів бюджетного фінансування;

удосконалено:

– трактування сутності фінансових ресурсів вищих навчальних закладів державної форми власності як грошових активів у фондovій і нефондовій формах, які формують за рахунок бюджетних коштів та коштів, отриманих як плата за освітні й інші послуги, надані для задоволення освітніх потреб особи, суспільства та держави, перебувають у їхньому розпорядженні на правах оперативного управління і використовують для фінансування підготовки кадрів відповідно до державних стандартів освіти, зміцнення й розширення матеріально-технічної бази ВНЗ;

– підходи до вибору оптимальної плати за навчання, що ґрунтуються на застосуванні інструментарію вартісного аналізу дохідності й математичному моделюванні, які враховують кон'юнктуру ринку освітніх послуг і ресурсні обмеження ВНЗ та мають на меті забезпечити покриття видатків, пов'язаних із наданням освітніх послуг, і плановий рівень нагромаджень для оновлення матеріально-технічної бази ВНЗ;

– формульний розрахунок видатків на оплату праці працівників ВНЗ, що передбачає забезпечення середніх посадових окладів у розмірі подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості та розрахункову чисельність професорсько-викладацького складу на основі нормативів співвідношення чисельності студентів і викладачів за освітніми програмами, формами та видами навчання. Його застосування дасть змогу встановлювати економічно обґрунтований розмір плати за навчання й підвищити рівень оплати праці персоналу ВНЗ;

набули подальшого розвитку:

– напрямки розширення складу груп власних надходжень і переліку платних послуг, у тому числі ендаументу (ресурсного капіталу), та сфера застосування методів математичного прогнозування (екстраполяції, інтерполяції) основних показників фінансово-господарської діяльності ВНЗ для виявлення тенденцій до зміни доходів і видатків, що дасть змогу сформувати стратегію розвитку ВНЗ, збільшить обсяги їхніх надходжень і сприятиме зміцненню матеріально-технічної бази;

– класифікація фінансових ресурсів вищих навчальних закладів. Авторський підхід полягає у розширенні традиційно виокремлюваних класифікаційних ознак (місце створення, джерела формування, методи акумулювання, рівень управління, напрямками використання, регулярність надходження) ознакою форми власності. Це сприятиме більш реалістичному науковому трактуванню сутності фінансових ресурсів ВНЗ в ринкових умовах господарювання.

Практичне значення одержаних результатів. Основні наукові положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, що дає змогу широко застосовувати викладені у ній положення і пропозиції щодо формування та використання фінансових ресурсів ВНЗ.

Методику оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів і майна у ВНЗ державної форми власності застосовують при формуванні та розподілі обсягів державного замовлення на підготовку спеціалістів, яку здійснюють ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України (довідка № 31-08050-07-5/13051 від 05.07.2007 р.).

Пропозиції щодо застосування процедури моніторингу ефективності використання коштів і майна у ВНЗ державної форми власності враховані при розробленні змін та доповнень до Методичних рекомендацій з проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ, затверджених наказом Головного контрольно-ревізійного управління України № 451 від 19.12.2005 р. (довідка № 17-14/377 від 31.10.2007 р.).

Методичні підходи до розрахунку вартості навчання студентів і встановлення граничної (мінімальної) плати за навчання застосовуються у роботі Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (довідка № 814-33/05 від 24.10.2007 р.).

Теоретичні положення та висновки дисертації використовують у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні курсів „Бюджетна система”, „Фінансове адміністрування і менеджмент державних установ і організацій” (довідка № 126-06/1672 від 15.11.2007 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаним дослідженням. Сформульовані у роботі наукові результати, висновки, рекомендації та пропозиції одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні наукові результати і висновки дисертаційної роботи автор доповідав на: Міжнародній науково-практичній конференції „Реформування фінансово-кредитної системи і стимулювання економічного зростання” (м. Луцьк, 2003 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Мотивація інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств та ринку праці в контексті інтеграції України до ЄС” (м. Хмельницький, 2005 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених „Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті” (м. Тернопіль, 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Сучасні наукові дослідження – 2006” (м. Дніпропетровськ, 2006 р.); конференції професорсько-викладацького складу „Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період” (м. Тернопіль, 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених „Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть” (м. Тернопіль, 2007 р.); наукової конференції професорсько-викладацького складу „Економічні,

правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період” (м. Тернопіль, 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки” (м. Тернопіль, 2007 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Теорія і практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст” (м. Вінниця, 2008 р.); наукових семінарах кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету.

Публікації. За результатами досліджень автор опублікував 12 наукових праць, із яких 3 – у співавторстві. Загальний обсяг публікацій – 4,05 д. а., із них особисто здобувачеві належить 3,6 д. а., у тому числі 6 статей у фахових виданнях (3 д. а.), з яких 4 написані індивідуально (сумарний авторський внесок – 2,6 д. а.); 6 – у збірниках наукових праць за матеріалами конференцій (1,05 д. а.), із яких 5 написані індивідуально (сумарний авторський внесок – 1 д. а.).

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 229 найменувань на 24 сторінках і 45 додатків на 48 сторінках. Основний текст дисертаційної роботи викладено на 174 сторінках, що містять 13 таблиць на 11 сторінках та 20 рисунків на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

1.1. Концептуальні засади фінансових ресурсів вищих навчальних закладів

Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної і наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціали суспільства. За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, триває практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою „Освіта” („Україна XXI століття”).

Освіта, створюючи сучасну інтелектуальну продукцію, займає важливе місце в розгалуженій системі суспільного виробництва. Під галуззю освіти слід розуміти сукупність закладів, організацій та підприємств, які здійснюють переважно освітню діяльність, спрямовану на задоволення різноманітних освітніх потреб населення, на відтворення і розвиток кадрового потенціалу держави.

Сучасний етап становлення та економічного розвитку нашої держави визначає особливості вдосконалення та розвитку системи вищої освіти. Його основними рисами є перехід до нових форм і методів господарювання та структурна перебудова економіки. Водночас стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не сповна задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, інші притаманні сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу. Потреба у радикальній

модернізації галузі ставить перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

У Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 [149], зазначено, що „сучасна економіка освіти повинна створити сталі передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня Українського народу”.

До основних завдань задля досягнення цієї мети належать:

- визначення фінансування освіти як пріоритетного напрямку видатків бюджетів усіх рівнів;
- формування багатоканальної системи фінансового забезпечення освіти, стимулювання інвестицій юридичних та фізичних осіб у її розвиток;
- створення сучасної системи нормування й оплати праці у галузі освіти;
- визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації, забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток освіти.

Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 12 липня 2006 р. № 396-р [80], однією з основних проблем визначила обмежене фінансування освіти і науки з державного й місцевих бюджетів, що призвело до погіршення стану матеріально-технічної бази навчальних закладів, їх соціальної інфраструктури та гальмує впровадження сучасних інноваційних технологій і засобів навчання. Підвищення ефективності використання фінансових і матеріально-технічних ресурсів, які залучають для забезпечення розвитку освітньої галузі, визначено одним із основних напрямів реалізації Програми. Цього можна досягти здійсненням об'єктивного контролю у рамках „економічність–ефективність–результативність” та розробленням і затвердженням державних стандартів освіти з урахуванням вартості навчання у розрахунку на календарний рік.

Демократичні зміни в українському суспільстві та реорганізація системи державної влади та управління потребують підвищення вимог до системи вищої освіти у підготовці кадрів високої кваліфікації. У вирішенні цього завдання визначальне місце займають вищі навчальні заклади.

Розвиток системи вищої освіти в Україні у сучасних умовах та її взаємозв'язок із іншими сферами економічного життя суспільства – вихідний пункт дослідження фінансових аспектів діяльності вищих навчальних закладів.

Положення про державний вищий навчальний заклад, затверджене постановою КМУ від 5 вересня 1996 р. № 1074 [119] визначає державний вищий навчальний заклад як суб'єкт освітньої діяльності, яку здійснюють з метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави.

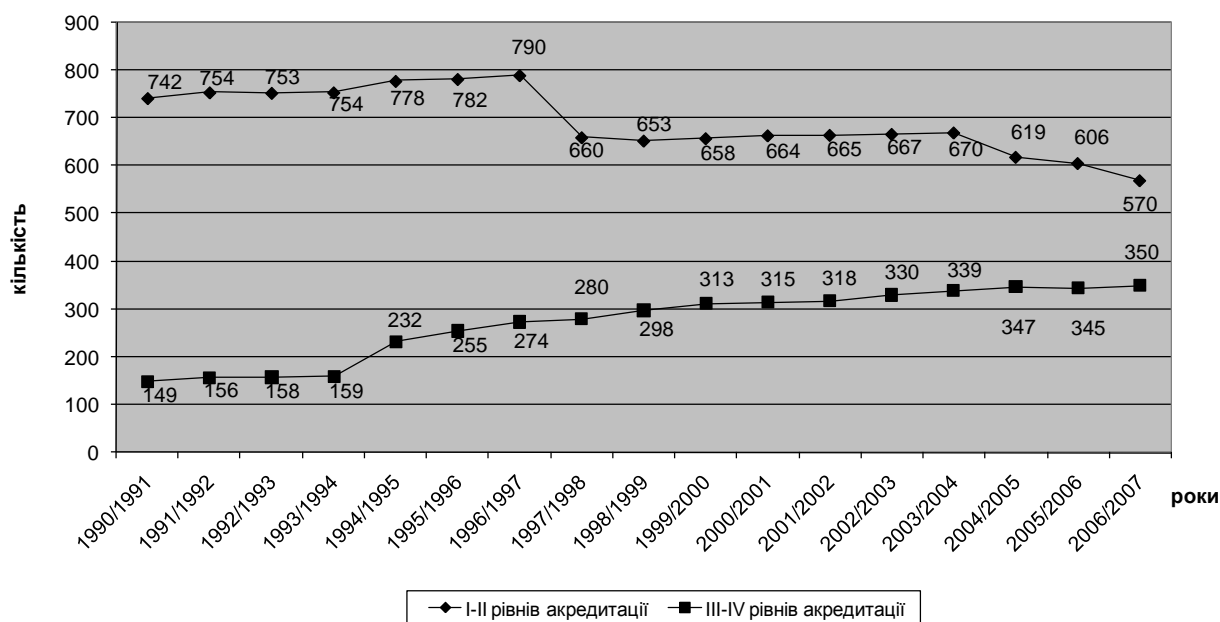
Закон України „Про вищу освіту” від 17.01.2002 р. № 2984-III [62] визначає вищий навчальний заклад як освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей і нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність. Вищий навчальний заклад державної форми власності – це ВНЗ, який заснувала держава, фінансують із державного бюджету і підпорядкований відповідному центральному органу виконавчої влади.

В Україні до вищих навчальних закладів належать технікуми, (училища) коледжі, інститути, консерваторії, академії та університети. Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації: I – технікуми, училища; II – коледжі та інші прирівняні до них заклади; III і IV – академії, університети, інститути та консерваторії [62].

У дослідженні нами зосереджено увагу на вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації державної форми власності як установах, що готують кадри найвищої кваліфікації.

За роки державної незалежності України загальна кількість вищих навчальних закладів щороку постійно зростала (див. рис. 1.1), насамперед, за рахунок відкриття ВНЗ недержавної форми власності, що закономірно супроводжувалося збільшенням кількості студентів (див. рис. 1.2).

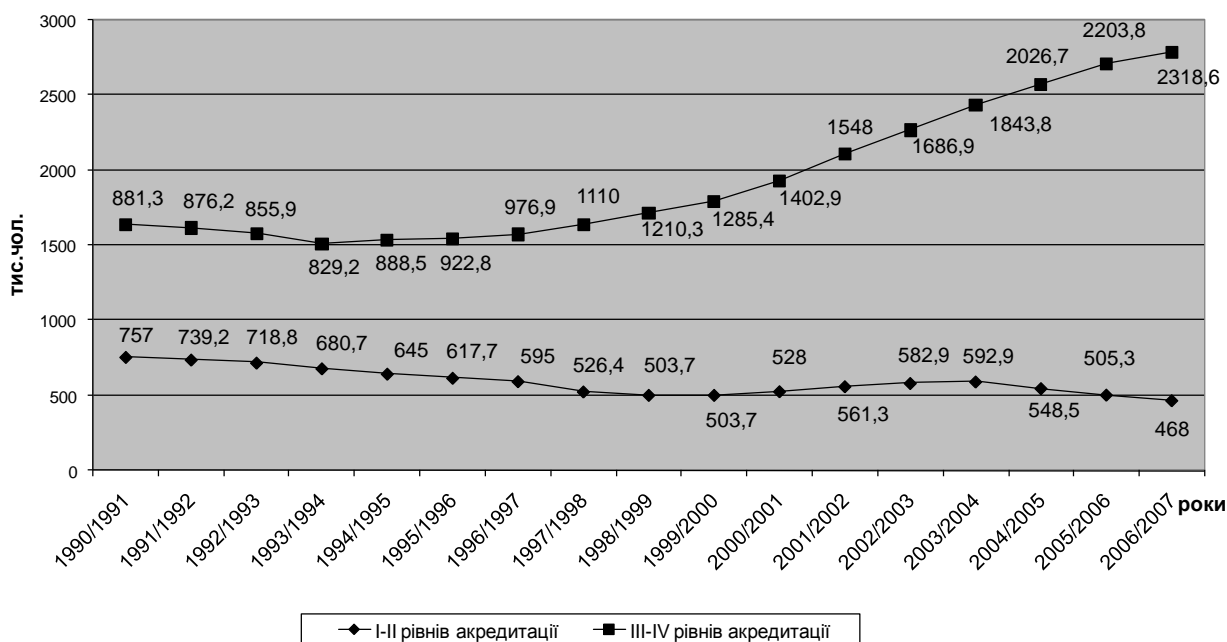
Як видно з рис. 1.1, в останні роки спостерігається тенденція зменшення кількості ВНЗ I–II рівнів акредитації (з 742 в 1990/1991 навчальному році до 570 в 2006/2007 навчальному році) та зростання кількості вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації (з 149 в 1990/1991 навчальному році до 350 в 2006/2007 навчальному році).

Рис. 1.1. Динаміка кількості вищих навчальних закладів в Україні у 1990/1991–2006/2007 навчальних роках [229].

Одночасно зростає кількість студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації (зі 881,3 тис. осіб у 1990/1991 навчальному році до 2318,5 тис. осіб у 2006/2007 навчальному році) та відповідно зменшується їх чисельність у ВНЗ I–II рівнів акредитації, як це зображено на рисунку 1.2.

Пояснити це можна підвищенням попиту на фахівців високого рівня, які необхідні для побудови демократичної держави європейського зразка та соціально орієнтованої ринкової економіки, зростанням престижу вищої освіти у суспільстві, можливістю отримати більш високооплачувану роботу в майбутньому.

Рис. 1.2. Динаміка кількості студентів у вищих навчальних закладах України у 1990/1991–2006/2007 навчальних роках [229].

У період дедалі зростаючої конкурентної боротьби між вищими навчальними закладами важливого значення набуває пошук додаткових джерел фінансових ресурсів та їх ефективне використання. Об'єктивною тенденцією розвитку вищої освіти є постійне зростання потреб у фінансових ресурсах.

Проблема трактування дефініції фінансових ресурсів постійно поставала і постає у працях зарубіжних та вітчизняних учених. У сучасній економічній науці фінанси та фінансові ресурси належать до найскладніших економічних категорій, що відображають відносини між усіма суб'єктами господарювання. Дослідження категорійного апарату фінансової науки дасть змогу окреслити об'єкти управління, що сприятиме ефективному функціонуванню вищих навчальних закладів.

Фінансовим ресурсам, на нашу думку, притаманні такі ознаки:

- виражають відносини власності (в кожному конкретному випадку визначають власника або розпорядника);
- перебувають у постійному русі, тобто їх безперервно поповнюють і використовують;
- мають властиві їм джерела формування та методи акумуляції;
- відрізняються за напрямками використання та цільовим призначенням;
- мають специфічний склад учасників формування, розподілу та використання;
- ґрунтовані на правових засадах.

Значущість категорії „фінансові ресурси” в організації формування, розміщення та використання фінансових ресурсів суб’єкта господарювання потребує чіткого визначення цього терміна. „Фінансові ресурси” – одна з найуживаніших економічних категорій у понятійному апараті практичного менеджменту та фінансової науки. В економічній літературі досі нема єдиної думки щодо визначення фінансових ресурсів, їх складу, методів впливу на ефективність господарювання. Це зумовлено тим, що, як і будь-яке економічне явище, ця категорія має різні форми прояву. Крім того, кожний дослідник адаптує зміст використовуваних термінів до вирішення завдань власного дослідження для того, щоби розкрити досліджувану проблему.

На нашу думку, існуючі підходи до визначення суті та складу фінансових ресурсів базовані на їх розширеному трактуванні. Тому іноді складається хибне враження про наявність порівняно значного фінансового потенціалу, що насправді не відповідає дійсності та призводить до прорахунків у сфері фінансового планування.

Кількісно фінансові можливості характеризують такими поняттями, як доходи, грошові кошти, грошові фонди (або фонди грошових коштів), фінансові ресурси. Чіткого розмежування між ними у науковій літературі досі нема, що й породжує невизначеність як у теорії, так і на практиці.

Результати одного з перших теоретичних досліджень, предметом якого були різні фінансові аспекти відтворювального процесу, в т. ч. проблема формування та використання фінансових ресурсів, викладено у праці О. Бірмана „Нариси теорії радянських фінансів”. У ній автор потрактував фінансові ресурси як виражену в грошах частину національного доходу, що може використати держава (безпосередньо чи через підприємства) з метою розширеного відтворення і на загальнодержавні витрати. За надзвичайних обставин фінансовими ресурсами можуть служити оборотні кошти як частина створеного в минулому національного багатства [10, с. 31]. Особливістю цього визначення є введення до фінансових ресурсів у надзвичайних обставинах оборотних коштів, що порівняно рідко траплялося згодом у наукових працях із цієї проблеми.

Радянський економіст В. Сенчагов, який один із перших у колишньому СРСР комплексно дослідив фінансові ресурси, дав їм таке визначення: „Фінансові ресурси народного господарства є сукупністю грошових накопичень, амортизаційних відрахувань та інших грошових коштів, що утворюються у процесі створення, розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту” [153, с. 10]. Характерними аспектами цього визначення є, по-перше, ув'язка фінансових ресурсів із грошовими коштами, і, по-друге, їх трактування як результату створення, розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту. Але у наведеному визначенні не зафіксоване призначення фінансових ресурсів.

Подальші дослідження проблеми переважно тією чи іншою мірою перебували під впливом саме цих підходів до ідентифікації та інтерпретації фінансових ресурсів. Незважаючи на те, що парадигму фінансових ресурсів як економічної категорії характеризує широка варіація підходів, упродовж десятиліть вона не зазнала істотних змін.

Російські вчені В. Глущенко, В. Чехунов [32] під фінансовими ресурсами розуміють фонди грошових коштів, що перебувають у розпорядженні держави, господарюючих суб'єктів і населення, створені у

процесі розподілу вартості суспільного продукту в грошовій формі й призначені для забезпечення відтворювального процесу та задоволення загальнодержавних потреб. Вони також зазначили: „Основним джерелом централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів є чистий дохід господарюючих суб'єктів, незалежно від форм власності, за рахунок якого формуються фінансові ресурси як самого суб'єкта господарювання так і держави”.

Українські науковці А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко., навели у фінансовому словнику [52, с. 496] таке визначення: „Фінансові ресурси – це сукупність коштів, що є в розпорядженні держави та суб'єктів господарювання і є джерелом їх виробничого й соціального розвитку”. Ця дефініція, на нашу думку, неточна й неповна, оскільки зводить поняття „фінансові ресурси” до сукупної маси коштів у суб'єкта господарювання. Вважають, що фінансові ресурси характеризують грошові нагромадження, грошові фонди, які формуються в процесі розподілу створеного продукту.

На думку авторів в „Економічній енциклопедії” за редакцією С. Мочерного „фінансові ресурси – це грошові фонди, створені в процесі розподілу, перерозподілу і використання валового внутрішнього продукту країни” [44, с. 821]. Ми вважаємо, що дане визначення не відповідає на питання цільового призначення фінансових ресурсів, часу їх створення та використання.

О. Василик зазначив, що „фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу і використання валового внутрішнього продукту країни, що створюється упродовж певного часу в державі” [24, с. 75]. Відповідно до джерел створення, форми виявлення, цільового призначення він дав таке визначення: „Фінансові ресурси – це грошові накопичення і доходи, що створюються в процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб” [24, с. 76].

Проте фінансові ресурси не ототожнюють із усією сумою грошових

коштів. Поряд із фінансовими ресурсами грошові кошти охоплюють кредитні ресурси. Відправним аспектом для розмежування фінансових і кредитних ресурсів є те, що перші формуються в процесі розподілу створеної вартості та є сукупністю доходів, відрахувань і надходжень, а другі створюють за рахунок тимчасово вільних грошових коштів, зокрема й тимчасово вільних фінансових ресурсів.

О. Кириленко дала таке визначення: „Фінансові ресурси – це доходи і грошові нагромадження, що формуються у підприємствах, організаціях держави в процесі розподілу валового національного продукту” [72, с. 9].

У наведених дефініціях основний наголос зроблено на місці створення ресурсів та їх належності до суб'єкта фінансових відносин. Водночас належно не досліджено такий аспект, як їх цільове призначення.

С. Юрій зазначив, що фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу і використання валового внутрішнього продукту за певний період часу (макрорівень). Він також визначив фінансові ресурси як акумульовані підприємством з різних джерел грошові кошти, які надходять у його обіг і призначені для покриття потреб підприємства (мікрорівень) [158, с. 28].

Суб'єкти господарювання використовують кошти не лише у фондovій формі. Так, використання коштів для виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом і державними цільовими фондами, банками, страховими організаціями суб'єкт господарювання здійснює в нефондовій формі. У такій формі суб'єкти господарювання також одержують цільові допомоги, пожертвування та спонсорські внески. Отже, фінансові ресурси суб'єкта господарювання є як у фондovій, так і у нефондовій формі, фактично будучи його коштами, що мають цільове призначення або не мають його.

На нашу думку, найповніше визначення фінансових ресурсів, дала К. Павлюк [115, с. 17], стверджуючи, що фінансові ресурси – це грошові нагромадження і доходи, які створюють у процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту і зосереджують у відповідних фондах для

забезпечення безперервності розширеного відтворення й задоволення інших суспільних потреб.

Однак у даному формулюванні не враховано, що фінансові ресурси, як і ВВП, національний дохід – це величина, котра відповідає певному періодові. Незважаючи на те, що процес відтворення безперервний, ВВП розглядають як суму матеріальних благ, створених за певний період. Окрім того, джерелом фінансових ресурсів частково може бути і національне багатство, створене за попередні роки.

Заслугує уваги визначення М. Каленського: „Фінансові ресурси – це грошові нагромадження і доходи, які створюються в процесі утворення, розподілу, перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту і національного багатства за рік і зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення і задоволення суспільних інтересів та потреб” [70, с. 11].

Автори підручника „Фінанси підприємств” [157, с. 9] зазначили: „Під фінансовими ресурсами слід розуміти грошові кошти, що є в розпорядженні підприємств. Таким чином, до фінансових ресурсів належать усі грошові фонди й та частина грошових коштів яка використовується в нефондовій формі”. Також тут грошові фонди визначені як „частина грошових коштів, які мають цільове спрямування”. Отже, фінансові ресурси цілковито ототожені з грошовими коштами – ці терміни розглянуті, по суті, як синоніми.

Вважаючи фінансові ресурси категорією фінансів суб'єктів господарювання В. Опарін [111, с. 11] відзначив, що „фінансові ресурси – це сума коштів, спрямованих в основні засоби та обігові кошти підприємства. Це авансовані кошти, які вкладаються в обіг і повинні обов'язково повертатися. Причому, це не всі грошові кошти, а лише ті гроші, які „роблять” гроші, тобто на основі використання котрих формується додана вартість, у яку входять і прибуток, і заробітна плата. Втрата або нецільове використання фінансових ресурсів призводять до скорочення діяльності і втрати конкурентоздатності”.

У фінансовій практиці, в т. ч. фінансовому менеджменті та обліку застосовують також термін „активи”. В Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 „Загальні вимоги до фінансової звітності”, затвердженому наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31. 03. 1999 р. зазначено, що: „Активи – ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому” [120]. Вважаємо, що фінансові ресурси суб’єкта господарювання є складовою частиною його активів.

Оскільки дефініція будь-якого явища має відображати його сутність, то й у визначенні фінансових ресурсів слід чітко окреслити їх форму, джерела й призначення.

Фінансові ресурси і майно, закріплені за вищими навчальними закладами державної форми власності, належать їм на праві оперативного управління. Вищі навчальні заклади, які фінансують із державного бюджету, можуть у випадках, передбачених законодавством, здійснювати господарську діяльність, мають право самостійно розпоряджатися доходами від такої діяльності й майном, придбаним за рахунок цих доходів.

Підсумовуючи викладене відзначимо: під поняттям фінансові ресурси ми розуміємо всі грошові активи у фондovій і нефондовій формах, що формують у процесі розподілу та перерозподілу валового національного продукту за рік, перебувають у розпорядженні суб’єктів фінансових відносин на правах власності або повного господарчого відання та їх використовують для задоволення суспільних потреб і розширеного відтворення.

Враховуючи те, що вищі навчальні заклади є суб’єктами господарювання та зважаючи на особливості їх діяльності, можна конкретизувати дане визначення. Отже, фінансові ресурси вищого навчального закладу, на нашу думку, – це всі грошові активи у фондovій та нефондовій формах, що формуються за рахунок бюджетних коштів та коштів, отриманих як плату за освітні та інші послуги, які надають для задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави, перебувають у їхньому розпорядженні на правах

оперативного управління та використовуються для фінансування підготовки кадрів відповідно до державних стандартів освіти, зміцнення та розширення матеріально-технічної бази.

Вважаємо, що для зручності дослідження фінансові ресурси вищих навчальних закладів доцільно класифікувати за такими ознаками:

- за місцем створення – створені у державі й залучені з-за кордону;
- за джерелами формування – отримані з бюджетних та позабюджетних джерел;
- за формою власності – державні, приватні, колективні (акціонерні, змішані) та ресурси нерезидентів;
- за методами акумулювання – створені фіскальними методами та сформовані добровільно на добродійних засадах;
- за рівнем управління – централізовані та децентралізовані;
- за напрямками використання – спрямовані на поповнення необоротних та оборотних активів, на споживання, на нагромадження;
- за регулярністю надходження – фінансові ресурси, що постійно надходять (бюджетні асигнування, плата за навчання) та одноразового надходження (гранти, спонсорські внески, кошти на виконання окремих доручень).

Вищий навчальний заклад державної форми власності є бюджетною організацією, яку створили державні органи України, а також органи місцевого самоврядування для здійснення освітніх і соціально-культурних некомерційних функцій, й фінансують із державного бюджету повністю або частково. Основними джерелами формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів державної форми власності є:

1) бюджетні:

- бюджетні асигнування;
- бюджетні кредити;
- надходження з державних цільових фондів;

2) позабюджетні:

- плата за навчання;
- плата за виконання договірних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт;
- гранти і дарунки;
- надходження на виконання окремих доручень.

Бюджетні асигнування та надходження з державних цільових фондів держава виділяє вищим навчальним закладам як форму фінансування державою суспільних потреб та особистих потреб населення. Джерелом цього виду фінансових ресурсів є кошти державного та місцевих бюджетів, а також кошти державних цільових фондів. Правила забезпечення ВНЗ бюджетними коштами регламентовані Бюджетним кодексом України, Законами України „Про освіту” та „Про вищу освіту”. Підставою для виділення бюджетних коштів ВНЗ є державне замовлення на підготовку кадрів.

Бюджетні кредити отримують вищі навчальні заклади, до яких зараховані абітурієнти за направленням на здобуття вищої освіти. Міністерство освіти АР Крим, управління освіти обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій кошти на надання кредиту, встановлені у бюджеті Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетах, перераховують вищим навчальним закладам державної і приватної форм власності [134]. Однак бюджетні кредити мають форму кредиту лише щодо їх одержувачів, а вищі навчальні заклади використовують їх у тому порядку що й бюджетні асигнування.

Надходження від юридичних та фізичних осіб формують у результаті того, що юридичні та фізичні особи купують у вищих навчальних закладів освітні, науково-дослідні та інші послуги.

Чинниками, що впливають на обсяги фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, є:

- матеріально-технічна база ВНЗ;
- обсяг державного замовлення на підготовку спеціалістів відповідного профілю;

– плата за освітні та інші послуги, що надає ВНЗ.

Вчені-економісти по-різному визначають матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів. Наприклад, В. Жамін, Д. Чупрунов, А. Бабич переконані, що: „Матеріально-технічна база охоплює всі матеріальні цінності, що належать вищій школі у матеріально-речовій (будинки, споруди, обладнання, інвентар тощо) та у вартісній формах” [45, с. 37]. Окремі автори вважають, що економічним змістом матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів є основні фонди (засоби) [47, с. 47; 166, с. 91].

У частині 1 статті 63 Закону України „Про освіту” визначено: „Матеріально-технічна база навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти включає будівлі, споруди, землю, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші цінності” [60].

Вважаємо, що матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів формують необоротні активи (основні засоби, нематеріальні активи та інші необоротні активи) і частина оборотних активів (матеріали й продукти харчування, малоцінні та швидкозношувані предмети й інші запаси).

Обсяги державного замовлення, що встановлюють вищим навчальним закладам, мають безпосередньо залежати від рівня їх матеріально-технічної бази. Щорічно Уряд спеціальною постановою затверджує обсяги державного замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб, у т. ч. обсяги державного замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних і робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта). Уряд також визначає загальні обсяги прийому, випуску спеціалістів різних напрямів підготовки та спеціальностей, у т. ч. денної форми навчання; загальний обсяг фінансування та їх розподіл між відповідальними виконавцями (міністерствами й відомствами) державного замовлення.

Важливим інструментом формування фінансових ресурсів вищого навчального закладу є плата за освітні та інші послуги. Як і на будь-якому ринку, на формування ціни на ринку освітніх послуг впливають попит,

пропозиція і конкуренція.

В. Шпотенко [181, с. 43] вважає, що попит на ринку освітніх послуг проявляється специфічно, та формується залежно від ситуації, яка потенційно складеться через 4–5 років (тобто після закінчення навчання). До того ж, на попит можуть впливати демографічна ситуація, статева й вікова структура споживачів, сезонність продажу освітніх послуг, ситуація на ринку робочої сили, різкі коливання валютних курсів, участь у міжнародних освітніх проектах, стабільність чи нестабільність економічної ситуації тощо. Значний вплив на попит має географічний чинник, що враховує місце розташування навчального закладу. Окрім цих чинників регулювання попиту, враховують зміни цін на ресурси, що безпосередньо впливають на зміну витрат із надання освітніх послуг та, відповідно, на зменшення дохідності реалізації послуг за попередньою ціною, а також підвищення ціни на освітні послуги для підтримання попереднього рівня дохідності. Часто на ціну впливають такі чинники, як імідж та престижність (як спеціальності, так і навчального закладу).

Великий вплив на вибір професії і навчального закладу мають батьки абітурієнтів. Саме думка батьків є одним із вагомих аргументів вибору професії, вони встановлюють власну цінову межу (це пояснюється тим, що випускники шкіл обирають навчальний заклад для здобуття певної спеціальності у період, коли вони ще не можуть оплатити власне навчання).

Пропозиція формується під впливом стану ринку робочої сили, хоча часто прорахувати всі аспекти такого ринку неможливо, оскільки йдеться про довготривалий процес.

Конкуренцію на ринку освітніх послуг для конкретного навчального закладу створюють як інші навчальні заклади, котрі надають подібні послуги, так і альтернативні засоби, що задовольняють потреби споживачів у пізнанні. При цьому можна виділити кілька специфічних рис. По-перше, ринок освітніх послуг не можна назвати ринком чистої, вільної конкуренції, оскільки регулювальна роль держави у цій галузі залишається порівняно значною. По-

друге, встановлюючи ціни на освітні послуги, кожний навчальний заклад обов'язково враховує середньоринкові ціни у регіоні, оскільки специфікою надання послуг є те, що вони невіддільні від тих, хто їх надає.

Таким чином, можна зазначити, що на формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів значно впливають перераховані чинники, неврахування яких може призвести до встановлення невиправдано високої чи надто низької плати за освітні послуги. Наслідком цього може бути зменшення попиту на освітні послуги вищого навчального закладу або ситуація, коли надходження вищого навчального закладу не покриватимуть видатки, пов'язані з наданням цих послуг.

1.2. Методологія формування та використання фінансових ресурсів

Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів – це сукупність економічних інструментів та методів, які використовують у процесі формування й використання фінансових ресурсів із бюджетних і позабюджетних джерел на утримання та розвиток вищих навчальних закладів.

Витрати на вищу освіту сьогодні можна розглядати як одну з форм капіталовкладень, що дає прибуток, і їх слід фінансувати за рахунок переважно бюджетних коштів. Так вважає більшість вітчизняних учених-економістів.

Досліджуючи стан бюджетного фінансування вищої освіти в Україні, варто наголосити, що частиною другою статті 61 Закону України „Про освіту” від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ зі змінами та доповненнями передбачено: „...держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту у розмірі, не меншому десяти відсотків національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність” [60]. Фактичні видатки Зведеного бюджету на розвиток освіти в Україні подані в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Видатки Зведеного бюджету на розвиток освіти в Україні в 1998-2006 рр.*

(млн. грн.)

Показник	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ВВП	102593	130442	170070	204190	225810	267344	345113	441452	537667
Зведений бюджет	31196	34820,9	48148,6	55528,0	60318,9	75792,5	102538,4	141698,8	175284,5
Видатки на освіту	4564,2	4719,5	7085,5	9557,1	12269	14978	18342,6	26745,3	33785,0
у % до ВВП	4,45	3,62	4,17	4,68	5,43	5,60	5,32	6,06	6,28
у % до Зведеного бюджету	14,63	13,55	14,72	17,21	20,34	19,76	17,89	18,87	19,27
в т. ч. на вищу освіту	967,58	846,37	2118,97	2828,5	3904,7	4312,9	5424,3	7884,4	9935,7
у % до ВВП	0,94	0,65	1,25	1,39	1,73	1,61	1,57	1,79	1,85
у % до Зведеного бюджету	3,10	2,43	4,40	5,09	6,47	5,69	5,29	5,56	5,67
у % до видатків на освіту	21,20	17,93	29,91	29,59	31,83	28,79	29,57	29,48	29,41

*Складено за даними Міністерства фінансів України та Державного комітету статистики

Дані таблиці 1.1 свідчать про те, що традиційна державна політика в соціально-культурній сфері та реальні можливості бюджетів ще неспроможна досягнути гарантованого державою рівня: питома вага видатків на освіту зведеного бюджету України у ВВП суттєво відстає від встановленого законодавством мінімуму (10% національного доходу, що відповідає приблизно 8% ВВП).

Держава регулює діяльність вищих навчальних закладів державної та комунальної форм власності нормативно-правовим полем, ліцензуванням та акредитацією їх діяльності, зовнішнім контролем фінансово-господарської діяльності тощо. В рамках нашого дослідження критично оцінимо нормативно-правову базу, що регулює діяльність ВНЗ і впливає на формування й використання їх майна та фінансових ресурсів.

Процеси формування і використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів державної форми власності регламентовані у таких нормативно-правових актах:

- Бюджетному кодексі України від 21. 06. 2001 р. № 2542-III;
- Цивільному кодексі України від 16. 01. 2003 р. № 435-IV;
- Законі України „Про освіту” від 23. 05. 1991 р. № 1060-XII;
- Законі України „Про вищу освіту” від 17. 01. 2002 р. № 2984-III;
- інших законодавчих і нормативних актах.

У нашій країні з 2003 р. в бюджетному процесі застосовують програмно-цільовий метод, затверджений Розпорядженням КМУ „Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі” від 14. 09. 2002 р. № 538-р. Метою запровадження програмно-цільового методу в бюджетному процесі є встановлення безпосереднього зв’язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання [81].

Нині застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі відрегульоване Бюджетним кодексом України, постановою КМУ „Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” від 28. 02. 2002 р. № 228, наказами Міністерства фінансів України „Про затвердження інструкції про статус відповідальних виконавців бюджетних програм та особливості їх участі у бюджетному процесі” від 14. 12. 2001 р. № 574, „Про бюджетну класифікацію та її запровадження” від 27. 12. 2001 р. № 604, „Про запровадження результативних показників, що характеризують виконання бюджетних програм” від 8. 08. 2002 р. № 621.

Вищі навчальні заклади державної форми власності є відповідальними виконавцями бюджетних програм. Бюджетна програма – це систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до функцій, доручених йому (наприклад бюджетна програма 3501050 „Підготовка кадрів для фінансової системи вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації”).

Складовими бюджетної програми є:

1) мета бюджетної програми – законодавчо визначені основні цілі, яких необхідно досягти у результаті виконання конкретної бюджетної програми (наприклад, забезпечення високоякісної освіти фахівців для потреб фінансової системи України);

2) завдання бюджетної програми – конкретні цілі, яких необхідно досягти у результаті виконання бюджетної програми впродовж відповідного бюджетного періоду, й оцінити які можна з допомогою результативних показників.

3) напрями діяльності – конкретні дії, спрямовані на виконання завдань бюджетної програми, з визначенням напрямків витрачання бюджетних коштів.

4) результативні показники – кількісні та якісні показники, що характеризують результати виконання бюджетної програми і підтверджені статистичною, бухгалтерською та іншою звітністю, і які дають змогу оцінити використання коштів на виконання бюджетної програми. До основних результативних показників програми 3501050 „Підготовка кадрів для фінансової системи вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації” належать: 1) показники затрат (середньорічна кількість ставок науково-педагогічного персоналу); 2) показники продукту (середньорічна кількість студентів); 3) показники ефективності (витрати на одного студента, аспіранта); 4) показники якості (відсоток фахівців, які отримують документи про освіту).

Головні розпорядники бюджетних коштів щороку за кожною бюджетною програмою розробляють Паспорт бюджетної програми – документ, що визначає суму коштів, затверджену в державному бюджеті для виконання бюджетної програми, законодавчі підстави її реалізації, мету, завдання, напрями діяльності, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми, на основі якого здійснюють контроль за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів і аналіз виконання бюджетної програми [104].

Паспорт бюджетної програми формують на основі бюджетних запитів, що подали головні розпорядники коштів державного бюджету, та бюджетних призначень на відповідний бюджетний період у місячний термін від дня набрання чинності законом про державний бюджет.

Відповідальні виконавці складають бюджетні запити за кожною бюджетною програмою, за виконання якої вони відповідають, та подають їх головному розпорядникові. Згідно з бюджетним запитом визначають потребу ВНЗ в коштах, а за доданими до нього розрахунками – обґрунтованість запланованих у ньому видатків.

Після отримання від Міністерства фінансів України лімітних довідок про бюджетні асигнування (з помісячним розподілом асигнувань із загального фонду) головний розпорядник визначає та доводить кожному відповідальному виконавцеві місячні обсяги бюджетних асигнувань із загального фонду.

Відповідальні виконавці уточнюють обсяги бюджетних асигнувань розпорядникам нижчого рівня та одержувачам за мережею, уточнюють зведені проекти кошторисів, складають зведені плани асигнувань та подають зазначені документи головному розпорядникові.

У розписі державного бюджету бюджетні асигнування головний розпорядник розподіляє серед відповідальних виконавців за всіма затвердженими бюджетними програмами відповідно до економічної класифікації видатків бюджету. Державне казначейство України розсилає витяги з розпису державного бюджету головним розпорядникам за всіма бюджетними програмами, що є підставою для затвердження розпорядниками в установленому порядку кошторисів і планів асигнувань. Головний розпорядник розсилає витяги з розпису державного бюджету відповідальним виконавцям за їх бюджетними програмами.

Формування і використання фінансових ресурсів на утримання вищих навчальних закладів державної форми власності здійснюють відповідно до основних принципів кошторисно-бюджетного фінансування.

У 2005 р. відбулись організаційні зміни у взаємовідносинах держави з

вищими навчальними закладами, враховуючи політику структурних реформ у сфері видатків бюджету та світовий досвід функціонування вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації і наукових установ.

Відповідно до Указу Президента України „Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України” від 17. 02. 2004 р. № 199 видатки на підготовку кадрів вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації з 2005 р. планують за кодами економічної класифікації видатків 1172 „Окремі заходи розвитку по реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку” або 2410 „Капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям)”, на здійснення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт – 1171 „Дослідження і розробки, окремі заходи розвитку по реалізації державних (регіональних) програм”.

Відповідно до статті 32 Законів України „Про Державний бюджет України на 2005 рік”, „Про Державний бюджет України на 2006 рік”, статті 31 Закону України „Про Державний бюджет України на 2007 рік” видатки на підготовку кадрів вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації, фундаментальні дослідження, прикладні наукові й науково-технічні розробки визначені захищеними видатками.

Для контролю за фондом оплати праці працівників вищих навчальних закладів і бюджетних наукових установ, дотриманням встановлених законодавством умов оплати праці та розміру мінімальної заробітної плати, а також контролю за формуванням стипендіального фонду Міністерство фінансів України підготувало зміни та доповнення до Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ, затвердженого постановою КМУ від 28. 02. 2002 р. № 228.

Запропонованими змінами передбачено для вищих навчальних закладів і бюджетних наукових установ складати, окрім кошторисів, плани використання бюджетних коштів за повною економічною класифікацією видатків та помісячні плани використання бюджетних коштів за скороченою економічною класифікацією видатків за кожною з бюджетних програм [87].

Пропозиції Міністерства фінансів України були враховані й зміни затверджені Постановою КМУ „Про внесення змін до Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” від 22. 01. 2005 р. № 103.

Вищий навчальний заклад державної форми власності для забезпечення своєї діяльності складає індивідуальний кошторис, план асигнувань загального фонду бюджету, план надання кредитів із загального фонду бюджету, план спеціального фонду за кожною бюджетною програмою (функцією), що виконує, а також індивідуальні плани використання бюджетних коштів та індивідуальні помісячні плани використання бюджетних коштів [132].

За визначенням, кошторис бюджетної установи є основним плановим документом, який надає повноваження бюджетній установі щодо отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень [127].

Кошторис вищого навчального закладу державної форми власності має такі складові:

– загальний фонд, що містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів із бюджету;

– спеціальний фонд – надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл на відповідні видатки, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов’язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів із бюджету.

Отже, фінансові ресурси вищих навчальних закладів державної форми власності формуються за рахунок надходжень загального та спеціального фондів кошторису.

Ураховуючи суспільні потреби та розміри бюджетних призначень, визначені у законі про Державний бюджет України, формують державне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою за напрямками і

спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Тому обсяги фінансування вищих державних і комунальних навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів пов'язані передусім із підготовкою такої кількості фахівців із вищою освітою, яка визначена щорічно у державному замовленні. Надходження загального фонду – це бюджетні асигнування, що спрямовують вищим навчальним закладам на їх утримання та підготовку кадрів у межах обсягів державного замовлення. Також надходженнями загального фонду є бюджетні кредити, які вищі навчальні заклади отримують на підготовку студентів – їх одержувачів.

Проте здобуття освіти в цих закладах не можна обмежувати обсягом державного замовлення, фінансовою основою якого є бюджетні кошти. Готувати фахівців із вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності можна також за рахунок інших джерел фінансування, незаборонених законом, що є додатковим засобом здобуття і забезпечення права на вищу освіту. Постановою КМУ „Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами” від 20. 01. 1997 р. № 38 зі змінами та доповненнями вищим навчальним закладам надано право навчати вітчизняних та іноземних студентів понад державне замовлення у межах ліцензованого обсягу прийому (на умовах контракту з фізичними та юридичними особами) [123].

До спеціального фонду кошторису належать власні надходження вищих навчальних закладів. Перелік груп власних надходжень та переліки платних послуг вищих навчальних закладів, вимоги щодо їх утворення та напрямів використання регламентовані Постановами КМУ „Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання” від 17. 05. 2002 р. № 659 зі змінами та доповненнями, „Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами” від 20. 01. 1997 р. № 38 зі змінами та

доповненнями, „Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними науковими установами” від 28. 07. 2003 р. № 1180.

Так, згідно з Постановою КМУ № 38 від 20. 01. 1997 р. зі змінами та доповненнями [123] державні вищі навчальні заклади можуть надавати платні послуги у сферах освітньої діяльності, міжнародного співробітництва, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, туризму й екскурсій, побутових, транспортних, житлово-комунальних та інших послуг.

Вищі навчальні заклади державної форми власності як суб'єкти господарювання за організаційно-правовою формою діяльності є установами. Визначення вищого навчального закладу як „освітньої установи” стало настільки звичним для вжитку, що його зміст залишається ніби осторонь. Освітню установу розглядають як підприємство, що надає освітні послуги, застосовуючи до нього, відповідно, категорії, вживані для комерційних організацій, або як „специфічну установу”, в котрій здійснюють не пов'язаний із економікою процес передачі знань і створення нового знання.

Така подвійність призводить до невизначеності й у інших питаннях, наприклад:

- хто є власником доходів, що навчальний заклад одержав від тієї чи іншої діяльності;
- чи можна здійснювати освітню діяльність організаціям інших типів (не установам);
- чи слід повністю вивести освітню діяльність зі сфери податкового регулювання тощо.

Ключовим аспектом розв'язання цих проблем можна вважати визначення статусу освітньої установи, що охоплює визначення як поняття „освітня установа”, так і тих відносин, які ця установа реалізує. Під статусом розуміють місце освітньої установи серед організацій інших типів, її відмінності від них і характерні риси.

До основних характерних рис освітньої установи, вже закріплених у законодавстві, можна віднести такі:

- некомерційний тип організації, що здійснює освітню діяльність;
- наявність в оперативному управлінні освітньої установи майна, яке засновник передав для освітнього процесу (додамо – й іншої діяльності, що дає доходи);
- право власності на доходи від власної діяльності та придбані на ці доходи об'єкти власності, на продукти інтелектуальної і творчої праці або самостійне розпорядження цими доходами;
- певні державні гарантії, пов'язані з пріоритетністю сфери освіти, зокрема податкові пільги.

На момент ухвалення Закону „Про освіту” зміст поняття „установа” був встановлений тільки „Основами цивільного законодавства Союзу РСР і республік”, затвердженими Законом СРСР від 31. 05. 1991 р. № 2211-І. Стаття 18 цього нормативно-правового акта [53] визначає установу як форму некомерційної організації, відмінну від інших форм організацій трьома рисами:

- установа не має основною метою отримання прибутку;
- її фінансує власник (засновник);
- підприємницькою діяльністю може займатися, лише оскільки це необхідно для її статутних потреб.

У п. 3 ст. 83 Цивільного кодексу України, прийнятого 16. 01. 2003 р. № 435–IV зазначено: „Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками за рахунок цього майна” [162].

Пункт 6 частини 1 статті 2 Бюджетного кодексу України, прийнятого 21. 06. 2001 р. № 2542–III зі змінами та доповненнями встановив, що „бюджетна установа – орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок

відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими” [22].

У статті 65 ЗУ „Про вищу освіту” передбачено, що вищий навчальний заклад відповідно до свого статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги у галузі вищої освіти і пов’язаних із нею інших галузях діяльності за умови забезпечення провадження освітньої діяльності. У ній також зазначено, що надавати платні послуги у галузі вищої освіти та пов’язаних із нею інших галузях діяльності на заміну або в рамках освітньої діяльності, що фінансують за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, заборонено.

На відміну від комерційної організації, серед основних цілей діяльності установи нема отримання прибутку. Однак наявність в установи права здійснювати діяльність, що дає доходи, створює потенційну можливість для отримання прибутку.

Таке доповнення, за суттю, зводить нанівець усі відмінності між комерційними і некомерційними організаціями з погляду на основну мету їх діяльності. Спроби збереження відмінностей шляхом формулювань типу „за умови забезпечення провадження освітньої діяльності” або „оскільки це необхідно для статутних цілей”, а також трактування мети отримання прибутку, як „неосновної”, проблеми нітрохи не розв’язують. Жодний законодавчий або нормативний акт не містить критеріїв „ненанесення збитку” основної діяльності та меж „необхідності” комерційної діяльності для установ.

Визначення, таким чином, зводиться до простого формулювання: „Установа – це така організація, обсяг комерційних доходів якої не перевищує N відсотків від всієї суми грошових надходжень”. До того ж якихось підходів до визначення N досі не розроблено, а в законодавчих актах про це не йдеться.

Важливою характеристикою є, на наш погляд, та обставина, що установу фінансує власник (засновник). За визначенням, фінансування – це забезпечення необхідними фінансовими ресурсами витрат на реалізацію деякої потреби. Основним принципом фінансування є принцип безповоротності, який означає,

що ресурси, які надають установам, безпосередньо вони не відшкодовують. Слід підкреслити, що при цьому власник (засновник) не оплачує вироблені для нього товари або послуги, а саме фінансує деяку діяльність, тобто компенсує повністю або частково витрати, зазначені в процесі цієї діяльності, що має значення для засновника. Зокрема, навчальний заклад здійснює навчальний процес, а засновник забезпечує цей заклад коштами на виплату заробітної плати працівникам і розвиток матеріально-технічної бази.

Говорити про фінансування тієї чи іншої діяльності можна у випадках:

– коли результат цієї діяльності не виступає у формі товару, не може бути реалізований і, отже, не може відшкодувати витрати на його досягнення. Саме цей випадок і стосується освітньої діяльності як реалізації суспільної потреби;

– коли реалізація результату діяльності не відшкодовує витрат на його досягнення, тобто є відшкодування збитків.

Таким чином, ВНЗ державної форми власності, що є бюджетною установою умовно можна поділити на дві складові: одна частина є установою, яка готує кадри за рахунок коштів засновника (тобто її діяльність у цій частині фінансують), інша – здійснює діяльність, у т. ч. освітню, що дає доходи.

Очевидним розв'язанням проблеми „виконання освітньої функції” є, на наш погляд, спрямування доходів від такої діяльності на потреби освітнього процесу. У статтях 61 Закону України „Про освіту” та 64 Закону України „Про вищу освіту” зазначено, що для фінансування вищих навчальних закладів можна залучати додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством, тобто освітнім установам дозволено практично будь-яка діяльність, що дає дохід.

При створенні законів передбачали, що на практиці доходи від такої діяльності реінвестуватимуть в навчальний процес, і виникне додаткове джерело фінансового забезпечення освіти.

Статус освітньої установи, таким чином, містить, як мінімум, чотири невіршені суперечності:

– відсутність отримання прибутку як основна мета діяльності не унеможливорює його отримання, тобто як неформалізована мета отримання прибутку фактично є;

– дозвіл на здійснення діяльності, що дає дохід, ставить перед вищими навчальними закладами мету отримання прибутку;

– нема критеріїв, що визначають відповідність комерційної діяльності тому або іншому виду основної діяльності установи (зокрема освітньої).

У результаті можна зробити висновок про те, що поділ організацій на комерційні та некомерційні є умовним і викликаний ставленням, що склалося в суспільстві до тих або інших видів діяльності.

Визнаючи такий підхід обґрунтованим, не можна не відзначити, що окремі установи, зокрема ВНЗ, можуть отримувати прибуток. Частина 3 статті 63 Закону України „Про освіту” передбачає, що навчальні заклади самостійно розпоряджаються прибутками від господарської та іншої передбаченої їх статутами діяльності [60]. Отже, законодавство визнає існування прибутку в бюджетних установах. Таким чином, проблема прибутковості або неприбутковості установи суто кількісна, визначається економічною ситуацією, що склалася.

Насправді освітні установи є організаціями з пільговим режимом оподаткування і частковим фінансуванням із бюджету засновника. Визнавши таке положення, ми змушені визнати й можливість освітньої діяльності на комерційних засадах.

Пільговий режим оподаткування вищих навчальних закладів передбачений статтею 61 Закону України „Про освіту”, в якій, зокрема, зазначено, що кошти, матеріальні цінності та нематеріальні активи навчальних закладів, які повністю або частково фінансують із бюджету, одержані від здійснення або на здійснення діяльності, передбаченої їх статутними документами, не вважають прибутком і не оподатковують.

Разом із тим держава надає вищим навчальним закладам інші податкові пільги: відповідно до Постанови КМУ „Про затвердження переліку послуг з

виховання та навчання, операції з надання яких звільняються від обкладення податком на додану вартість” від 8. 06. 2005 р. № 435 та підпункту 5.1.3 статті 5 Закону України „Про податок на додану вартість” від 03. 04. 1997 р. № 168/97–ВР встановлений перелік послуг, операції з надання яких звільняють від оподаткування податком на додану вартість. До цього переліку [125] з чотирнадцяти пунктів введені тільки освітні послуги.

Законом також передбачено, що кошти, які навчальний заклад отримав як плату за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг, не можна вилучати в дохід держави або місцевих бюджетів. Зазначені кошти перебувають у розпорядженні навчального закладу за умови, якщо їх спрямовують на статутну діяльність навчального закладу.

При отриманні коштів із інших джерел бюджетні асигнування навчальних закладів не зменшують. Бюджетні асигнування на освіту не підлягають вилученню, їх використовують тільки за призначенням [60].

Вагоме значення для ВНЗ мають положення статті 63 Закону України „Про вищу освіту”, що регламентують правовий режим майна вищих навчальних закладів. За вищим навчальним закладом для забезпечення діяльності, передбаченої його статутом, та відповідно до закону і його організаційно-правової форми власник (власники) закріплюють на правах оперативного управління або передають у власність будівлі, споруди, майнові комплекси, обладнання, а також інше необхідне майно. Майно, що закріплене за вищим навчальним закладом державної або комунальної форми власності, а також доходи від використання цього майна належать вищому навчальному закладові на правах оперативного управління. Також передбачено, що майно вищих навчальних закладів державної та комунальної форм власності, що забезпечує їх статутну діяльність, не може бути предметом застави. Це положення не дозволяє ВНЗ залучати кредитні ресурси під заставу майна.

Стаття 63 передбачає право вищих навчальних закладів державної та комунальної форм власності самостійно розпоряджатися доходами й іншими

надходженнями, одержаними від надання дозволених законодавством платних послуг. Таке розпорядження передбачає право відкривати поточні та депозитні рахунки в банках, збереження коштів на депозитних рахунках банків, право придбання майна та його використання на підставі договорів тощо; отримувати кошти і матеріальні цінності (будинки, споруди, обладнання, транспортні засоби тощо) від органів державної влади, підприємств, установ, організацій (у т. ч. благодійних) та фізичних осіб; здійснювати фінансово-господарську діяльність в Україні та за її межами; створювати власні або використовувати за договором інші матеріально-технічні бази для навчально-виробничої практики осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, а також для власної господарської діяльності; розвивати власну соціально-побутову базу, мережу спортивно-оздоровчих, лікувально-профілактичних та культурних закладів; здійснювати капітальне будівництво, реконструкцію, капітальний і поточний ремонт основних фондів на умовах підяду або господарським способом; спрямовувати кошти на будівництво або благоустрій соціально-побутових об'єктів, а також на соціальну підтримку педагогічних, науково-педагогічних та інших категорій працівників вищих навчальних закладів та осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах; відкривати рахунки у національній та іноземній валюті у банках відповідно до законодавства про банківську діяльність; користуватися банківськими кредитами.

У статті 64 ЗУ „Про вищу освіту” зазначено, що фінансування вищих навчальних закладів державної форми власності здійснюють за рахунок коштів державного бюджету. Держава гарантує фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України на підготовку фахівців із вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної форми власності в обсягах, необхідних для забезпечення на кожні десять тисяч населення навчання не менше ста вісімдесяти студентів у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації [62]. Якщо взяти до уваги, що населення України становить

приблизно 47 млн. осіб, то це близько 846 тис. осіб, або 36,5% від фактичної чисельності студентів, які навчаються у ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

Частина 5 статті 64 містить таке положення: „Вищі навчальні заклади державної форми власності, вищі навчальні заклади, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим, та вищі навчальні заклади комунальної форми власності використовують кошти відповідних бюджетів, а також додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством, на оплату праці та матеріальне стимулювання своїх працівників”. Однак, окрім зазначених видатків є й інші видатки, передбачені кошторисами і планами асигнувань. До розгляду видатків вищих навчальних закладів ми і переходимо.

Обов'язковим є виконання вимоги щодо першочергового забезпечення бюджетними коштами видатків на оплату праці з нарахуваннями, а також на господарське утримання установ. Під час визначення видатків у проектах кошторисів установи слід забезпечувати суворий режим економії коштів і матеріальних цінностей. До кошторисів можна включати тільки видатки, передбачені законодавством, необхідність яких обумовлена характером діяльності установи. Видатки на придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо, що не є першочерговими, можна передбачати лише за умови забезпечення коштами невідкладних витрат та відсутності заборгованості. При цьому видатки на заробітну плату з коштів спеціального фонду обчислюють залежно від обсягу діяльності, що провадять за рахунок цих коштів, із застосуванням встановлених законодавством норм, які використовують установи аналогічного профілю [127].

Показники видатків або надання кредитів із бюджету, що вводять до проекту кошторису, мають бути обґрунтовані відповідними розрахунками за кожним кодом економічної класифікації видатків або класифікації кредитування бюджету і деталізовані за видами та кількістю товарів (робіт, послуг) із зазначенням вартості за одиницю. До 2005 р. відповідно до Наказу Міністерства фінансів України ”Про бюджетну класифікацію та її запровадження” від 27. 12. 2001 р. № 604 видатки вищих навчальних закладів

планували та здійснювали за статтями економічної класифікації видатків, зазначеними в додатку А.

Видатки спеціального фонду кошторису за рахунок власних надходжень планують у такій послідовності: за встановленими напрямами використання, на погашення заборгованості установи з бюджетних зобов'язань за спеціальним і загальним фондами кошторису та на здійснення заходів, пов'язаних із виконанням основних функцій, що не забезпечені (або частково забезпечені) видатками загального фонду. При цьому розпорядник бюджетних коштів коригує обсяги бюджетних зобов'язань за загальним фондом кошторису для видатків із цих зобов'язань із спеціального фонду кошторису відповідно до бюджетного законодавства.

Розпорядники мають право провадити діяльність тільки в межах асигнувань, затверджених кошторисами, планами асигнувань загального фонду бюджету, планами надання кредитів із загального фонду бюджету, планами спеціального фонду, а вищі навчальні заклади і наукові установи – також у межах асигнувань, затверджених планами використання бюджетних коштів і помісячними планами використання бюджетних коштів за наявності доведеного органом Державного казначейства витягу, що підтверджує відповідність цих документів даним казначейського обліку.

При здійсненні видатків на закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти вищі навчальні заклади державної форми власності керуються положеннями Постанови КМУ "Про здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти" від 28. 03. 2008 р. № 274.

Діюче Тимчасове положення застосовують до всіх закупівель товарів, робіт і послуг, що повністю або частково здійснюють за рахунок державних коштів, за умови, що вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 100 тис. грн., а робіт – 300 тис. грн. [129].

Вищі навчальні заклади державної форми власності при державних закупівлях згідно зі зазначеним законом мають здійснити такі процедури:

- 1) затвердити кошторис (програму, план використання державних

коштів);

2) затвердити річний план державних закупівель;

3) обрати і провести процедури закупівель на підставі затвердженого кошторису (програми, плану використання державних коштів) та річного плану державних закупівель;

4) визначити переможця процедури закупівлі;

5) укласти договори про закупівлю;

6) скласти звіт про результати здійснення процедури закупівлі;

7) виконувати умови договорів про закупівлю;

8) контролювати виконання договорів про закупівлю.

Закупівлю можна здійснювати шляхом таких процедур:

- відкритих торгів;
- торгів із обмеженою участю;
- двоступеневих торгів;
- запиту цінових пропозицій (котирувань);
- закупівлі в одного учасника;
- торгів зі зменшенням ціни (редукціон).

Основними процедурами здійснення державних закупівель є торги зі зменшенням ціни (редукціон) та відкриті торги. Замовник не має права ділити закупівлю товару, роботи, послуги на частини з метою уникнення проведення відкритих торгів.

Після торгів замовник державних закупівель (вищий навчальний заклад) визначає переможця торгів із числа учасників, тендерні пропозиції яких не було відхилено, на основі критеріїв і методики оцінки, зазначених у тендерній документації.

Критеріями оцінки можуть бути:

1) у разі закупівлі товарів, робіт і послуг, для яких існує постійно діючий ринок, які виробляють, виконують чи надають не за окремо розробленими специфікаціями або технічними проектами, – ціна;

2) у разі закупівлі, що є складною або спеціалізованою (у т. ч.

консультаційних послуг, наукових досліджень, експериментів або розробок, дослідно-конструкторських робіт), – найнижча ціна разом із іншими критеріями оцінки, зокрема такими, як:

- післяпродажне обслуговування;
- експлуатаційні витрати;
- передача технологій та підготовка управлінських, наукових і виробничих кадрів, у т.ч. використання місцевих ресурсів, зокрема засобів виробництва, робочої сили і матеріалів, для виготовлення товарів, виконання робіт, надання послуг, що пропонує учасник.

Загальний термін оцінки тендерних пропозицій та визначення переможця торгів має не перевищувати 15 робочих днів після дня розкриття тендерних пропозицій.

Якщо для визначення найкращої тендерної пропозиції використовують критерії інші, ніж ціна, у тендерній документації має бути визначений (якщо це можливо) їх вартісний еквівалент або питома вага цих критеріїв у загальній оцінці тендерних пропозицій. Питома вага цінового критерію не може бути нижчою 70 відсотків.

Упродовж п'яти календарних днів із дня акцепту замовник надсилає переможцеві торгів повідомлення про акцепт тендерної пропозиції, термін дії якої не закінчений, а також надсилає всім учасникам процедур відкритих торгів, двоступеневих торгів і торгів із обмеженою участю письмове повідомлення про результати торгів (у т.ч. через інформаційні системи в мережі Інтернет) із зазначенням назви та місця розташування учасника-переможця, тендерна пропозиція якого визнана найкращою за результатами оцінки.

Із учасником, тендерну пропозицію якого було акцептовано, замовник укладає договір про закупівлю відповідно до вимог тендерної документації у термін не раніше ніж через п'ять робочих днів із дня відправлення письмового повідомлення всім учасникам процедур відкритих торгів, двоступеневих торгів і торгів із обмеженою участю про їх результати, але не пізніше ніж через 21

робочий день із дня акцепту. Всі витрати, пов'язані з укладанням договору, можна покладати на учасника – переможця процедури закупівлі, на умовах, визначених у тендерній документації.

Процедуру торгів із зменшенням ціни (редукціон) застосовують, коли предметом закупівлі є товари чи послуги, для яких існує постійно діючий ринок, і які виробляють чи виконують не за окремо розробленими специфікаціями, за умови, що очікувана вартість закупівлі таких товарів перевищує 200 тисяч гривень.

Норми законодавства про закупівлі створюють додаткові проблеми бюджетним установам-розпорядникам бюджетних коштів. Основними проблемами у сфері державних закупівель є складання річного плану державних закупівель, оскільки упродовж року у вищого навчального закладу державної форми власності може виникнути потреба в додаткових закупівлях товарів, робіт чи послуг, для чого необхідно внести зміни до кошторисів і планів закупівель. У кожному вищому навчальному закладі державної форми власності має діяти тендерний комітет із не менше ніж 5 осіб, яким слід навчатися з питань державних закупівель раз на два роки. Ще однією проблемою є вибір правильної процедури закупівлі товарів, робіт та послуг. За порушення законодавства з питань державних закупівель їх замовники та учасники несуть адміністративну відповідальність.

1.3. Теоретичні основи оптимізації формування та ефективності використання фінансових ресурсів

Вищі навчальні заклади можуть досягти оптимізації формування фінансових ресурсів шляхом максимізації надходжень із бюджетних та позабюджетних джерел. Зменшення фінансової залежності вищих навчальних закладів від держави досягають шляхом диверсифікації джерел формування їх фінансових ресурсів. Проблема диверсифікації та розподілу видатків на вищу освіту виникла у зв'язку з підвищенням попиту на вищу освіту в усьому світі.

Цій проблематиці присвячені наукові праці американських економістів Б. Джонстоуна [42; 208–212], Н. Барра [194]. В Україні питанням диверсифікації присвячені праці І. Каленюк [71], Т. Боголіб [13; 15].

Видатки на студента, або на одиницю, у вищій освіті в світі мають тенденцію до зростання у зв'язку з використанням дорожчої праці, обладнання (особливо наукового устаткування, обчислювальної техніки та бібліотечних матеріалів), а також видатками на проживання студентів. Як і інші галузі, де інтенсивно використовують працю, вища освіта з часом стає дорожчою щодо середнього зростання видатків на товари і послуги в цілому. Внаслідок цього і видатки, і ціни (плата за навчання) у вищій освіті випереджають темпи зростання інфляції.

У разі державної вищої освіти ефект високих і зростаючих природним шляхом витрат на студента звичайно посилюється у зв'язку зі збільшенням приходу. Дедалі вищий відсоток населення у більшості країн прагне отримати вищу освіту.

Ще одним обмежуючим чинником імовірності того, що вища освіта отримає велику частину або валового внутрішнього продукту, або частки держави в ньому, є зменшення пріоритету вищої освіти порівняно з іншими основними претендентами на дедалі дефіцитніші державні надходження. Ця порівняно низька (у кращому випадку „середня”) позиція у черзі претендентів на державні ресурси, незважаючи на зростання важливості вищої освіти, згадане вище, частково пов'язана з величезним пріоритетом інших потреб, таких, як початкова і середня освіта, охорона здоров'я, інфраструктура, будівництво, а також соціальне забезпечення. Зменшення пріоритетності вищої освіти викликане можливістю вищих навчальних закладів поклопотатися про себе. Більшість конкуруючих претендентів не має змоги отримувати плату за навчання або доходи від продажу часу і досвіду працівників чи здачі в оренду активів ВНЗ.

Класична реакція на необхідність жорсткої економії у вищій освіті поєднує заходи більшої ефективності (тобто збільшення масштабу, усунення

надлишків, припинення низькопріоритетних дій, збільшення співвідношення студентів і персоналу; студентів та викладачів тощо) зі збільшенням доходів шляхом диверсифікації. Диверсифікацію доходів вбачаємо у перспективі розподілу витрат на вищу освіту між п'ятьма сторонами: 1) державою або платником податків; 2) батьками, які оплачують навчання й інші витрати з поточного доходу, минулого доходу (заощаджень) або майбутнього доходу (позик); 3) студентами, котрі також оплачують навчання і витрати на проживання, – здебільшого з доходів від літнього заробітку або коштів, зароблених упродовж навчання, а також із допомогою позик (майбутніх доходів); 4) донорами – з пожертвувань, подарунків або ”редистрибутивної оплати”, за якої багатші батьки сплачують за навчання більші суми, тож деякі студенти або батьки можуть платити менше (ймовірно, знижки при оплаті навчання сприяють підвищенню якості освіти, оскільки привертають студентів із більшими здібностями, чиї батьки не спроможні повністю оплачувати навчання); 5) інституційним підприємництвом і доходами від продажу (здачі в оренду) активів ВНЗ чи від реалізації інтелектуальних надбань професорсько-викладацького складу у сфері викладання чи наукових досліджень.

Світовий досвід свідчить, що збільшення надходжень ВНЗ може набути одну або більше з наведених нижче восьми основних форм, що залежить від державної політики в освітній сфері.

1. Введення плати за навчання (у тих випадках, якщо раніше вища освіта була безкоштовною), що відбулось у Китаї в 1997 р., у Великій Британії в 1998 р. і в Австрії у 2001 р.

2. Різке підвищення плати за навчання (якщо плату за навчання у державних вищих навчальних закладах уже стягували). Більший розподіл витрат потребує, щоби збільшення плати за навчання було вищим, аніж зростання інституційних витрат, задля того, щоби зменшити частку держави або платника податків, а частку батьків і студентів відповідно підвищити. Це відбулося в 1990-х рр. у США, де уряди штатів не змогли фінансувати існуючі раніше „частки” витрат державних університетів.

3. Прийом переважно тих студентів, які можуть платити за навчання. У США ця практика, що поширюється, називають управлінням зарахуванням: спосіб збільшення чистого прибутку від плати за навчання шляхом обмеження стипендій або знижок колом тільки тих студентів, які справді можуть допомогти ВНЗ – наприклад, дуже здібних або талановитих, – і зарахування переважно тих студентів, які потребують незначного відсотка дисконтування.

4. Максимізація зарахування студентів–платників. Ця практика поширена у державах колишнього СРСР, де студенти мають право на отримання безкоштовної вищої освіти, проте їх дуже мало – це особи, які отримують першу вищу освіту, склали вступні іспити й набрали необхідну кількість балів, – тоді як у всіх інших можна вимагати плату за навчання. Хоча держава обмежує частку платних студентів, фахівці вважають, що більше 50% доходів вітчизняних ВНЗ надходить від оплати навчання.

5. Введення „зборів, призначених для користувача” для покриття витрат гуртожитків та їдалень, що субсидували раніше. Це відбувається у Китаї та в більшості країн, у т. ч. африканських, де, за даними Всесвітнього банку, витрати на проживання, що субсидують, поглинали значну частину бюджету на освіту. Наприклад, у скандинавських країнах – Швеції, Норвегії, Фінляндії та Данії, де вища освіта залишається „безкоштовною”, витрати на неї обмежені вартістю проживання, що дуже висока і яку не беруться оплачувати ні платники податків, ні батьки. Таким чином, її оплачують тільки студенти, часто у вигляді позик (що опосередковано розділяють із платниками податків у вигляді податкових субсидій).

6. Скорочення студентських грантів або стипендій. Іноді це здійснюють, „заморожуючи” рівень грантів чи позик або зберігаючи їх на одному й тому самому рівні на фоні загальної інфляції, яка зменшує їх реальну вартість. Це можна супроводжувати переходом домінуючої форми фінансової підтримки з грантів до позик, що відбулось у США в 1980–1990-х роках. Така політика також зменшила великі гранти у Великій Британії (що згодом були зовсім

відмінені), знизила цінність грантів у Російській Федерації і в більшості країн колишнього СРСР, а також у Східній і Центральній Європі.

7. Підвищення ефективності покриття витрат за студентськими позиками. Цього можна досягнути шляхом зменшення субсидій за студентськими грантами і підвищенням процентних ставок або скороченням періоду часу, впродовж якого не стягують відсоток, або через зменшення кількості позик.

8. Офіційне заохочення, а також державне субсидування приватного освітнього сектору. Деякі країни, особливо Японія, Корея, Філіппіни, Індонезія, Бразилія й інші держави Латинської Америки та Східної Азії змогли уникнути значних державних витрат на вищу освіту, зберігаючи обмежений державний сектор – як правило елітний та перекладаючи значну частину витрат на батьків і студентів, заохочуючи приватні заклади вищої освіти.

Оскільки витрати на професійну освіту і навчання є інвестиційними, розроблення альтернативних підходів до фінансування слід базувати на стратегіях, що використовують при фінансуванні інших форм інвестицій.

Якщо кошти виділяють на основі нормативного порядку фінансування, то це первинна структура фінансування; якщо ж використовують заходи для перенаправлення, концентрації або посилення фінансових потоків на користь певних груп, регіонів чи галузей із метою мінімізації ринкових відхилень, використовують вторинну структуру фінансування.

Нормативну модель фінансування застосовують, як правило, в країнах, де не вистачає ресурсів. У цьому випадку розподіляють фінансові ресурси і планують діяльність безпосередньо з центру. Централізоване розпорядження коштами на потреби державної освіти практикують і в ряді розвинутих країн, де цю модель поєднують із високим ступенем незалежності організацій, які реалізують освітні програми, та котрі фінансують залежно від якості роботи й досягнутих результатів, і які у конкурентній боротьбі відстоюють своє право на отримання державних контрактів на навчання.

У ряді країн використовують ринкові моделі фінансування, в рамках яких державні кошти „прив’язані” до мети і результатів діяльності організацій, що надають освітні послуги. Бюджетні кошти можуть бути спрямовані замість навчальних закладів споживачеві у формі ваучерів, призначених для придбання необхідних освітніх послуг.

Із погляду пропозиції послуг освіти, централізоване планування більше не є практично можливим. Реакцією на технічний прогрес стали збільшення кількості вищих навчальних закладів, зростання чисельності студентів і розширення різноманітності навчальних дисциплін, що вивчають. Відповідно, твердження про те, що всі вищі навчальні заклади однакові, а тому мають одержувати рівне фінансування вже не має підстав. У принципі диференційоване фінансування може реалізувати орган централізованого планування, проте це не слід розглядати як єдиний механізм розв’язання згаданої складної проблеми: масова вища освіта потребує такої системи фінансування, за якої ВНЗ могли б призначати різні ціни, що відображають різний рівень їх витрат та відмінності в їх призначенні. Студенти мають компенсувати частину витрат, пов’язаних із отриманням освіти. Вища освіта створює переваги, що виходять за межі індивідуума – це переваги в зростанні соціальної згуртованості та передачі цінностей, проте студенти отримують також істотні особисті вигоди. Тому одночасно ефективно і справедливо, щоби вони компенсували частину цих витрат.

Разом із тим, більшість студентів не можуть платити за вищу освіту, і з цього можна зробити висновки щодо необхідності студентських позик.

Нині повсюдно обговорюють проблему оптимізації фінансових механізмів у світлі дедалі зростаючої потреби в професійному навчанні громадян, із одного боку, та фінансовими ресурсами, що зменшуються, з іншого. Відбувається поступовий перехід від фінансування, орієнтованого на пропозицію, на фінансування, орієнтоване на попит, у рамках якого приватних осіб або навчальні заклади фінансують на основі попиту, а фінансові ресурси спрямовують споживачеві. Поширення фінансування, орієнтованого на попит, у

державний сектор освіти часто пов'язане з введенням у систему вищої освіти ринкових принципів та вільною пропозицією освітніх послуг.

У цьому випадку держава купує послуги в акредитованих організаціях, які надають вищу освіту, від імені споживачів. Подушне фінансування забезпечує отримання ВНЗ фінансових ресурсів на основі попиту з боку тих, хто бажає отримати вищу освіту.

Пряме фінансування приватних осіб охоплює гранти на навчання і гарантовані позики. Обидва механізми мають на меті розширення вибору для студентів за рахунок конкуренції у сфері пропозиції та стимулювання попиту.

Відомі різні форми часткового державного фінансування навчання, базовані на забезпеченні фінансового права на навчання. Однією з таких форм є ваучери, а також індивідуальні рахунки на навчання, гранти тощо.

Під ваучером розуміють цільову виплату споживачеві для навчання у навчальному закладі за його власним вибором. По суті, ваучер є контрактом, що надає особі (юридичній особі) право придбання курсу навчання без реальної передачі їй грошових коштів. Ваучер повністю або частково покриває вартість навчання.

Ваучери на освіту можуть бути забезпечені:

– державною гарантією повної оплати навчання. Такі ваучери сприяють розвитку конкуренції серед навчальних закладів, стимулюють вибір споживача, його особистий розвиток, а також відкривають доступ до приватної освіти;

– державною гарантією часткової оплати навчання (наприклад, програм навчання, що мають пріоритетне значення для держави, або спрямованих на розвиток активної політики ринку праці), коли фінансування призначене для конкретних груп студентів або курсів навчання і припускає залучення коштів із інших джерел. Така форма ваучерів також стимулює попит на навчання, збільшує інвестиції в навчання, розв'язує конкретні проблеми ринку праці й робить ринок справедливішим [208].

В умовах сталого зростання видатків на вищу освіту, що спостерігається у всьому світі, дедалі більше уваги звертають на забезпечення ефективності

використання ресурсів для досягнення окресленої мети. Як і будь-який суб'єкт господарювання – виробник послуг, вищий навчальний заклад має забезпечувати ефективне та результативне використання фінансових ресурсів, що перебувають у його розпорядженні.

Поняття ефективності в науковій літературі використовують для визначення співвідношення витрачених ресурсів і одержаних результатів. Так, Р. Зоді потрактував ефективність як співвідношення між спожитим фактором (ресурсом) та виходом (продуктом) [227, с. 97]. Дж. Даймонд визначив ефективність як відношення результатів до введених (спожитих) ресурсів [198, с. 27].

Цей підхід є дещо звуженим, оскільки відповідає поняттю технічної ефективності. Вона відрізняється від економічної ефективності (або ефективності асигнувань), бо ґрунтована на фізичних параметрах, а не на розмірі витрат.

Однак ефективність асигнувань вважають досягнутою, коли вартість будь-якого отриманого продукту зведена до мінімуму шляхом використання такого поєднання факторів виробництва, що жодного з них не можна замінити іншим без збільшення витрат.

Окреме місце в контексті оцінки ефективності займає поняття „результативність”. В економічній літературі є різні погляди щодо тлумачення цього поняття. Так, М. Гримвуд та С. Томкінс пов'язують результативність із рівнем управління організаціями, відмінним від критеріїв ефективності та економічності. Організація може працювати економно й ефективно, однак разом із тим бути нерезультативною. Результативність можна визначити як ступінь, за якого досягають мети (завдань, результатів) організації [204, с. 24].

На нашу думку, результативність охоплює як ефективність, так і якість послуг.

Як зазначив Р. Джексон, найцінніші якості результативних показників полягають у тому, що вони дають змогу проводити порівняння, виявляти сфери зацікавлень, отримувати всебічну картину діяльності установ чи виконання

програм і розкривати перспективи надання певних послуг або виробництва продукції [207, с. 2].

Результативність повинна мати кількісну та якісну оцінку. Термін „кількісна оцінка” означає певний ступінь точності й відсутність двозначності.

Основною для вирішення ключових питань порівняльної результативності на регулярній та нерегулярній основі є показники питомих витрат. Ці показники допомагають оцінити ефективність діяльності. Відстежуючи питомі витрати, проводять моніторинг спроможності організації працювати ефективно й економно. Аналіз витрат та результатів можна застосувати при розробленні стандартів витрат та ефективності програм. Відхилення від цих стандартів є відхиленням від плану і також спричиняє проблеми витрат та ефективності. Здійснюючи моніторинг таких показників, можна оцінювати просування до досягнення мети та виконання завдань. При відхиленнях є змога оперативно вжити заходів для виправлення ситуації, щоби повернутися на шлях результативності.

Однією із суттєвих проблем державного управління є невизначеність оцінки якості продукту програми. Якість послуги (продукту), на думку Ю. Немеца, можна визначити як міру, наскільки основні властивості продукту (товару, послуги) та його постачання відповідають вимогам споживача (суспільства). Взагалі ж термін „якість” вживають у вужчому значенні, ніж „результативність”. Його використовують для позначення задоволення найнагальніших або безпосередніх потреб користувачів, таких, як доступність, своєчасність, точність, рівень комфорту та ввічливість при отриманні послуги [41, с. 411].

Згідно з Глосарієм міжнародних термінів контролю, прийнятим INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institution – Міжнародна організація вищих контролюючих органів) в 1989 р., економія – це придбання у відповідний термін і за мінімальною вартістю фінансових, людських та матеріальних ресурсів, придатних і за якістю, і за кількістю [142].

Щодо ефективності, то у Глосарії вона визначена як економічна ефективність – використання фінансових, людських і матеріальних ресурсів так, щоб отримати максимальний ефект за наявних ресурсів або звести до мінімуму витрати ресурсів для даної кількості та якості продукції.

Основна відмінність між економією й ефективністю – відсутність у понятті „економія” положення про її кінцеву мету – навіщо бажано її досягти. Адже зведення до нуля видатків не є самоціллю бюджетування. Цього недоліку вже нема у визначенні „ефективність”, в якому вказано її мету – „одержати максимальний ефект”.

Отже, основними невід’ємними критеріями ефективного використання бюджетних коштів слід вважати:

- придбання товарів (робіт, послуг), що кількісно і за якістю відповідають нормативам (обґрунтованим потребам);
- можливість застосування придбаних товарів (робіт, послуг) в господарстві (технологічна поєднуваність);
- придбання необхідних за якістю та кількістю товарів (робіт, послуг) із найменшими затратами фінансових ресурсів.

Сутність поняття „ефективність” розкриває дослідження І. Маркіної [89, с. 24], яка стверджує, що поняття ефективності виражає відношення результату (ефекту) діяльності до намічених цілей і є показником способу діяльності: якщо таким способом мети досягають швидше і легше, то він ефективний. Звідси впливають три основних види ефективності:

- потрібнісна (відношення цілей до потреб, ідеалів і норм);
- результативна (відношення досягнутого результату до намічених цілей);
- затратна (відношення досягнутих результатів до затрат).

Ці види ефективності утворюють ланцюжок: потрібнісна ефективність визначає зміст результативної, а остання – затратної.

Зростання ефективності може залежати від трьох чинників:

- збільшення обсягу результату;

- зменшення затрат;
- раціоналізації потреб.

Якщо ж мета виражає потребу, а результат забезпечує досягнення мети, то ефективність зводиться до її затратної складової.

Отже, можна зробити такі висновки:

- 1) економія, що зводиться до мінімізації використання ресурсів, є невід'ємною умовою досягнення ефективності виконання бюджетної програми.
- 2) використання бюджетних коштів на потреби, не визначені в кошторисі, не завжди є неефективним їх використанням.
- 3) загальний рівень ефективності використання бюджетних коштів певним розпорядником можна оцінити лише в контексті того, як він виконує бюджетну програму, щодо якої визначено цілі, затрати та результати (у кількісних і вартісних вимірниках).

Із урахуванням такого підходу й аналогічно до того, що в Бюджетному кодексі визначено як цільове (стаття 7), так і нецільове використання бюджетних коштів (стаття 119), можна дати таке визначення неефективного їх використання:

Неефективно використані бюджетні кошти – це ті бюджетні видатки, що були необов'язковими (без здійснення яких можна було обійтися) при наданні (придбанні) необхідних суспільству за термінами, якістю та кількістю товарів (робіт, послуг).

Із огляду на зазначене про неефективне використання бюджетних коштів можуть свідчити, зокрема, такі ознаки:

- використання бюджетних коштів на потреби, що не відповідають основній меті бюджетної програми;
- придбання необхідних для виконання бюджетної програми товарно-матеріальних цінностей (робіт, послуг) за цінами, що перевищували чинні у регіоні на ідентичні товари (роботи, послуги) на час господарської операції;
- придбання необхідних товарно-матеріальних цінностей, що не можуть бути використані на заплановані у програмі цілі з причин: придбання їх у

кількості, яка перевищує потреби і нормативні запаси; придбання морально та фізично застарілих цінностей або таких, терміни використання котрих закінчилися; відсутність сертифікату якості або документації щодо їх застосування;

- попередня оплата необхідних для виконання програми товарів (робіт, послуг), що спричинила дебіторську заборгованість більше одного місяця;
- оплата видатків, що не є першочерговими, за наявності кредиторської заборгованості зі захищених статей видатків бюджету;
- капітальні вкладення в програми і проекти, що не реалізовані й припинені через втрату актуальності чи недостатнє фінансування;
- видатки на утримання основних засобів, що не використовують для реалізації цілей програми;
- непропорційне фінансування взаємопов'язаних видатків програми, від яких залежить надання належних послуг.

Враховуючи необхідність досягнення у ході виконання бюджетної програми конкретних цілей та з огляду на обмеженість бюджетних коштів, їх неефективним використанням потрібно вважати також тривале зберігання („замороження”) без руху на поточних рахунках одержувачів бюджетних коштів.

Оскільки бюджетна сфера використовує здебільшого бюджетні джерела фінансування, у ній є певне „державне замовлення” на послуги відповідної кількості та якості. Інша (комерційна) діяльність у бюджетній сфері дозволена в межах, що не суперечить статутним цілям створення бюджетних установ. Тому просте дублювання комерційних, ринкових підходів до оцінки ефективності діяльності в бюджетній сфері не зовсім виправдане. При виборі показників оцінки ефективності діяльності в цій сфері постає завдання комплексного підходу: оцінка ефективності на основі властивих цій сфері підходів та її поєднання з ринковими механізмами оцінки комерційної діяльності.

Застосування результативних показників дає змогу чітко показати ефективність використання бюджетних коштів, співвідношення досягнутих

результатів і витрат, тривалість виконання бюджетної програми, її необхідність та відповідність визначеній меті, порівнювати результати виконання бюджетних програм у динаміці за роками й між головними розпорядниками бюджетних коштів, визначати найефективніші бюджетні програми при розподілі бюджетних коштів, сприяє високоякісному й кількісному аналізу стану виконання бюджетної програми в частині фінансового забезпечення реалізації її заходів та ефективності виконання.

Концепція застосування програмно-цільового методу виділяє такі групи результативних показників:

1) показники затрат, що визначають обсяги та структуру ресурсів, які забезпечують виконання бюджетної програми і характеризують структуру витрат бюджетної програми;

2) показники продукту, які використовують для оцінки досягнення поставлених цілей (показниками продукту є, зокрема, обсяг виробленої продукції чи наданих послуг у реалізації виконання бюджетної програми, кількість користувачів товарами (роботами, послугами) тощо;

3) показники ефективності залежно від напрямів, що виконують у ході бюджетної програми, можна визначати як:

- витрати ресурсів на одиницю показника продукту (економність);
- відношення максимальної кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до визначеного обсягу фінансових ресурсів (продуктивність);
- досягнення визначеного результату (результативність);

4) показники якості, що відображають сукупність властивостей, які характеризують досягнуті результати якості створеного продукту, котрі задовольняють споживача відповідно до їх призначення та відображають послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій у наданні послуг (товарів, робіт) споживачам за рахунок коштів бюджетної програми.

Розроблення стратегії і тактики економічного розвитку вищого навчального закладу неможливе без аналізу показників фінансово-

господарської діяльності, їх порівняння, дослідження динаміки зміни цих показників.

Основним інструментом для оцінки фінансового стану ВНЗ є фінансовий аналіз, із допомогою якого можна об'єктивно оцінити внутрішні та зовнішні відносини аналізованого об'єкта: охарактеризувати його платоспроможність, ефективність і дохідність діяльності, перспективи розвитку, а потім за його результатами ухвалити обґрунтовані рішення. Фінансовий аналіз дає змогу оцінити майновий стан, ліквідність активів, визначити потребу в додаткових джерелах фінансування, платоспроможність та ділову активність будь-якого суб'єкта господарювання.

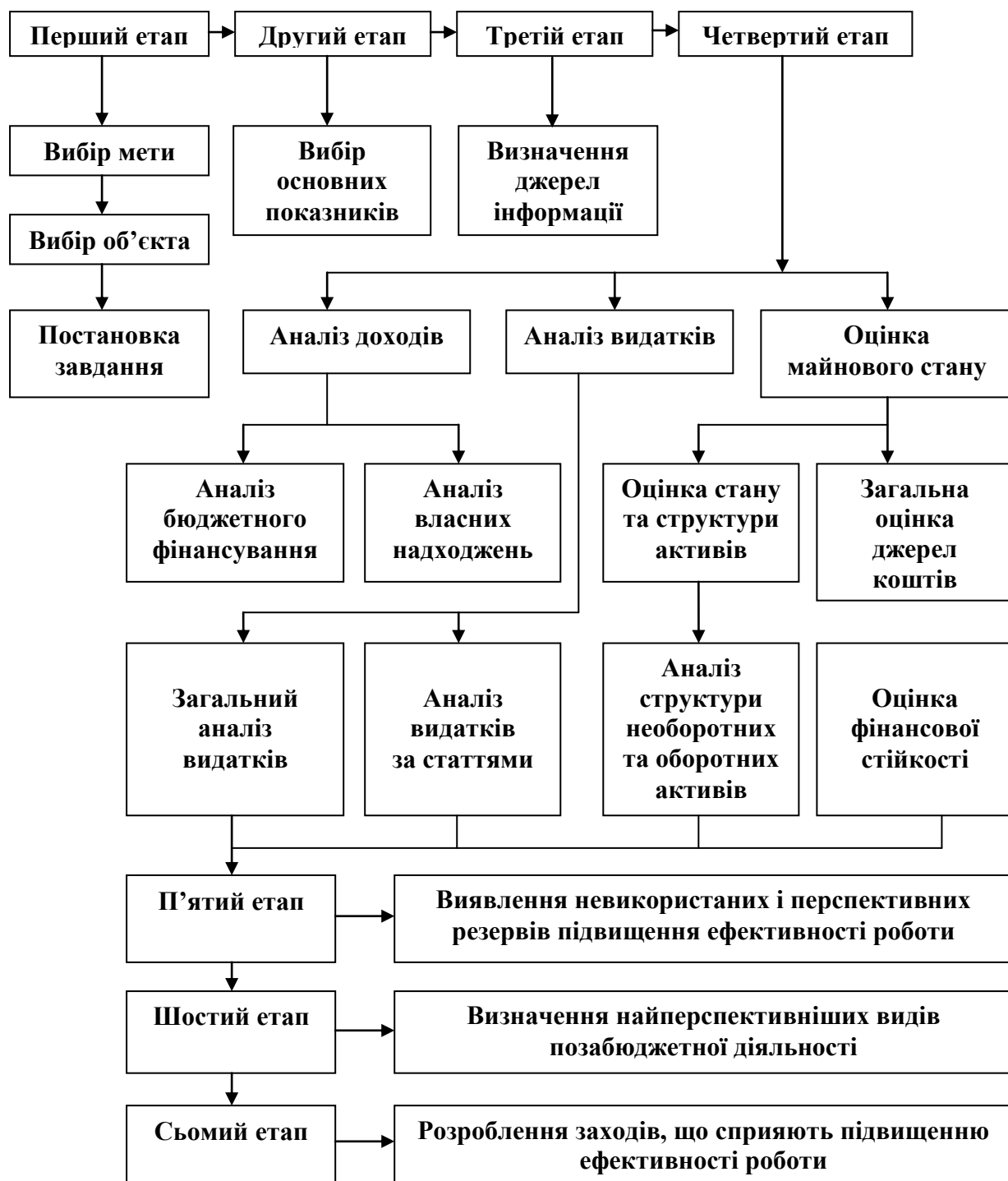
Фінансовий аналіз поділяють на галузевий, методика якого враховує специфіку окремих галузей економіки, та міжгалузевий, що є теоретичною і методологічною основою аналізу в усіх галузях економіки.

Кожна галузь суспільного виробництва має особливості, закони функціонування і, як результат, характерні для неї економічні відносини, що зумовлює необхідність розроблення методики фінансового аналізу конкретної галузі економіки з урахуванням її особливостей.

Освітня діяльність є специфічною галуззю національної економіки, для якої характерні свої відмінні риси. Отже, для аналізу фінансової діяльності державного вищого навчального закладу необхідно розробити власну методику аналізу, що враховувала б механізм функціонування та управління вищою школою, різні за природою фінансові ресурси ВНЗ, а також різноманіття видів діяльності.

Таким чином, діяльність державного ВНЗ – це окрема галузь господарювання, для дослідження якої необхідно використовувати спеціальну методику. Закономірно, що вона базована на класичному аналізі фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з використанням аспектів, що враховують особливості й характерні риси вищої школи.

Для розроблення методики аналізу діяльності державного ВНЗ пропонуємо певну послідовність етапів дослідження. Алгоритм аналізу представлений на рис. 1.3. Розглянемо кожен етап дослідження.

Рис. 1.3. Алгоритм здійснення аналізу фінансово-господарської діяльності державного ВНЗ.

Перший етап. Вибір об'єкта, мети дослідження і постановка завдання.

Об'єкт – фінансово-господарська діяльність конкретного ВНЗ.

Мета – аналіз господарського та фінансового стану ВНЗ, оцінка економічних показників діяльності, динаміка їх зміни.

Постановка завдання – виявлення резервів для зниження витрат та підвищення ефективності діяльності ВНЗ.

Другий етап. Вибір основних показників діяльності ВНЗ.

Третій етап. Визначення джерел інформації, якими є дані:

- 1) фінансового обліку;
- 2) бухгалтерського обліку;
- 3) статистичного обліку.

Четвертий етап. Безпосередній аналіз фінансово-господарської діяльності.

На підставі аналізу майна та фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, бухгалтерської і статистичної звітності визначено чотири групи показників, що дають змогу всебічно оцінити економічну діяльність ВНЗ і зробити висновок про її ефективність.

Перша група – показники майнового стану. Ця група призначена для оцінки майнового стану ВНЗ й охоплює показники, що характеризують вартість основних засобів, вартість (рівень) їх зносу, коефіцієнти оновлення і вибуття основних засобів.

Друга група – показники ділової активності. Дана група дає змогу оцінити ділову активність ВНЗ й охоплює показники оборотності: коштів ВНЗ, активів та їх складових частин; активів, що надійшли, оборотних коштів, а також коефіцієнти витрат на утримання (показує сукупність поточних капітальних вкладень на одного студента) та ділової активності (сукупність грошових коштів, що припадають на одного середньоспискового працівника).

Третя група – показники фінансової активності. Показниками третьої групи оцінюють фінансову активність, що характеризує оборотність

дебіторської заборгованості, фінансову стійкість, фінансову діяльність у динаміці, структуру і маневреність активів.

Четверта група – показники профільного використання. Ця група охоплює показники профільного використання площ, що необхідні для навчального процесу, підтримки та відновлення основних засобів, оцінює питому вагу власних надходжень у загальній сумі витрат на комунальні послуги, капітальний ремонт і придбання устаткування.

Розрахунок цих чотирьох груп показників:

- повністю характеризує стан і використання ВНЗ державної власності;
- дає змогу визначити фактичний фінансово-економічний стан ВНЗ;
- здійснюють ВНЗ на підставі даних річної бухгалтерської і статистичної звітності, бухгалтерського обліку (реєстри бухгалтерського обліку).

Аналіз даних показників дає змогу:

- якнайповніше і достовірно визначити стан матеріально-технічної бази, профільне використання площ, ділову та фінансову активність ВНЗ;
- робити висновки про рівень ефективності використання державної власності ВНЗ у цілому, за напрямками діяльності, за окремими видами майна;
- приймати відповідні управлінські рішення на рівні керівництва ВНЗ, їх структурних підрозділів.

П'ятий етап. Виявлення невикористаних і перспективних резервів підвищення ефективності діяльності ВНЗ.

Шостий етап. Визначення найперспективніших видів фінансово-господарської діяльності на основі отриманих результатів.

Сьомий етап. Розроблення організаційно-економічних інновацій, що сприяють підвищенню ефективності діяльності ВНЗ.

Кожен етап запропонованого алгоритму дослідження фінансового стану державного ВНЗ можна розглядати як самостійний блок, що потребує глибшої деталізації та опрацювання. Результати, отримані на окремих етапах, можуть

бути економічно значущі як самі собою, так і для використання як вихідних даних для подальшого аналізу.

Допускають, що у ході подальшої роботи над алгоритмом і методикою фінансового аналізу діяльності державного ВНЗ при виявленні необхідності у додатковій оцінці й дослідженні інформації про види діяльності ВНЗ або про майновий стан, запропонований алгоритм може бути розширений за рахунок нових напрямків аналізу.

Висновки до першого розділу

В останні роки спостерігається тенденція зростання кількості вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації (з 149 в 1990/1991 навчальному році до 350 в 2006/2007 навчальному році) та кількості студентів, які у них навчаються (зі 881,3 тис. осіб у 1990/1991 навчальному році до 2318,5 тис. осіб у 2006/2007 навчальному році). Пояснити це можна підвищенням попиту на фахівців високого рівня, які необхідні для побудови демократичної держави європейського зразка та соціально орієнтованої ринкової економіки, зростанням престижу вищої освіти у суспільстві, можливістю отримати більш високооплачувану роботу в майбутньому.

У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що „сучасна економіка освіти повинна створити сталі передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня українського народу”.

Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки, однією з основних проблем визначила обмежене фінансування освіти і науки з державного й місцевих бюджетів, що призвело до погіршення стану матеріально-технічної бази навчальних закладів, їх соціальної інфраструктури та гальмує впровадження сучасних інноваційних технологій і засобів навчання.

Для досягнення згаданої мети та розв’язання фінансових проблем вищої освіти необхідно: визначити фінансування освіти як пріоритетний напрям

бюджетних видатків; сформувати багатоканальну систему фінансового забезпечення освіти, стимулювати інвестиції юридичних та фізичних осіб у її розвиток; створити адекватну сучасним умовам систему нормування й оплати праці у галузі освіти; визначити пріоритетні напрями фінансування освіти і сконцентрувати фінансові ресурси для їх реалізації, забезпечити ефективне використання коштів на функціонування та розвиток освіти.

Підвищення ефективності використання фінансових і матеріально-технічних ресурсів, які залучають для забезпечення розвитку освітньої галузі, визначено одним із основних напрямів реалізації окреслених заходів.

Традиційна державна політика в соціально-культурній сфері та реальні можливості бюджетів ще неспроможна досягнути гарантованого державою рівня: питома вага видатків на освіту зведеного бюджету України у ВВП суттєво відстає від встановленого законодавством мінімуму (10% національного доходу, що відповідає приблизно 8% ВВП).

Основними чинниками, що впливають на обсяги формування фінансових ресурсів ВНЗ є обсяг державного замовлення, розміри їх матеріально-технічної бази та плати за освітні та інші послуги. Як і на будь-якому ринку, функціонування ціноутворення на ринку освітніх послуг виявляється у взаємодії попиту, пропозиції і конкуренції.

Розроблення стратегії і тактики економічного розвитку вищого навчального закладу неможливе без аналізу показників фінансово-господарської діяльності, їх порівняння, дослідження динаміки зміни цих показників. Діяльність державного ВНЗ – це окрема галузь господарювання, для дослідження якої необхідно використовувати спеціальну методику. Закономірно, що вона має бути базована на класичному аналізі фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з використанням аспектів, що враховують особливості й характерні риси вищої школи.

Основні наукові результати дослідження, що висвітлені у розділі опубліковані у наукових працях: [8, 9, 171, 177, 178].

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИЗМ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

2.1. Прагматика формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів

Удосконалення фінансового механізму системи вищої освіти виявляється у дедалі більшому розширенні різноманітних та виникненні нових джерел формування фінансових ресурсів. Реформування системи вищої освіти має насамперед забезпечити високий рівень якості освіти. Відмінна якість освітніх послуг неможлива без належного забезпечення вищих навчальних закладів фінансовими ресурсами. У реальній практиці відбувається не просто розширення приватних джерел, а ускладнення й комбінування різних фінансових потоків для оплати навчання. Жорсткий поділ освіти на приватну і державну в сучасних умовах поступово втрачає сенс, оскільки є навчання у державному навчальному закладі, який отримує субсидії держави. На перший план виступають власність, тобто кому належить чи в якій формі власності перебуває та діє певний навчальний заклад, та фінансування, тобто хто оплачує здобуття студентами освіти.

Збільшення обсягів недержавного фінансування не потребує будь-яких змін у формах власності навчальних закладів і зовсім не обов'язково дає тим, хто фінансує, більший контроль, аніж вони мали до цього. Реформи з надання недержавним суб'єктам більшого контролю над процесом навчання можна здійснити без змін у власності чи механізмі фінансування.

У деяких країнах освітні системи охоплюють заклади, які номінально перебувають у приватній власності, але одержують значні державні гранти, є суб'єктами державного контролю, і загалом їх вважають частиною державної освіти. І навпаки – у багатьох країнах навчальні заклади, що номінально перебувають у власності й під контролем уряду, отримують істотне недержавне

фінансування та є частково суб'єктами недержавного керівництва. Галузь освіти потребує довготермінових і часто ризикових капіталовкладень, що, як правило, не вигідно для приватного сектору.

Вітчизняні вчені Є. Бойко [16], Т. Боголіб [14], з якими погоджується автор даної роботи визначають, такі принципи функціонування вищої освіти:

1. Одним із основних джерел фінансування вищих навчальних закладів має залишатися державний бюджет.

2. Фінансування ВНЗ має бути насамперед цільовим, при виділенні коштів із державного бюджету слід враховувати не лише витрати ВНЗ на підготовку одного студента, а й характер конкретних програм навчання і наукових досліджень, актуальність та якість яких визначають на конкурсній основі, й вводити у вартість підготовки кадрів частку нагромадження, що може бути використана на розвиток матеріально-технічної бази, стимулювання працівників тощо.

3. Оскільки державний бюджет не спроможний покрити всі потреби у фінансових ресурсах вищих навчальних закладів, необхідно широко залучати додаткові джерела фінансового забезпечення підготовки кадрів. Основною перевагою нового варіанта надання ВНЗ коштів із державного бюджету має стати диференційований підхід до потреб кожного вищого навчального закладу. Вихідні положення для розмежування цих потреб – моніторинг та оцінка фінансово-господарської діяльності, рівня теоретичної й практичної підготовки випускників, професорсько-викладацького складу і наукових співробітників, стану матеріально-технічної бази навчального закладу й інших чинників.

Державне фінансування підготовки кадрів можна формулювати також за рахунок удосконалення державного замовлення на підготовку тих чи інших спеціалістів. Передумовою надання навчальному закладові державного замовлення має стати глибокий аналіз потреби ринку праці в тих чи інших фахівцях. Доведення до освітнього закладу державного замовлення на підготовку фахівців є гарантією прийняття абітурієнтів та оплати їхньої

підготовки за встановленою ціною за рахунок державного бюджету.

Отже, державним вищим навчальним закладам, що мають ліцензію на здійснення освітньої діяльності та доведений обсяг державного замовлення, слід визначитись, яку суму коштів необхідно для досягнення доведених показників бюджетної програми, відповідальними виконавцями якої вони є.

Потребу в бюджетних коштах для вищого навчального закладу необхідно визначати, зважаючи на такі причини:

- необхідно знати, скільки бюджетних коштів треба просити (обгрунтовано) від засновника;
- на що потрібно витратити кошти насамперед, якщо засновник виділив їх недостатньо;
- скільки додаткових коштів необхідно залучити, щоби забезпечити функціонування установи.

Іншими словами, розрахунок потреби в коштах є основою фінансового планування діяльності вищого навчального закладу.

Основні вихідні дані для розрахунку потреби в бюджетному фінансуванні вищих навчальних закладів:

- контингент студентів (за відповідними рівнями освіти та спеціальностями);
- терміни та умови навчання (за відповідними рівнями);
- нормативи соціального і матеріального забезпечення студентів;
- матеріальна база вищих навчальних закладів – кубатура будівель, площі, прилади та устаткування, що використовують в навчальному процесі;
- інші необхідні показники.

Джерелами цих даних є форми статистичної звітності, нормативні документи, дані бухгалтерської звітності.

Графічно загальна схема розрахунку відображена на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Загальна схема розрахунку поточної потреби в бюджетних коштах.

Вихідними параметрами розрахунку потреби в коштах є показники контингенту студентів – фактичні, планові, прогнозні.

Ураховуючи контингент, розраховують кількість посад викладачів, необхідних для навчання прогнозованої кількості студентів. Розрахунок здійснюють на основі встановленого співвідношення – кількості студентів на одного викладача. В Україні ці норми становлять 13 студентів денної та 50 – заочної форм навчання на одного викладача. Визначають кількість допоміжного та обслуговуючого персоналу як відсоток від чисельності викладачів. Кількість персоналу, необхідного для обслуговування ВНЗ, встановлюють на основі норм зон обслуговування – площ приміщень для прибирання, місць у гардеробах, комунікацій, електроустановок і т. п.

На основі системи оплати праці, прийнятої для працівників сфери освіти, визначають розміри посадових окладів, надбавок, доплат для всіх категорій працівників. Заробітна плата всіх категорій персоналу вищого навчального закладу за штатним розписом формує загальний фонд заробітної плати.

Вищі навчальні заклади визначають потребу в бюджетному фінансуванні та подають головному розпорядникові коштів бюджетний запит. У бюджетному запиті фіксують розподіл граничного обсягу видатків загального фонду на плановий рік за бюджетною програмою, порівняння з відповідними показниками за два попередніх роки та прогноз на три наступних роки; прогноз надходжень загального та спеціального фондів кошторису для виконання бюджетної програми на плановий та три наступних роки; виклад запиту видатків загального та спеціального фондів кошторису на плановий рік відповідно до бюджетної програми за економічною класифікацією видатків і напрямками діяльності. Також у бюджетному запиті має бути інформація про результативні показники, що характеризують виконання бюджетної програми, структуру видатків на оплату праці, чисельність зайнятих, аналіз управління зобов'язаннями та інша інформація, необхідна головному розпорядникові коштів.

Досліджувані вищі навчальні заклади (Львівська, Буковинська та Дніпропетровська державні фінансові академії), головним розпорядником щодо яких є Міністерство фінансів України, щорічно формують бюджетні запити і подають їх головному розпоряднику. В додатках Б.1–Б.3 здійснено порівняння показників бюджетних запитів та показників, затверджених у кошторисах цих ВНЗ на 2005 р.

Як свідчать дані таблиць, наведених у додатках Б.1–Б.3, вищим навчальним закладам переважно затверджують значно менше асигнувань, ніж вони потребують. Наприклад, у 2005 р. затвердили менше від розрахованої потреби: Львівській ДФА – на 3,3 млн. грн. Дніпропетровській ДФА – на 6,4 млн. грн.

Отже, перед вищими навчальними закладами постає проблема, як забезпечити оптимальний розподіл фінансових ресурсів для забезпечення власної діяльності.

Вищі навчальні заклади, окрім бюджетних асигнувань, що надходять із загального фонду бюджету, можуть отримувати власні надходження.

Відповідно до Переліку груп власних надходжень бюджетних установ, затвердженого Постановою КМУ від 17. 05. 2002 р. № 659 власні надходження бюджетних установ поділяють на дві групи:

1 група – плата за послуги, що надають бюджетні установи. Цю групу утворюють надходження від плати за послуги, що надають бюджетні установи згідно зі законами та нормативно-правовими актами. Такі надходження є постійними і їх обов'язково планують у бюджеті.

Першу групу поділяють на такі підгрупи:

1) плата за послуги, які надають бюджетні установи згідно з їх функціональними повноваженнями, тобто це кошти, що надійшли бюджетним установам як плата за послуги, надання котрих пов'язане з виконанням основних функцій і завдань бюджетних установ;

2) надходження бюджетних установ від господарської та/або виробничої діяльності. До цієї підгрупи відносять кошти, що отримують бюджетні

установи від господарсько-виробничої діяльності допоміжних, навчально-допоміжних підприємств, господарств, майстерень тощо; квартирну плату і плату за гуртожиток;

3) плата за оренду майна бюджетних установ.

4) надходження бюджетних установ від реалізації майна. До цієї підгрупи відносять кошти, що бюджетні установи отримують від реалізації необоротних активів (окрім будівель і споруд) й інших матеріальних цінностей, у т. ч. списаних, за здані як брухт та відходи чорні, кольорові, дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння у розмірах, що згідно зі законодавством залишаються у розпорядженні установи.

2 група – інші джерела власних надходжень бюджетних установ. Цю групу утворюють кошти, перераховані бюджетним установам для виконання окремих доручень, а також благодійні внески, гранти і дарунки. Такі кошти не є постійними і їх планують лише у випадках, що попередньо визначені рішеннями Кабінету Міністрів України, укладеними угодами, в т. ч. міжнародними, календарними планами здійснення централізованих заходів тощо.

Другу групу поділяють на такі підгрупи:

1) благодійні внески, гранти і дарунки. До цієї підгрупи належать усі види добровільної безповоротної та безоплатної допомоги – як передачу будь-яких видів майна, благодійні внески, гранти і дарунки, у т. ч. внески від спонсорів та меценатів.

Гранти надають на безповоротній основі та їх спрямовують на реалізацію цілей, визначених програмою їх надання, проектом міжнародної технічної допомоги тощо;

2) кошти, що бюджетні установи отримують для виконання окремих конкретних доручень від підприємств, організацій чи фізичних осіб, від інших бюджетних установ. До цієї підгрупи належать також інвестиції, що згідно зі законодавством надходять до бюджетних установ, у т. ч. на спорудження житлових будинків.

Власні надходження бюджетних установ використовують відповідно до закону про державний бюджет чи рішення про місцевий бюджет за такими напрямками:

а) перша група:

підгрупа 1 – на покриття витрат, пов'язаних із організацією і наданням зазначених у підгрупі послуг;

підгрупа 2 – на організацію зазначених у підгрупі видів діяльності, а також на господарські видатки бюджетних установ;

підгрупа 3 – на утримання, обладнання, ремонт майна бюджетних установ;

підгрупа 4 – на ремонт, модернізацію чи придбання нових необоротних активів (окрім будівель та споруд) і матеріальних цінностей, на покриття витрат, пов'язаних із організацією збирання і транспортування відходів та брухту на приймальні пункти, на преміювання осіб, які безпосередньо зайняті збиранням відходів і брухту, а також на господарські потреби бюджетних установ;

б) підгрупа 2 другої групи – за спеціально визначеними напрямками при надходженні таких коштів [122].

Перелік платних послуг, що можуть надавати державні навчальні заклади затверджений Постановою КМУ „Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами” від 20. 01. 1997 р. № 38 зі змінами та доповненнями. Отже, вищий навчальний заклад державної форми власності може надавати платні послуги у різних сферах (див. додаток В).

Розмір плати за той чи інший вид послуги встановлюють на підставі її ціни, базою для визначення якої є розрахунок валових витрат, пов'язаних із наданням послуги. Валові витрати з надання послуги визначають відповідно до Закону України „Про оподаткування прибутку підприємств” у редакції від 22. 05. 1997 р. № 283/97-ВР зі змінами і доповненнями.

До валових витрат належать: витрати на оплату праці, у т. ч. на заробітну плату працівникам, які надають послуги, нарахування на заробітну плату; матеріальні витрати, у т. ч. на придбання сировини, матеріалів, палива, енергії, інструментів, пристроїв, спеціального одягу і взуття, захисних пристроїв, на поточний і капітальний ремонт, технічний огляд та технічне обслуговування основних засобів, що використовують для надання послуг, службові відрядження, винагороду автору та власнику об'єкта інтелектуальної власності при використанні таких об'єктів, на оплату послуг зв'язку, засобів сигналізації, господарські та канцелярські витрати тощо.

До ціни послуги зараховують, окрім зазначених витрат: планові нагромадження (якщо такі планують), обов'язкові відповідно до законодавства податки, відрахування, платежі та збори. Витрати на преміювання й інші види матеріального заохочення, на додаткові пільги працівникам, будівництво житла, заходи з розвитку матеріальної та побутової бази здійснюють за рахунок прибутку.

Кошти, отримані від надання послуг, спрямовують на покриття витрат, пов'язаних із їх організацією і наданням, на сплату податків, обов'язкових відповідно до законодавства внесків, зборів і платежів.

Планові нагромадження, що залишаються в розпорядженні державного навчального закладу, спрямовують на покриття перевищення загальної суми видатків закладу над встановленими обсягами бюджетних асигнувань. При цьому суми планових нагромаджень слід спрямовувати насамперед на покриття потреби в коштах на заробітну плату працівників (із нарахуваннями), матеріальне забезпечення учнів та студентів із числа дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, виплату стипендії, харчування в порядку державного забезпечення відповідних визначених законом категорій учнів або студентів, оплату витрат, пов'язаних із господарським утриманням закладу, інші невідкладні витрати закладу в цілому. Спрямування планових нагромаджень на придбання обладнання, здійснення капітального ремонту приміщень, матеріальне заохочення працівників дозволено лише за умови

повного забезпечення фінансовими ресурсами зазначених невідкладних витрат закладу в цілому.

Для дослідження фінансових ресурсів вищих навчальних закладів проаналізуємо основні показники, що характеризують їх склад та структуру, на прикладі ВНЗ, підпорядкованих Міністерству фінансів України які готують кадри для фінансової системи України. Насамперед, необхідно проаналізувати джерела формування фінансових ресурсів цих закладів за останні (2002–2006) роки.

У таблиці 2.1 відображено склад та структуру надходжень загального і спеціального фондів кошторисів ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр. Закономірно, що спостерігається позитивна динаміка бюджетних асигнувань у досліджуваному періоді. Це пов'язано, перш за все, зі зростанням ВВП у країні в цілому та щорічним збільшенням видатків на освіту в Україні. Від 2002 до 2006 р. надходження загального фонду кошторисів ВНЗ зросли в 3–4 рази. У той самий час збільшуються обсяги власних надходжень, отриманих як плата за послуги, що надають вищі навчальні заклади згідно з функціональним призначенням. Причиною цього є збільшення попиту населення на послуги вищої освіти та відповідно зростання цін на освітні послуги. Однак значне підвищення обсягів власних надходжень спостерігається здебільшого в густозаселених регіонах, наприклад, у Дніпропетровській області.

Як свідчать дані таблиці 2.1, питома вага загального та спеціального фондів кошторисів ВНЗ постійно змінюється. Це викликано такими чинниками, як збільшення асигнувань із бюджету, підвищення плати за навчання, зростання чисельності студентів, які навчаються у ВНЗ, збільшенням чи зменшенням обсягів господарської та/або виробничої діяльності цих закладів тощо. Щоби глибше розкрити чинники, які впливають на власні надходження ВНЗ, слід дослідити структуру цих надходжень.

Таблиця 2.1

**Динаміка та структура надходжень загального і спеціального фондів кошторисів ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр.**

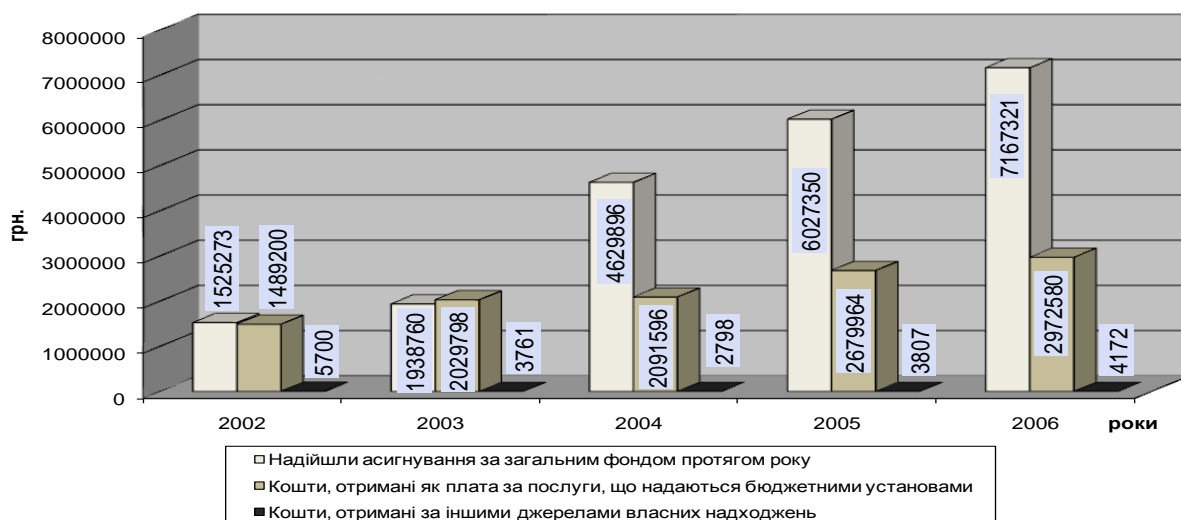
(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Бюджетні асигнування за загальним фондом кошторису	1525273 (50,5)	1938760 (48,8)	4629896 (68,9)	6027350 (69,19)	7167321 (70,64)	1559869 (49,9)	2008328 (63,6)	4200183 (72,8)	4654153 (72,77)	7260520 (80,34)	1778288 (36,9)	2120394 (38,5)	3625269 (46,6)	6595500 (55,52)	7501854 (54,08)
Кошти, отримані як плата за послуги, що надають бюджетні установи	1489200 (49,3)	2029798 (51,1)	2091596 (31,1)	2679964 (30,76)	2972580 (29,30)	1496100 (47,8)	1106737 (35,0)	1435173 (24,9)	1732142 (27,08)	1640571 (18,16)	3035500 (63,1)	3386535 (61,5)	4159297 (53,4)	5279075 (44,44)	6348049 (45,76)
Кошти, отримані за іншими джерелами власних надходжень	5700 (0,2)	3761 (0,1)	2798 (0,0)	3807 (0,05)	4172 (0,06)	71700 (2,3)	43239 (1,4)	134579 (2,3)	9348 (0,15)	130774 (1,50)	0 (0,0)	561 (0,0)	2798 (0,0)	4568 (0,04)	20348 (0,16)
Усього надходжень	3020173 (100%)	3972319 (100%)	6724290 (100%)	8711121 (100%)	10146079 (100%)	3127669 (100%)	3158304 (100%)	5769935 (100%)	6395643 (100%)	9033871 (100%)	4813788 (100%)	5507490 (100%)	7787364 (100%)	11879143 (100%)	13872257 (100%)

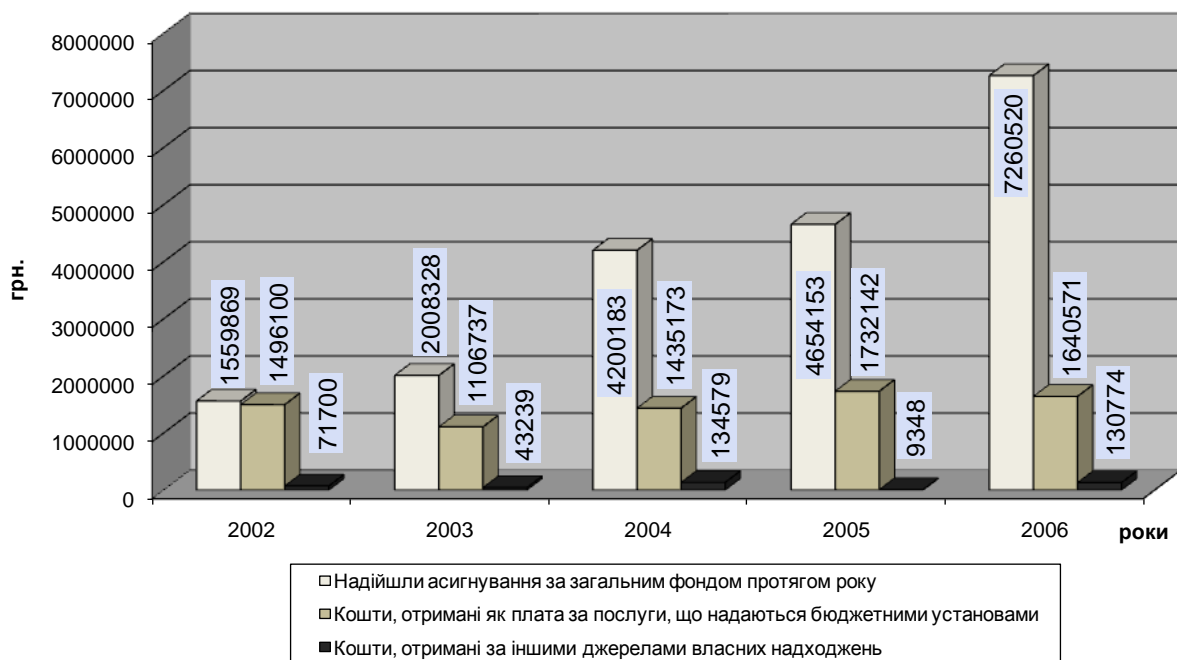
Так, якщо питома вага асигнувань із бюджету в загальній сумі надходжень у Львівській ДФА в 2002 р. становила 50,5%, то до 2006 р. зросла на 20,1% і дорівнювала 70,6%; в Буковинській ДФА з 2002 р. до 2006 р. збільшилася відповідно з 49,9% до 80,3%; в Дніпропетровській ДФА – з 36,9% до 54,1%. Відповідно змінювалась і питома вага власних надходжень ВНЗ: у Львівській ДФА – з 49,5% в 2002 р. до 29,3% у 2006 р.; у Буковинській ДФА – з 50,1% до 18,2%; в Дніпропетровській ДФА – з 63,1% в 2002 р. до 45,8% в 2006 р.

У 2005–2006 рр. ситуація щодо фінансування зазначених ВНЗ поліпшилася, однак у попередні (2002–2004) роки в Дніпропетровській ДФА спостерігалось постійне перевищення власних надходжень над бюджетними асигнуваннями, що пов'язано з кращою демографічною ситуацією в центральному та східному регіонах і вищим добробутом населення (див. рис. 2.2–2.4).

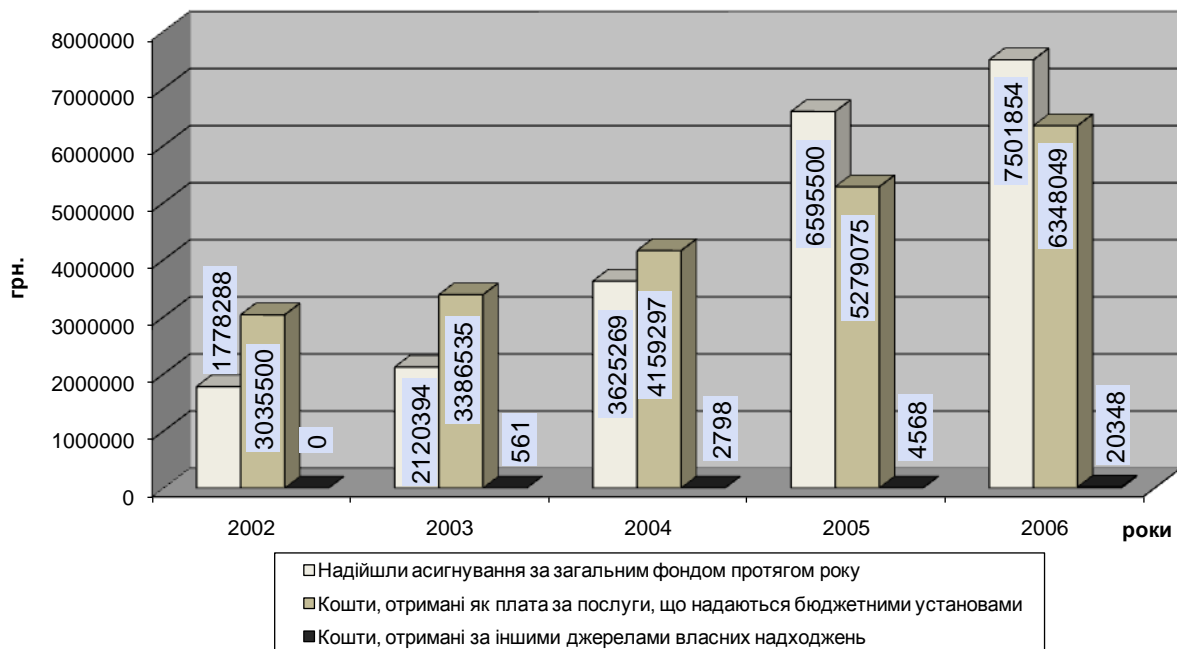
Не слід також нівелювати той факт, що головним розпорядником коштів досліджуваних вищих навчальних закладів є Міністерство фінансів України, якому підпорядковані лише чотири ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Загалом в Україні кошти загального та спеціального фондів кошторисів ВНЗ співвідносяться як п'ятдесят на п'ятдесят.

Рис. 2.2. Динаміка надходжень Львівської ДФА в 2002–2006 рр.

Рис. 2.3. Динаміка надходжень Буковинської ДФА в 2002–2006 рр.

Рис. 2.4. Динаміка надходжень Дніпропетровської ДФА в 2002–2006 рр.

Одним із основних чинників, що впливає на зміну обсягів фінансових ресурсів вищого навчального закладу, є чисельність студентського контингенту.

Щорічно зростає чисельність студентів досліджуваних ВНЗ: контингент студентів Львівської державної фінансової академії збільшився з 1589 осіб у 2002 р. до 1933 осіб у 2006 р., Буковинської державної фінансової академії – з 1371 до 1951, Дніпропетровської державної фінансової академії – з 2161 у 2002 р. до 2761 осіб у 2006 р. (див. додаток Д).

У таблиці 2.2 відображена чисельність та структура студентського контингенту ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр. Дані таблиці 2.2 свідчать про тенденції зростання попиту на здобуття вищої освіти у всіх вищих навчальних закладах, що супроводжується неспинним зростанням загального контингенту студентів, у т. ч. студентів-контрактників.

Кількість студентів, які навчалися за державним замовленням у Львівській ДФА, в 2002 р. становила 1057 осіб, у 2003 – 1113, 2004 – 1132, а у 2005–2006 рр. зменшилася відповідно до 1041 та 1056 осіб. Одночасно збільшувалася чисельність студентів, які навчаються за власні кошти – зі 532 в 2002 р. до 877 у 2006 р. Зросла чисельність студентів, які навчалися за державним замовленням, в Буковинській ДФА: з 979 в 2002 р. до 1252 у 2006 р.; в Дніпропетровській ДФА – з 1355 в 2002 р. до 1537 у 2006 р. Чисельність студентів-платників у Буковинській ДФА збільшилася з 392 в 2002 р. до 699 в 2006 р., а в Дніпропетровській ДФА – з 806 в 2002 р. до 1224 у 2006 р.

Поступове зростання питомої ваги студентів, які навчаються на платній основі, можна пояснити низкою причин: підвищенням добробуту населення, збільшенням ліцензованого обсягу прийому в зазначених ВНЗ, зацікавленістю вищих навчальних закладів у збільшенні чисельності студентів-контрактників.

Таблиця 2.2

**Динаміка середньорічної чисельності та структури студентського контингенту ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр.**

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Студенти денної форми навчання, які навчаються за держзамовленням	565 (35,56)*	569 (31,89)	600 (31,70)	592 (32,28)	625 (32,33)	628 (45,80)	652 (43,99)	714 (44,63)	802 (44,46)	946 (48,49)	607 (28,09)	611 (27,75)	669 (27,88)	737 (28,05)	738 (26,73)
Студенти заочної форми навчання, які навчаються за держзамовленням	492 (30,96)	544 (30,49)	532 (28,10)	449 (24,48)	431 (22,30)	351 (25,60)	397 (26,79)	361 (22,56)	332 (18,40)	306 (15,68)	748 (34,61)	730 (33,15)	758 (31,58)	793 (30,19)	799 (28,94)
Студенти денної форми навчання, які навчаються за власні кошти	265 (16,68)	361 (20,24)	430 (22,72)	466 (25,41)	524 (27,11)	145 (10,58)	157 (10,59)	174 (10,88)	218 (12,08)	228 (11,69)	442 (20,45)	515 (23,39)	573 (23,88)	621 (23,64)	655 (23,72)
Студенти заочної форми навчання, які навчаються за власні кошти	267 (16,80)	310 (17,38)	331 (17,49)	327 (17,83)	353 (18,26)	247 (18,02)	276 (18,62)	351 (21,94)	452 (25,06)	471 (24,14)	364 (16,84)	346 (15,71)	400 (16,67)	476 (18,12)	569 (20,61)
Усього студентів, які навчаються за державним замовленням	1057 (66,50)	1113 (62,40)	1132 (59,80)	1041 (56,76)	1056 (54,63)	979 (71,40)	1049 (70,80)	1075 (67,19)	1134 (62,86)	1252 (64,17)	1355 (62,70)	1341 (60,90)	1427 (59,50)	1530 (58,24)	1537 (55,67)
Усього студентів, які навчаються за власні кошти	532 (33,50)	671 (37,60)	761 (40,20)	793 (43,24)	877 (45,37)	392 (28,60)	433 (29,20)	525 (32,81)	670 (37,14)	699 (35,83)	806 (37,30)	861 (39,10)	973 (40,50)	1097 (41,76)	1224 (44,33)
Загальний контингент	1589 (100%)	1784 (100%)	1893 (100%)	1834 (100%)	1933 (100%)	1371 (100%)	1482 (100%)	1600 (100%)	1804 (100%)	1951 (100%)	2161 (100%)	2202 (100%)	2400 (100%)	2627 (100%)	2761 (100%)

* У дужках подана питома вага студентів різних форм навчання у відсотках.

Однак, зважаючи на значну перевагу чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням у досліджуваних ВНЗ, кошти, що надходять від платних послуг, є цілком зіставними з бюджетними асигнуваннями, а в окремих ВНЗ їх перевищують. У таблиці 2.3 показано суми бюджетних асигнувань із загального фонду та коштів, отриманих як плата за послуги, що надають бюджетні установи у розрахунку на одного студента, котрий навчається за державним замовленням, та одного студента-контрактника.

Для визначення надходжень, що припадають на одного студента-державника, знайдено співвідношення між сумою асигнувань, отриманих упродовж року зі загального фонду, та чисельністю студентів, які навчаються за державним замовленням. Аналогічно надходження на одного платника розраховано як співвідношення між сумою коштів, що надійшли від надання платних послуг, та чисельністю студентів-контрактників. Як свідчать дані таблиці 2.3, суми надходжень, що припадають на одного студента, котрий навчається за державним замовленням, та одного студента-платника значно відрізняються. У 2002 р. надходження коштів, що припадають на одного студента-платника, вдвічі перевищували надходження зі загального фонду. Звідси можна зробити висновок, що і питома вага доходів у власних надходженнях вищих навчальних закладів була вищою.

Економічно вигідним для всіх досліджуваних ВНЗ стало збільшення набору студентів-платників. Однак із впровадженням норми – 51% державного замовлення від загальної кількості набору, з 2003 р. у Львівській та Буковинській ДФА ситуація кардинально змінилася: надходження зі загального фонду, що припадають на одного студента-державника, у 1,5 рази почали перевищувати надходження, що припадають на студента-платника. На нашу думку, це пов'язано зі зазначеним вище обмеженням, підвищенням попиту на вищу освіту та боротьбою ВНЗ за студента, коли з метою збільшення набору студентів на контрактну форму навчання ціну за навчання занижують.

Таблиця 2.3

**Динаміка надходжень загального та спеціального фондів кошторису, що припадає на одного студента
у ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Надійшли асигнування за загальним фондом	1525273	1938760	4629896	6128342	7214700	1559869	2008328	4200183	4673753	7299020	1778288	2120394	3625269	6739494	7663936
Надійшло коштів, отриманих як плата за послуги	1489200	2029798	2091596	2679964	2972580	1496100	1106737	1435173	1732142	1640571	3035500	3386535	4159297	5279075	6348049
Чисельність студентів-державників	1057	1113	1132	1157	1056	979	1049	1100	1130	1252	1355	1341	1427	1564	1537
Чисельність студентів-платників	532	671	761	821	877	392	433	500	665	699	806	861	973	1092	1224
Надходження на 1 студента-державника (р.1/р.3)	1443,02	1741,92	4090,01	5296,75	6832,10	1593,33	1914,52	3818,35	4136,06	5829,89	1312,39	1581,20	2540,48	4309,14	4986,30
Надходження на 1 студента-платника (р.2/р.4)	2799,25	3025,03	2748,48	3264,27	3389,49	3816,58	2555,97	2870,35	2604,72	2347,03	3766,13	3933,26	4274,71	4834,32	5186,31

Усі власні надходження вищих навчальних закладів зараховують до спеціального фонду кошторису установи. Динаміка надходжень та структура спеціального фонду кошторисів ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр. відображена у таблиці 2.4.

Як свідчать дані таблиці 2.4, найбільшу питому вагу в надходженнях спеціального фонду мають кошти за послуги, що надають бюджетні установи згідно з функціональними повноваженнями. Їх питома вага коливається від 91,8% до 95,1% у Львівській державній фінансовій академії, від 81,7% до 96,2% – у Буковинській державній фінансовій академії та від 89,6% до 99% в Дніпропетровській державній фінансовій академії.

На другому місці – надходження від господарської та виробничої діяльності: у Львівській ДФА їх питома вага коливалася з 3,3% в 2002 р. до 5,7% в 2006 р., в Буковинській ДФА – досягала 12,4%, у Дніпропетровській ДФА – 9,3%. Приємно зафіксувати факт активізації цієї діяльності, що позитивно вплинуло на зростання власних надходжень ВНЗ та зміцнило їх фінансово-майновий стан.

Незначну питому вагу в надходженнях спеціального фонду кошторису мають надходження від здачі в оренду майна, його реалізації, а також від отримання грантів і дарунків. Отже, найбільше впливає на зростання власних надходжень ВНЗ надання платних освітніх послуг.

„Потенційна дієздатність фінансових ресурсів залежить від двох основних чинників: їх загального обсягу і раціонального розміщення”, – вважає В. Опарін [111, с. 10].

Потенційні можливості економічного розвитку вищого навчального закладу залежать від його ресурсного потенціалу – матеріально-технічної бази, виробничих потужностей, кваліфікованого персоналу тощо. Але найважливішою складовою цього потенціалу є, все таки, забезпеченість фінансовими ресурсами.

Таблиця 2.4

**Динаміка надходжень та структура спеціального фонду кошторисів ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Кошти за послуги, що надають бюджетні установи згідно з функціональними повноваженнями	1395100 (93,32)	1933718 (95,09)	1947626 (92,99)	2464758 (91,81)	2747669 (92,30)	1496100 (95,43)	1106737 (96,24)	1327689 (84,58)	1515868 (87,04)	1447578 (81,72)	2810900 (92,60)	3352731 (98,99)	4047032 (97,24)	4831771 (91,41)	5711792 (89,61)
Кошти від господарської та/або виробничої діяльності	49400 (3,30)	57238 (2,81)	92015 (4,39)	151311 (5,64)	168410 (5,66)	0 (0,00)	0 (0,00)	107484 (6,85)	216274 (12,42)	171251 (9,67)	214200 (7,06)	21519 (0,64)	96145 (2,31)	430286 (8,14)	594115 (9,32)
Кошти за оренду майна бюджетних установ	44700 (2,99)	38842 (1,91)	51955 (2,48)	63895 (2,38)	56501 (1,90)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	10400 (0,34)	10420 (0,31)	14477 (0,35)	17018 (0,32)	17018 (0,27)
Кошти від отримання грантів і дарунків	2500 (0,17)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	71700 (4,57)	10448 (0,91)	93592 (5,96)	3303 (0,19)	122149 (6,90)	0 (0,00)	561 (0,02)	0 (0,00)	0 (0,00)	15339 (0,24)
Кошти, отримані на виконання окремих доручень	3200 (0,21)	3761 (0,18)	2798 (0,13)	4568 (0,17)	4172 (0,14)	0 (0,00)	32791 (2,85)	40987 (2,61)	6045 (0,35)	8625 (0,49)	0 (0,00)	0 (0,00)	2798 (0,07)	4568 (0,09)	5009 (0,08)
Кошти, отримані від реалізації майна	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	21742 (1,22)	0 (0,00)	1865 (0,06)	1643 (0,04)	0 (0,00)	30775 (0,48)
Всього власних надходжень	1494900 (100%)	2033559 (100%)	2094394 (100%)	2684532 (100%)	2976752 (100%)	1567800 (100%)	1149976 (100%)	1569752 (100%)	1741490 (100%)	1771345 (100%)	3035500 (100%)	3387096 (100%)	4162095 (100%)	5285648 (100%)	6374048 (100%)

Надходження коштів ВНЗ дає змогу здійснювати їх статутну діяльність і забезпечує формування активів, до аналізу яких ми переходимо.

Додаток Е демонструє динаміку активів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр. Вартість активів щорічно змінюється, що пояснюється їх властивістю змінювати свою вартість у часі внаслідок зносу та зміни структури. Наприклад, вартість активів Львівської ДФА на кінець 2002 р. становила 3344,091 тис. грн., у 2003 р. зменшилася до 2139,371 тис. грн., а з 2004 до 2006 рр. зросла від 4898,296 тис. грн. до 6372,533 тис. грн. Схожа ситуація була і в Буковинській ДФА – на кінець 2002 р. вартість активів становила 2020,863 тис. грн., у 2003 р. зменшилася до 1986,910 тис. грн., а в 2004–2006 рр. зросла відповідно від 4051,904 тис. грн. до 9224,963 тис. грн. Стан активів у Дніпропетровській державній фінансовій академії дещо відрізнявся: у 2002 р. вартість активів становила суму 10812,622 тис. грн., до кінця 2003 р. вона зросла до 12320,945 тис. грн., до кінця 2004 р. зменшилася до 11644,316 тис. грн., а в 2005–2006 рр. знову зросла до 12293,511 тис. грн. та 13777,067 тис. грн. відповідно (див. табл. 2.5).

Як бачимо, найбільшу питому вагу в загальній вартості активів займають необоротні активи, які й формують матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів. Питома вага необоротних активів коливається в Львівській ДФА з 80% в 2002 р. до 85% в 2006 р.; у Буковинській ДФА – з 62% до 53%; у Дніпропетровській ДФА – з 92% в 2002 р. до 82,5% в 2006 р. На наступних місцях у структурі активів ВНЗ перебувають відповідно матеріали і продукти харчування, незавершене капітальне будівництво, рахунки в казначействі спеціального фонду, дебіторська заборгованість, МШП та інші активи.

Оптимальна структура активів сприяє стійкому фінансовому стану вищих навчальних закладів і запобігає знеціненню фінансових ресурсів та їх дефіциту на майбутні періоди.

Таблиця 2.5

**Динаміка вартості та структури активів ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України
в 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Залишкова вартість нематеріальних активів	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	2285 (0,04)	3509 (0,06)	0 (0,00)	17053 (0,86)	24800 (0,61)	5767 (0,08)	7671 (0,08)	289 (0,003)	9653 (0,08)	39271 (0,34)	3351 (0,03)	4992 (0,04)
Залишкова вартість основних засобів	2147735 (64,22)	1175628 (54,95)	3400949 (69,43)	3540452 (63,04)	3788489 (59,45)	800140 (39,59)	756284 (38,06)	816396 (20,15)	2743788 (39,07)	3565850 (38,65)	4098789 (37,91)	5515015 (44,76)	4399125 (37,78)	4175517 (33,97)	4216624 (30,61)
Інші необоротні матеріальні активи	505479 (15,12)	652168 (30,48)	795016 (16,23)	1157490 (20,61)	1607428 (25,22)	452567 (22,39)	550788 (27,72)	751667 (18,55)	890291 (12,68)	1305495 (14,15)	5882278 (54,40)	5668571 (46,01)	5999787 (51,53)	6333374 (51,52)	7137472 (51,81)
Незавершене капітальне будівництво	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	1189117 (29,35)	2198052 (31,3)	3125315 (33,88)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)
Матеріали і продукти харчування	132025 (3,95)	137751 (6,44)	186331 (3,80)	224135 (3,99)	225158 (3,53)	163459 (8,09)	135100 (6,80)	123625 (3,05)	109472 (1,56)	319873 (3,47)	108977 (1,01)	138551 (1,13)	191436 (1,64)	200280 (1,63)	174295 (1,27)
Малочінні та швидкозношувані предмети	402673 (12,04)	33229 (1,55)	32306 (0,66)	28872 (0,51)	31640 (0,50)	3283 (0,16)	4694 (0,24)	9669 (0,24)	10157 (0,14)	32444 (0,35)	138678 (1,28)	149233 (1,21)	60234 (0,52)	86772 (0,71)	66691 (0,48)
Інші запаси	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	36185 (1,79)	87554 (4,41)	537373 (13,26)	259222 (3,69)	249252 (2,7)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)
Дебіторська заборгованість	88583 (2,65)	57366 (2,68)	74109 (1,51)	47805 (0,85)	26064 (0,41)	130345 (6,45)	167078 (8,41)	182425 (4,50)	55672 (0,79)	34950 (0,38)	139015 (1,29)	120239 (0,98)	60323 (0,52)	46785 (0,38)	23989 (0,17)
Розрахунки за окремими програмами	0 (0,00)	12500 (0,58)	12500 (0,26)	56000 (0,99)	56000 (0,88)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	12500 (0,10)	12500 (0,11)	46700 (0,38)	45789 (0,33)
Короткострокові векселі одержані	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	14396 (0,72)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)
Інші кошти	11493 (0,34)	10264 (0,48)	19861 (0,41)	45815 (0,82)	37180 (0,58)	14122 (0,70)	0 (0,00)	9849 (0,24)	15690 (0,22)	18001 (0,20)	9445 (0,09)	10455 (0,09)	3570 (0,03)	6946 (0,06)	3917 (0,03)
Рахунки в казначействі спеціального фонду	53964 (1,61)	57200 (2,67)	375494 (7,67)	511895 (9,11)	597065 (9,37)	420762 (20,82)	253963 (12,78)	406983 (10,04)	734040 (10,45)	566112 (6,14)	435021 (4,02)	696728 (5,66)	878070 (7,54)	1393786 (11,34)	2629148 (19,08)
Каса	2139 (0,06)	3265 (0,15)	1730 (0,04)	1730 (0,03)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	130 (0,001)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)
Усього активів на кінець року	3344091 (100%)	2139371 (100%)	4898296 (100%)	5616479 (100%)	6372533 (100%)	2020863 (100%)	1986910 (100%)	4051904 (100%)	7022151 (100%)	9224963 (100%)	10812622 (100%)	12320945 (100%)	11644316 (100%)	12293511 (100%)	13777067 (100%)

Дані таблиці 2.5 свідчать, що на рахунках у казначействі спеціального фонду на кінець року акумулюють від 2 до 21% усіх активів, до того ж найліквідніших, вищого навчального закладу. Ці кошти „не працюють” та не забезпечують фінансової стабільності вищих навчальних закладів на майбутні періоди. Внаслідок інфляції у державі є загроза їх знецінення.

У сучасних умовах виникає потреба переведення вищих навчальних закладів на змішану систему фінансування. Одноканальна система фінансування вищої освіти (Державне казначейство – ВНЗ) не розв’язує багатьох економічних і фінансових проблем, що виникають у зв’язку з положеннями Закону України „Про внесення змін до статті 61 Закону України „Про освіту” від 13.12.2001 р. № 2887–III. Суть головної проблеми – в урахуванні щорічного офіційного рівня інфляції при одноразовому визначенні плати за навчання за укладеною двосторонньою угодою, позаяк законодавством встановлено, що основою для її визначення є рівень інфляції за попередній календарний рік на момент укладання угоди. При нестабільній економічній ситуації у країні спланувати рівень інфляційних процесів на 5–6 років наперед неможливо. Для компенсації майбутніх збитків, яких ВНЗ може зазнати від надання платних послуг, тобто навчання студентів на платній основі, частину коштів із авансового внеску треба визнати як довготерміновий кредит і надати змогу тримати кошти витрат майбутніх років на депозитному рахунку банку, що не суперечить вимогам законодавства про освіту.

У статті 63 розділу XI, пункт 3 Закону України „Про вищу освіту” від 17.01.2002 р. № 2984-III, визначено, що вищий навчальний заклад державної та комунальної форм власності самостійно розпоряджається доходами й іншими надходженнями, отриманими від надання дозволених законодавством платних послуг. Таке розпорядження передбачає право відкривати поточні та депозитні рахунки в банках, збереження коштів на депозитних рахунках банків. У сучасній ринковій економіці запровадження змішаної системи фінансування вищих навчальних закладів – єдино правильне розв’язання проблеми покриття недостатнього бюджетного фінансування.

2.2. Аналіз використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів

Маючи стійкі надходження і матеріально-технічну базу, ВНЗ можуть здійснювати статутну діяльність. Будь-яка діяльність бюджетної установи пов'язана зі здійсненням певних видатків.

Посилаючись на дефініцію видатків бюджету, дане у Бюджетному кодексі України можна так визначити видатків бюджетної установи: „Видатки – це кошти, що спрямовують на здійснення програм і заходів, передбачених кошторисом”.

Законодавством, зокрема п. 20 Постановою КМУ „Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ” від 28. 02. 2002 р. № 228, передбачено: „Під час визначення обсягів видатків з бюджету розпорядників нижчого рівня головні розпорядники повинні враховувати об'єктивну потребу в коштах кожної установи, виходячи з її основних виробничих показників і контингентів які встановлюються для установ... Обов'язковим є виконання вимоги щодо першочергового забезпечення бюджетними коштами видатків на оплату праці з нарахуваннями, а також на господарське утримання установ... При цьому видатки на заробітну плату з коштів спеціального фонду обчислюються залежно від обсягу діяльності, що провадиться за рахунок цих коштів, із застосуванням встановлених законодавством норм, які використовуються установами аналогічного профілю” [127].

Вищий навчальний заклад державної форми власності, як і будь-яка бюджетна установа, визначає власні видатки відповідно до таких основних статей економічної класифікації видатків, затвердженої Наказом Міністерства фінансів „Про бюджетну класифікацію та її запровадження” від 27. 12. 2001 р. № 604:

1. Оплата праці працівників бюджетних установ (КЕКВ 1110);
2. Нарахування на заробітну плату (КЕКВ 1120);

3. Придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг та інші видатки (КЕКВ 1130);

4. Видатки на відрядження (КЕКВ 1140);

5. Оплата комунальних послуг та енергоносіїв (КЕКВ 1160);

6. Стипендії (КЕКВ 1342);

Перераховані видатки формують поточні видатки кошторису вищого навчального закладу. До капітальних видатків кошторису належать:

1. Придбання основного капіталу (КЕКВ 2100):

1.1. Придбання обладнання і предметів довготермінового користування (КЕКВ 2110)

1.2. Капітальне будівництво (придбання) (КЕКВ 2120)

1.3. Капітальний ремонт (КЕКВ 2130)

1.4. Реконструкція та реставрація (КЕКВ 2140)

Відповідно до спільного наказу Міністерства освіти України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України „Про затвердження Порядку надання платних послуг державними навчальними закладами” від 27. 10. 1997 р. № 383/239/131 при визначенні вартості послуг, пов’язаних із навчанням громадян, враховують такі витрати:

1. Витрати на заробітну плату.

Зазначені витрати складаються з відповідних витрат на заробітну плату викладацького (професорсько-викладацького) складу, інших педагогічних, адміністративно-господарських, навчально-допоміжних та обслуговуючих працівників.

Кількість годин викладацької роботи, ставок працівників викладацького (професорсько-викладацького) складу, що підлягають оплаті, визначають на основі навчального плану щодо кожної професії або спеціальності, з урахуванням наповнюваності груп, їх розподілу, норм часу на виконання тих чи інших видів навчальної роботи тощо. Кількість ставок (штатних одиниць) посад інших працівників визначають, враховуючи з необхідністю узяття до уваги всіх тих функцій і тих видів робіт, що безпосередньо пов’язані з організацією

навчання та обслуговуванням навчальних груп або окремих громадян. Для цього можна використовувати, як мінімальні вимоги, штатні нормативи, встановлені для навчального закладу того чи іншого типу. У разі недоцільності закріплення окремих працівників для обслуговування платних навчальних груп у розрахунку витрат на оплату праці передбачають кількість штатних одиниць для доплат за суміщення професій (розширення зон обслуговування) працівникам, які обслуговують основний (бюджетний) контингент осіб, котрі навчаються (учнів, студентів, курсантів, слухачів). Розміри ставок (у т. ч. погодинної оплати), посадових окладів, гарантованих підвищень ставок і окладів, доплат і надбавок встановлює Кабінет Міністрів України, зокрема, це зроблено Постановою „Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери” від 30. 08. 2002 р. № 1298.

Оплату праці на основі ЄТС розрядів і коефіцієнтів із оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, затвердженої вищезгаданою постановою КМУ, запроваджено з 1 вересня 2005 р. згідно з постановою КМУ „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери” від 22. 08. 2005 р. № 790. ЄТС затвердила схеми тарифних розрядів посад керівних, наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників, професіоналів, фахівців та інших працівників бюджетних установ, закладів і організацій; ставки погодинної оплати праці працівників усіх галузей економіки за проведення навчальних занять [130].

Тарифні коефіцієнти, що присвоєні відповідному тарифному розряду ЄТС, диференційовано на три етапи. Перший її етап введено з 1 вересня 2005 р. Право встановлення термінів запровадження II та III етапів надано Кабінетові Міністрів України. З 1 червня 2007 р. запроваджено II етап ЄТС. Це сприятиме поступовому відновленню порушених упродовж останніх років міжпосадових

(міжкваліфікаційних) співвідношень в оплаті праці працівників бюджетної сфери [228].

Розмір посадового окладу (тарифної ставки) працівника I тарифного розряду встановлює Кабінет Міністрів України. 4 квітня 2007 р. прийнята постанова КМУ „Про розмір посадового окладу (тарифної ставки) працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки” № 602. Згідно з постановою, посадовий оклад працівника I тарифного розряду встановлено, починаючи з 1 квітня 2007 р., на рівні законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати.

Порядок встановлення і перегляду розміру мінімальної заробітної плати передбачений статтею 10 Закону України „Про оплату праці” від 24. 03. 1995 р. № 108. Зокрема, встановлено, що розмір мінімальної заробітної плати встановлює Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України, як правило, раз на рік у законі про Державний бюджет України з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, власників або уповноважених ними органів, які об’єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди.

Розмір мінімальної заробітної плати можна переглядати при внесенні змін до закону про Державний бюджет України залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифів на послуги за угодою сторін колективних переговорів. Зміни розміру мінімальної заробітної плати іншими законами України та нормативно-правовими актами стають чинними тільки після внесення змін до закону про Державний бюджет України на відповідний рік [56].

Статтею 76 Закону України „Про Державний бюджет України на 2007 рік” від 19. 12. 2006 р. № 489 мінімальну заробітну плату встановлено з 1 січня 2007 р. в розмірі 400 грн. на місяць, із 1 липня – 420 грн. та з 1 грудня – 450 грн. [55].

Статтею 59 Закону України „Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від

28. 12. 2007 р. № 107–VI розмір мінімальної заробітної плати встановлено з 1 січня 2008 р. 515 грн., з 1 квітня 2008 р. – 525 грн., з 1 жовтня 2008 р. – 545 грн. та з 1 грудня 2008 р. – 605 грн. на місяць [54].

На виконання постанови КМУ „Про запровадження тарифних коефіцієнтів Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, передбачених за II етапом” від 3. 05. 2007 р. № 682 Міністерство освіти і науки України затвердило наказ „Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 26. 09. 2005 р. № 557 „Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ” від 01. 06. 2007 р. № 444. Наказом встановлено розміри посадових окладів (ставок заробітної плати) керівних, науково-педагогічних, педагогічних, наукових працівників, професіоналів, фахівців та інших працівників, визначені на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів із оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери; схеми тарифних розрядів посад (професій) керівних, науково-педагогічних, педагогічних, наукових працівників, професіоналів, фахівців та інших працівників навчальних закладів, установ освіти і наукових установ [100].

Розміри посадових окладів та ставок заробітної плати за розрядами ЄТС і тарифними коефіцієнтами, затвердженими за другим етапом, подано в додатку Ж.

2. Нарахування на заробітну плату.

До цих витрат належать відрахування на обов'язкове державне соціальне страхування до державних цільових фондів соціального страхування і до Пенсійного фонду України в розмірі, визначеному законодавством.

3. Господарські та канцелярські витрати.

Найпоширенішим в практиці надання платних послуг із навчання громадян є господарські витрати на оренду приміщень, а також оплату опалення, водопостачання, каналізаційних стоків, електроенергії для

навчального процесу. Вартість господарських витрат обчислюють прямим розрахунком на основі: встановлених законодавством ставок орендної плати, термінів навчання, площ, зайнятих для навчання та проживання; інших потреб із обслуговування студентів; норм витрат відповідно до діючих тарифів, порядку розрахунків за комунальні послуги (за сезон або упродовж року). В окремих випадках, коли прямий розрахунок не можливий, вартість господарських витрат (як визначених вище, так і інших) встановлюють на основі середніх фактичних витрат на одну особу, яка навчається, в місяць, що склались у закладі за минулий звітний період (рік, квартал тощо). Канцелярські витрати обчислюють прямим розрахунком із розшифруванням витрат на конкретну навчальну групу або, враховуючи фактичні витрати, на одну особу, котра навчається, що склались у навчальному закладі за минулий звітний період (рік, квартал тощо). До господарських витрат можна зараховувати витрати на поточний ремонт, ремонт обладнання та інвентарю, в т. ч. з ремонтом м'якого інвентарю, спецодягу, витрати на санітарно-гігієнічні та охоронні заходи, прання білизни тощо, залежно від особливостей навчального процесу й побутового обслуговування громадян, які отримують послуги з навчання.

4. Навчальні витрати.

Складовими витрат є: придбання сировини і матеріалів, що використовують у навчальному процесі, придбання й тиражування методичних матеріалів, навчальної та випускної документації, малоцінних і швидкозношуваних предметів, інструменту, оплата електроенергії, палива, газу, води, які використовують для навчальних потреб. Вартість сировини і матеріалів для лабораторно-практичних занять, виробничого навчання розраховують відповідно до навчальних планів і програм щодо кожної професії і спеціальності, переліку навчально-виробничих робіт, норм витрат, затверджених у встановленому порядку. Витрати на придбання й тиражування методичних матеріалів, навчальної, випускної документації, посібників мають відповідати потребам забезпечення навчального процесу та враховувати

профіль закладу, специфіку організації навчального процесу з відповідної професії і спеціальності. Витрати на придбання малоцінних і швидкозношуваних предметів та інструменту розраховують відповідно до затверджених норм їх використання для даної професії, спеціальності, терміну навчання, кількості осіб, які навчаються, або враховуючи фактичні витрати за звітний період. Вартість електроенергії, палива, газу, води, що використовують для навчальних потреб, обчислюють на основі з технічних характеристик обладнання та устаткування, тривалості їх роботи відповідно до навчальних планів і програм. Витрати на відновлення основних засобів, що використовують у навчальному процесі, а також для обслуговування громадян, які навчаються, обраховують на основі методики обчислення амортизаційних відрахувань. До навчальних витрат у разі необхідності можна зараховувати витрати на придбання навчальної літератури для бібліотек, відновлення бібліотечного фонду, переплату періодичних видань, оплату пов'язаних із виробничою практикою відряджень тощо. Витрати на придбання м'якого інвентарю, спецодягу, оплати відряджень розраховують відповідно до діючих норм у разі безпосереднього їх відношення до надання платних послуг із навчання учнів, студентів, курсантів, слухачів.

Під час аналізу виконання кошторису ВНЗ особливу увагу слід звернути на обґрунтування відхилень касових і фактичних видатків.

Перевищення фактичних видатків над кошторисними призначеннями, що визначене Бюджетним кодексом України як бюджетне правопорушення, може бути зумовлене такими причинами:

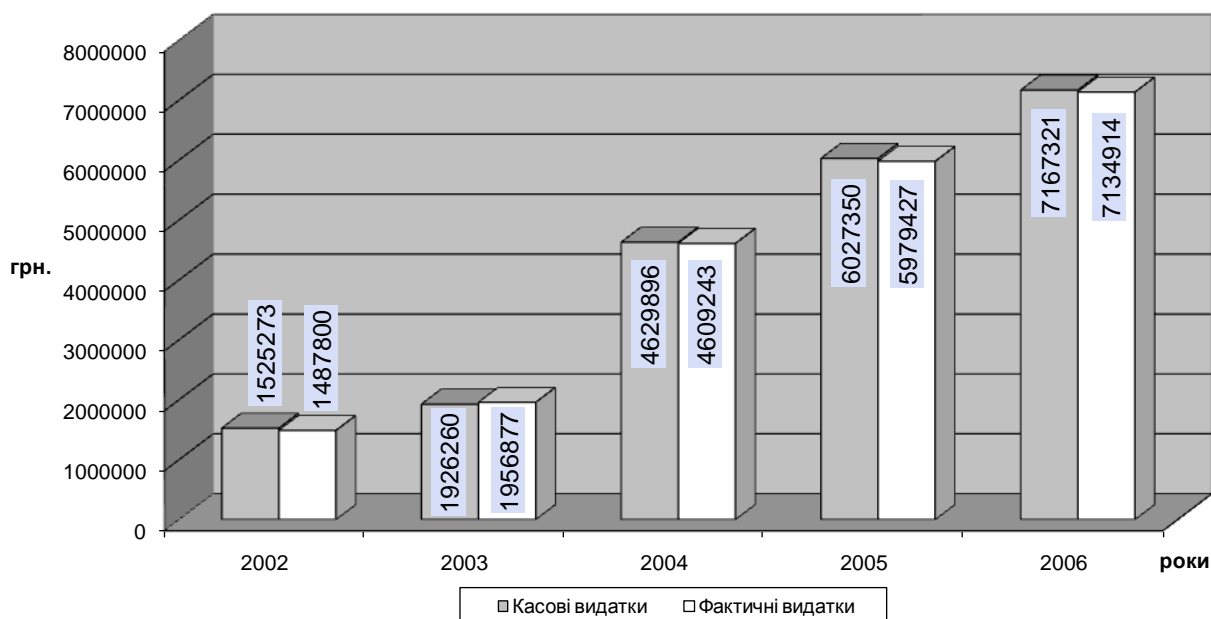
- кошторисом затверджено суму асигнувань, що не забезпечувала реальної потреби ВНЗ у відповідних коштах;
- підвищення мінімального розміру заробітної плати без відповідного внесення змін до кошторисних призначень;
- підвищення цін і тарифів на комунальні послуги без відповідного внесення змін до кошторисних призначень;

– використання впродовж звітнього періоду наявних у запасі на початок звітнього періоду товарно-матеріальних цінностей.

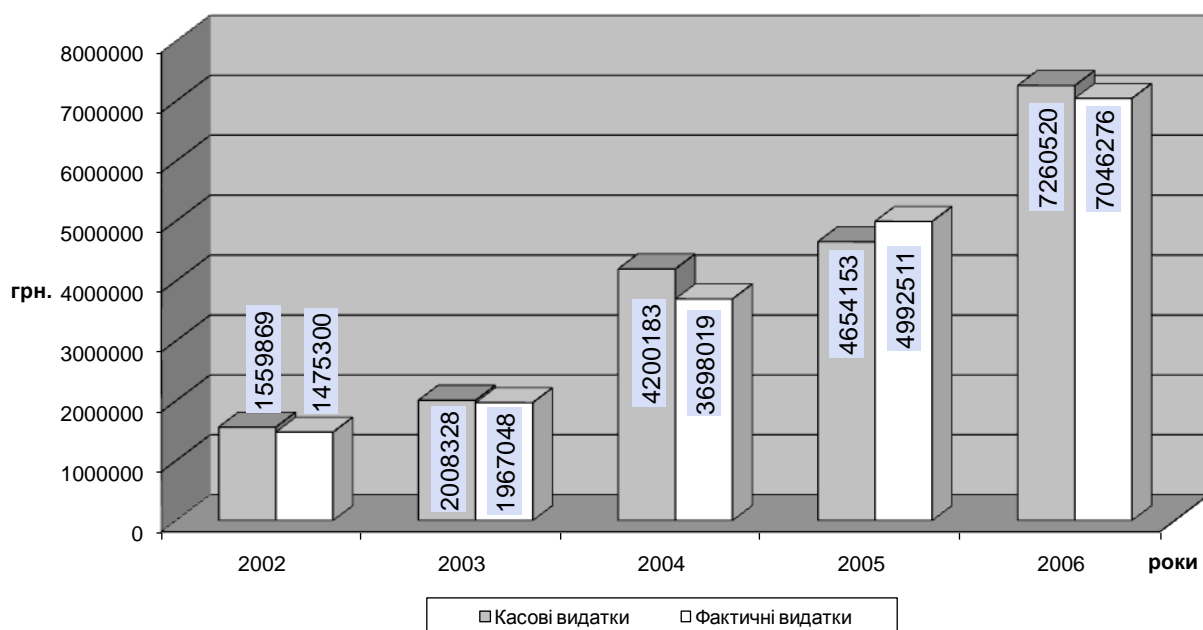
Перевищення фактичних видатків над касовими може бути наслідком того, що розпорядники кредитів узяли зобов'язання у розмірах, котрі перевищують кошторисні призначення і, як правило, призводять до утворення кредиторської заборгованості на кінець звітнього періоду. Крім того, таке перевищення може утворитися внаслідок погашення дебіторської заборгованості, що була на початок звітнього періоду; або списання у звітньому періоді майна, придбаного раніше за кошти, чи отриманого безоплатно. Перевищення взятих зобов'язань у розмірах, що перевищують кошторисні призначення, Бюджетний кодекс України трактує також як бюджетне правопорушення.

Якщо фактичні видатки менші за касові, то це може свідчити про погашення кредиторської заборгованості, що рахувалася на початок звітнього періоду, або утворення дебіторської заборгованості на кінець звітнього періоду. В останньому випадку необхідно контролювати доцільність і законність авансових платежів на користь суб'єктів господарювання, які виконують роботи чи надають послуги [91].

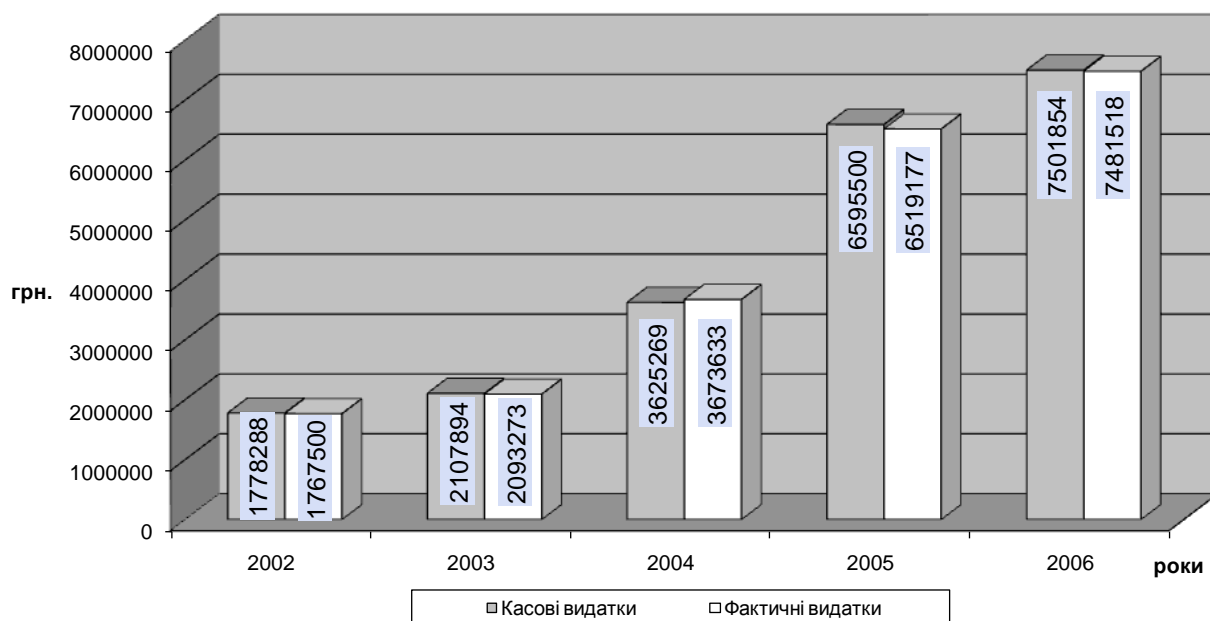
На рисунках 2.5–2.7 відображена динаміка касових і фактичних видатків загального фонду кошторису вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр. Як свідчать дані цих рисунків, касові й фактичні видатки ВНЗ на кінець звітнього періоду не є тотожними, що пояснюється переліченими причинами. Фактичні видатки, як правило, не перевищують касових, однак трапляється протилежна ситуація, коли утворюється кредиторська заборгованість унаслідок взяття надпланових бюджетних зобов'язань, що є бюджетним правопорушенням.

Рис. 2.5. Динаміка касових і фактичних видатків загального фонду кошторису Львівської ДФА в 2002–2006 рр.

Рис. 2.6. Динаміка касових і фактичних видатків загального фонду кошторису Буковинської ДФА в 2002–2006 рр.

Рис. 2.7. Динаміка касових і фактичних видатків загального фонду кошторису Дніпропетровської ДФА в 2002–2006 рр.

У таблиці 2.6 відображені динаміка та структура видатків загального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр. Як свідчать дані таблиці, найбільшу питому вагу у видатках загального фонду займають поточні видатки, тобто видатки на утримання вищих навчальних закладів. Вони коливаються від 94,8% до 87,5% у Львівській ДФА, від 95% у 2002 р. до 84% в 2006 р. у Буковинській ДФА, від 95,5% у 2002 р. до 88,4% в 2006 р. у Дніпропетровській ДФА. В окремі роки значні асигнування з бюджету (понад 1 млн. грн.) на капітальні видатки отримували Львівська ДФА у 2004 р. та Буковинська ДФА у 2004–2006 рр.

Причинами цього є пріоритети бюджетного фінансування, спрямовані в умовах бюджетного дефіциту насамперед на покриття за рахунок коштів загального фонду поточних видатків бюджетних установ. У таблиці 2.7 відображені динаміка та структура видатків спеціального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр.

Таблиця 2.6

**Динаміка та структура видатків загального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Поточні видатки	1410400 (94,80)	1899880 (97,09)	2545160 (55,22)	5284498 (88,38)	6243632 (87,51)	1404200 (95,18)	1684076 (85,61)	2394930 (64,76)	3960403 (79,33)	5905643 (83,84)	1687500 (95,47)	2036282 (97,28)	2974087 (80,96)	5957888 (91,39)	6610920 (88,36)
Капітальні видатки	77400 (5,20)	56997 (2,91)	2064083 (44,78)	694929 (11,62)	891282 (12,49)	71100 (4,82)	282972 (14,39)	1303089 (35,24)	1032108 (20,67)	1138400 (16,16)	80000 (4,53)	56991 (2,72)	699546 (19,04)	561289 (8,61)	870598 (11,64)
Всього видатків	1487800 (100%)	1956877 (100%)	4609243 (100%)	5979427 (100%)	7134914 (100%)	1475300 (100%)	1967048 (100%)	3698019 (100%)	4992511 (100%)	7044043 (100%)	1767500 (100%)	2093273 (100%)	3673633 (100%)	6519177 (100%)	7481518 (100%)

Таблиця 2.7

**Динаміка та структура видатків спеціального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Поточні видатки	647100 (30,23)	1001716 (63,00)	1343173 (78,57)	1889495 (74,73)	2213943 (75,21)	486700 (40,12)	587137 (42,42)	745524 (51,20)	1033530 (72,20)	1273507 (67,65)	2022600 (69,41)	2584509 (83,79)	3234303 (82,42)	3904211 (79,87)	4575898 (88,18)
Капітальні видатки	1493500 (69,77)	588281 (37,00)	366430 (21,43)	639063 (25,27)	729586 (24,79)	726300 (59,88)	797040 (57,58)	710555 (48,80)	397883 (27,80)	608996 (32,35)	891400 (30,59)	499860 (16,21)	689815 (17,58)	984156 (20,13)	613622 (11,82)
Всього видатків	2140600 (100%)	1589997 (100%)	1709603 (100%)	2528558 (100%)	2943529 (100%)	1213000 (100%)	1384177 (100%)	1456079 (100%)	1431413 (100%)	1882503 (100%)	2914000 (100%)	3084369 (100%)	3924118 (100%)	4888367 (100%)	5189520 (100%)

Кошти спеціального фонду кошторису, згідно з вимогами законодавства, спрямовують спочатку на покриття дефіциту бюджетного фінансування за кодами економічної класифікації видатків, а вже потім – на фінансування капітальних видатків. За даних обставин, що склалися в Україні, вищі навчальні заклади змушені компенсувати видатки на підготовку студентів, які навчаються за державним замовленням, за рахунок коштів студентів-контрактників. Така ситуація не сприяє зміцненню матеріально-технічної бази ВНЗ, на розвиток якої мають бути спрямовані кошти спеціального фонду кошторису вищого навчального закладу.

У таблицях 2.8 та додатках 3.1–3.6 наведено дані про динаміку складу та структури поточних видатків загального фонду кошторису вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр.

Наведені дані свідчать, що найбільшу питому вагу в поточних видатках, що здійснюються за рахунок коштів загального фонду кошторису, мають видатки на оплату праці, які у різних ВНЗ за 2002–2006 рр. коливаються від 44,9% до 55,8%. Це пояснюється тим, що вища освіта є дуже працемісткою галуззю соціально-культурної сфери, в якій сконцентрована високоінтелектуальна і, відповідно, й високооплачувана праця. З підвищенням ролі вищої освіти у суспільстві зростатимуть і видатки на оплату праці професорсько-викладацького персоналу ВНЗ.

На наступних позиціях залежно від своєї питомої ваги перебувають субсидії і поточні трансферти, тобто стипендії та нарахування на заробітну плату. Їх питома вага коливається від 15% до 20%. Питома вага господарських видатків (придбання предметів постачання і матеріалів, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, видатки на відрядження) загалом становить від 7% до 19%.

У таблиці 2.9 відображено динаміку та структуру капітальних видатків, що здійснюються за рахунок коштів загального фонду кошторису.

Таблиця 2.8

**Динаміка складу та структури поточних видатків загального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Оплата праці працівників бюджетних установ	688000 (48,78)	951950 (50,11)	1335550 (52,47)	2405700 (44,93)	2863797 (45,87)	654800 (46,63)	818998 (48,63)	1096809 (45,80)	1959000 (46,49)	2639600 (41,49)	876400 (51,93)	1137141 (55,84)	1604339 (53,94)	2742300 (44,59)	3492200 (51,14)
Нарахування на заробітну плату	250200 (17,74)	340427 (17,92)	493624 (19,39)	890000 (16,62)	1014584 (16,25)	238300 (16,97)	298299 (17,71)	415485 (17,35)	724800 (17,20)	955500 (15,02)	294100 (17,43)	389423 (19,12)	571513 (19,22)	1014700 (16,50)	1264200 (18,51)
Придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг та інші видатки	83600 (5,93)	117642 (6,19)	113224 (4,45)	931700 (17,39)	1076486 (17,24)	130600 (9,30)	196144 (11,65)	239184 (9,99)	319700 (7,59)	1234840 (19,41)	6900 (0,41)	35446 (1,74)	53911 (1,81)	1083900 (17,62)	695400 (10,18)
Видатки на відрядження	6700 (0,48)	2855 (0,15)	6135 (0,24)	12000 (0,22)	25999 (0,42)	8200 (0,58)	5632 (0,33)	4660 (0,19)	12000 (0,28)	27800 (0,44)	3000 (0,18)	700 (0,03)	1467 (0,05)	12000 (0,19)	12800 (0,19)
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	133500 (9,47)	187990 (9,89)	124418 (4,89)	229600 (4,29)	244771 (3,92)	100500 (7,16)	112567 (6,68)	129611 (5,41)	169800 (4,03)	154060 (2,42)	251300 (14,89)	175276 (8,61)	168950 (5,68)	216800 (3,53)	223000 (3,27)
Субсидії і поточні трансферти	248400 (17,61)	299016 (15,47)	472209 (18,55)	885900 (16,54)	1017995 (16,30)	271800 (19,36)	252436 (14,99)	509181 (21,26)	1028000 (24,40)	1350700 (21,23)	255800 (15,16)	298296 (14,65)	573907 (19,30)	1080500 (17,57)	1141100 (16,71)
Всього поточних видатків	1410400 (100%)	1899880 (100%)	2545160 (100%)	5354900 (100%)	6243632 (100%)	1404200 (100%)	1684076 (100%)	2394930 (100%)	4213300 (100%)	6362500 (100%)	1687500 (100%)	2036282 (100%)	2974087 (100%)	6150200 (100%)	6828700 (100%)

Таблиця 2.9

**Склад та структура капітальних видатків загального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Придбання обладнання і предметів довготермінового користування	39800 (51,42)	28497 (50,00)	99998 (4,84)	140000 (20,14)	369500 (41,42)	0 (0,00)	0 (0,00)	100000 (7,67)	0 (0,00)	250000 (21,96)	40000 (50,00)	28491 (49,99)	49943 (7,14)	93100 (16,59)	32600 (3,74)
Капітальний ремонт, реконструкція та реставрація	37600 (48,58)	28500 (50,00)	324737 (15,73)	555000 (79,86)	522500 (58,58)	71100 (100,00)	282972 (100,00)	1203089 (92,33)	690500 (100,00)	888400 (78,04)	40000 (50,00)	28500 (50,01)	649603 (92,86)	468200 (83,41)	838000 (96,26)
Капітальне будівництво (придбання)	0 (0,00)	0 (0,00)	1639348 (79,42)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)
Всього капітальних видатків	77400 (100%)	56997 (100%)	2064083 (100%)	695000 (100%)	892000 (100%)	71100 (100%)	282972 (100%)	1303089 (100%)	690500 (100%)	1138400 (100%)	80000 (100%)	56991 (100%)	699546 (100%)	561300 (100%)	870600 (100%)

Як свідчать дані таблиці 2.9, кошти загального фонду кошторису використовують здебільшого на придбання обладнання та предметів довготермінового користування (від 3,7% до 51%) і на капітальний ремонт, реконструкцію й реставрацію (15,7% до 100%). Іноді держава виділяє кошти на капітальне будівництво або на придбання необоротних активів, як скажімо, Львівській ДФА у 2004 р. Кошти загального фонду кошторису спрямовують переважно на поточне обслуговування будівель та споруд, хоча у кожному ВНЗ чисельність студентів постійно зростає, отже, необхідно розширювати аудиторний фонд. Таким чином, можна дійти до висновку, що держава неспроможна повністю забезпечити фінансовими ресурсами розширення матеріально-технічної бази ВНЗ.

Структура поточних видатків, що здійснюються за рахунок коштів спеціального фонду кошторису, дещо відрізняється від структури видатків загального фонду (див. табл. 2.10 і додатки И.1–И.6). Найбільшу питому вагу серед поточних видатків за рахунок коштів спеціального фонду займають видатки на оплату праці працівників ВНЗ (від 23% до 54%) та видатки на придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг й інші видатки (від 14,5% до 60%). Дещо меншу питому вагу мають нарахування на заробітну плату та оплата комунальних послуг і енергоносіїв. У цих видатках незначна питома вага видатків на відрядження, дослідження і розробки, а також субсидії та поточні трансферти.

За рахунок коштів спеціального фонду кошторису забезпечують, як правило, покриття видатків, не повністю профінансованих із загального фонду, а також видатків, пов'язаних із платними освітніми та іншими послугами, що надають вищі навчальні заклади. Характерною тенденцією поточних видатків загального та спеціального фонду кошторису ВНЗ є їх пріоритетна спрямованість на оплату праці працівників цих закладів і нарахувань на неї, оплата комунальних послуг та енергоносіїв й інші захищені статті видатків. Значні суми власних надходжень ВНЗ спрямовують на здійснення капітальних видатків (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.10

**Динаміка складу та структури поточних видатків спеціального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України у 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Оплата праці працівників бюджетних установ	262000 (40,49)	424421 (42,37)	607794 (45,25)	1083400 (54,19)	1340000 (54,41)	137100 (28,17)	190592 (32,46)	322728 (43,29)	597800 (46,89)	772100 (54,10)	477300 (23,60)	823356 (31,86)	1252338 (38,72)	1863322 (45,51)	2454300 (48,61)
Нарахування на заробітну плату	91000 (14,06)	153738 (15,35)	222797 (16,59)	400400 (20,03)	485100 (19,70)	48800 (10,03)	66093 (11,26)	123109 (16,51)	230300 (18,06)	282100 (19,77)	171700 (8,49)	287476 (11,12)	447903 (13,85)	689461 (16,84)	888500 (17,60)
Придбання предметів постачання і матеріалів, оплата послуг та інші видатки	268900 (41,55)	381969 (38,13)	401507 (29,89)	410294 (20,52)	459828 (18,67)	243300 (49,99)	258849 (44,09)	230803 (30,96)	353957 (27,76)	207370 (14,53)	1214700 (60,06)	1320204 (51,08)	1386539 (42,87)	1281197 (31,29)	1239858 (24,55)
Видатки на відрядження	11900 (1,84)	11771 (1,18)	5953 (0,44)	4000 (0,20)	10000 (0,41)	11700 (2,40)	21986 (3,74)	17696 (2,37)	30000 (2,35)	23000 (1,61)	57300 (2,83)	55917 (2,16)	59329 (1,83)	6500 (0,16)	67240 (1,33)
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	5200 (0,80)	20385 (2,04)	78100 (5,81)	91600 (4,58)	163894 (6,65)	42500 (8,73)	42094 (7,17)	39137 (5,25)	54800 (4,30)	134000 (9,39)	67600 (3,34)	68030 (2,63)	58791 (1,82)	161414 (3,94)	365400 (7,24)
Дослідження і розробки, державні програми	0 (0,00)	0 (0,00)	13832 (1,03)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	9100 (0,45)	7217 (0,28)	5040 (0,16)	9950 (0,24)	28710 (0,57)
Субсидії і поточні трансферти	8100 (1,25)	9432 (0,94)	13190 (0,98)	9400 (0,47)	4172 (0,17)	3300 (0,68)	7523 (1,28)	12051 (1,62)	8000 (0,63)	8625 (0,60)	24900 (1,23)	22309 (0,86)	24363 (0,75)	24341 (0,59)	5390 (0,11)
Всього поточних видатків	647100 (100%)	1001716 (100%)	1343173 (100%)	1999094 (100%)	2462994 (100%)	486700 (100%)	587137 (100%)	745524 (100%)	1274857 (100%)	1427195 (100%)	2022600 (100%)	2584509 (100%)	3234303 (100%)	4094685 (100%)	5049398 (100%)

Таблиця 2.11

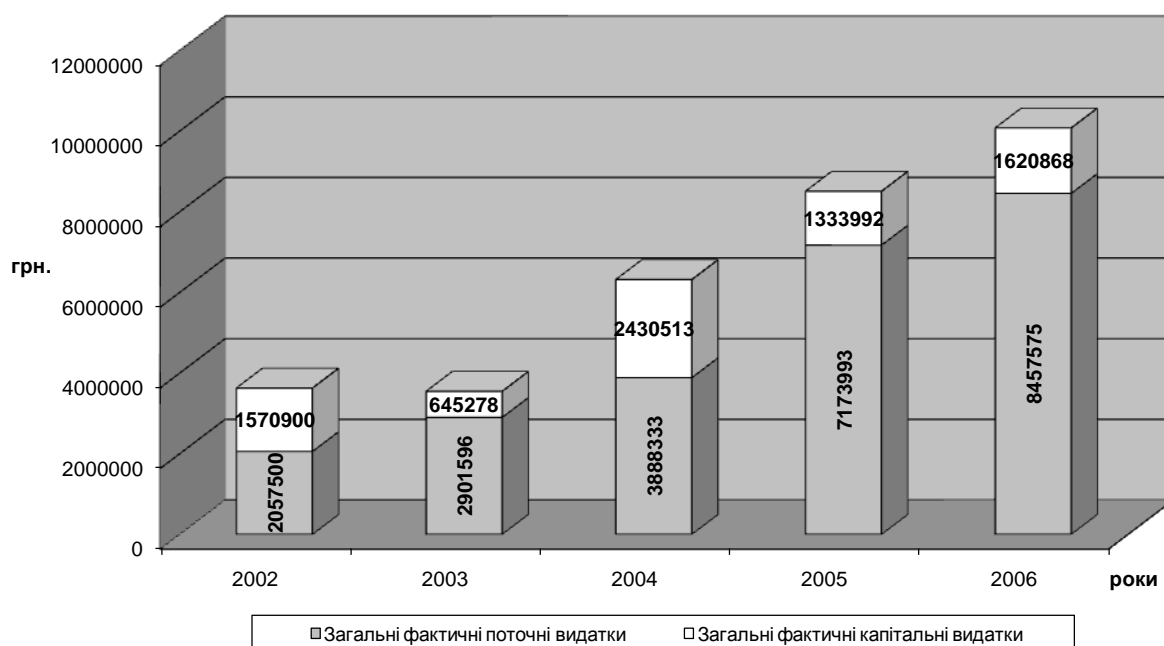
**Склад та структура капітальних видатків спеціального фонду кошторису ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр.**

(грн.)

Показники	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Придбання обладнання і предметів довгострокового користування	227100 (15,21)	57760 (9,82)	83928 (22,90)	240300 (37,33)	467700 (54,85)	304000 (41,86)	340304 (42,70)	313028 (44,05)	156716 (23,39)	401251 (41,18)	628800 (70,54)	229961 (46,01)	334318 (48,46)	332143 (27,73)	386550 (53,89)
Капітальний ремонт, реконструкція та реставрація	92800 (6,21)	528457 (89,83)	95002 (25,93)	403400 (62,67)	385000 (45,15)	422300 (58,14)	456736 (57,30)	397527 (55,95)	513419 (76,61)	573239 (58,82)	262600 (29,46)	269899 (53,99)	323042 (46,83)	652400 (54,46)	322000 (44,88)
Капітальне будівництво (придбання)	1172400 (78,50)	0 (0,00)	187500 (51,17)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	200000 (16,69)	0 (0,00)
Придбання землі та нематеріальних активів	1200 (0,08)	2064 (0,35)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	0 (0,00)	32455 (4,70)	13400 (1,12)	8800 (1,23)
Всього капітальних видатків	1493500 (100%)	588281 (100%)	366430 (100%)	643700 (100%)	852700 (100%)	726300 (100%)	797040 (100%)	710555 (100%)	670135 (100%)	974490 (100%)	891400 (100%)	499860 (100%)	689815 (100%)	1197943 (100%)	717350 (100%)

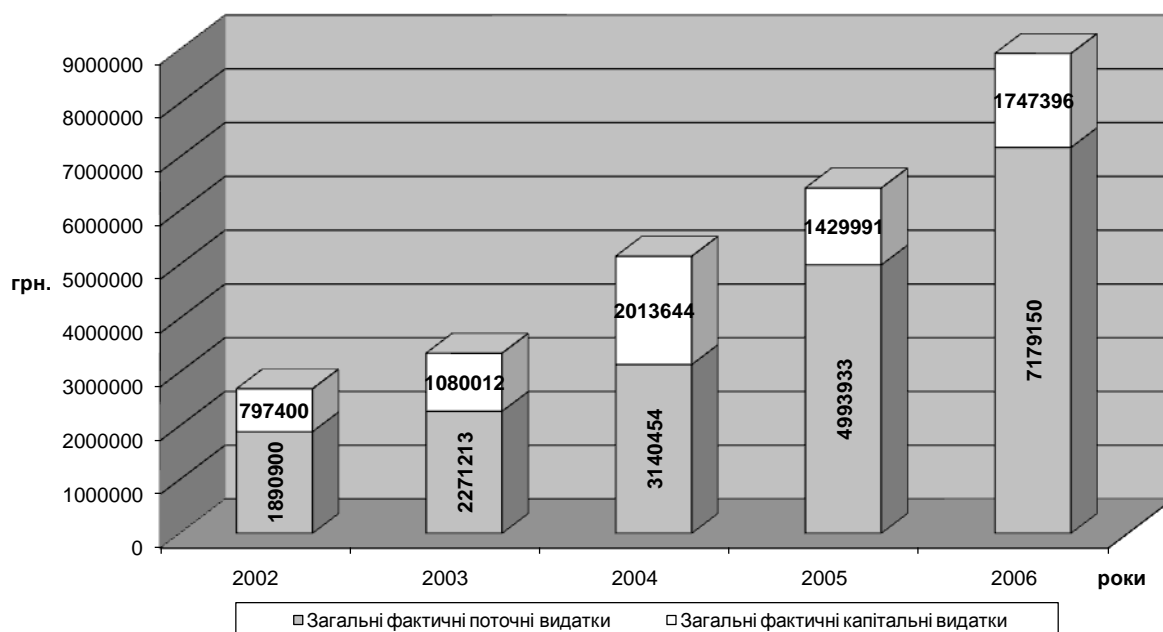
Як свідчать дані таблиці 2.11, кошти спрямовують здебільшого на придбання обладнання і предметів довготермінового користування (від 10% до 70%), капітальний ремонт, реконструкцію та реставрацію будівель і споруд (від 6% до 90%), іноді власні надходження використовують на капітальне будівництво та придбання необоротних активів. Упродовж останніх років ВНЗ також здійснюють придбання нематеріальних активів (програмного забезпечення).

Наочно динаміку та структуру загальних фактичних видатків, що здійснили вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр. відображено на рисунках 2.8–2.10.

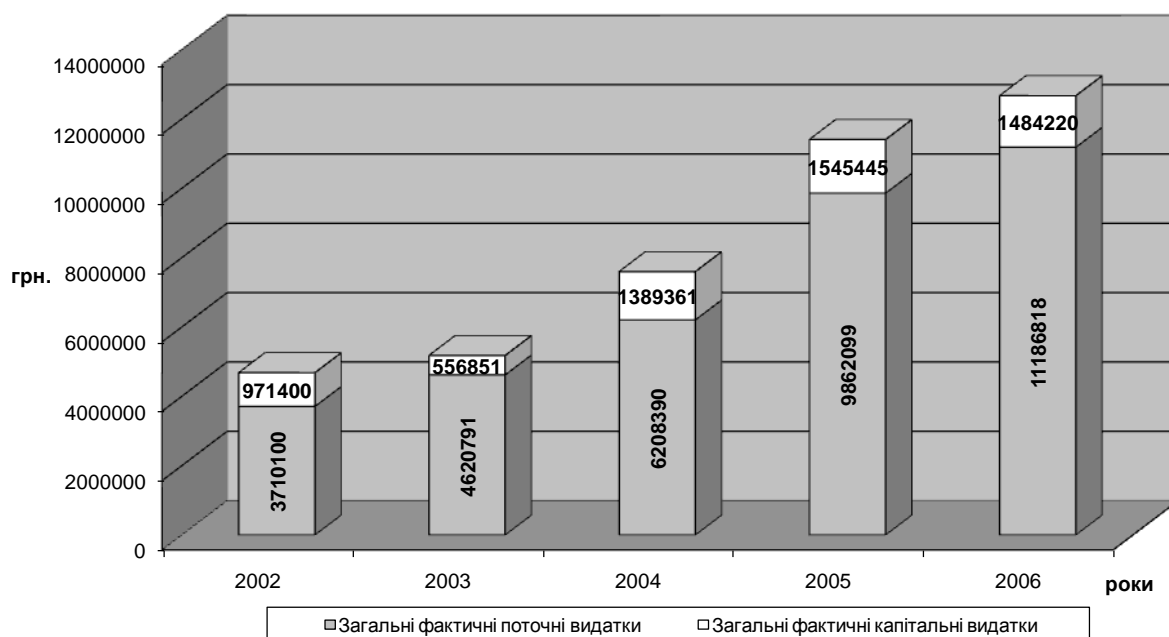

Рис. 2.8. Динаміка та структура видатків Львівської ДФА у 2002–2006 рр.

Рис. 2.9. Динаміка та структура видатків Буковинської ДФА у 2002–2006 рр.

Рис. 2.10. Динаміка та структура видатків Дніпропетровської ДФА у 2002–2006 рр.

Як видно з рисунків 2.8–2.10, щорічно зростання видатків на статутну діяльність зростають у всіх досліджуваних ВНЗ. Однак основну частину

загальних видатків спрямовують на поточне утримання ВНЗ, хоча необхідно збільшувати видатки на придбання новітнього обладнання для навчання, зміцнення та розширення матеріально-технічної бази ВНЗ.

2.3. Оцінка ефективності формування та використання фінансових ресурсів

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що великого значення надають усебічній оцінці ефективності діяльності вищих навчальних закладів. Вони є об'єктами зовнішньої оцінки з погляду фінансових, якісних і/або кількісних показників. Для підвищення рівня контролю за результатами діяльності ВНЗ методи оцінки ефективності їх діяльності постійно вдосконалюють.

Нині ринок освітніх послуг в основних своїх проявах сформувався. Він має всі атрибути поняття „ринок”: товар (послугу), попит, пропозицію, конкуренцію суб'єктів. Незважаючи на яскраво виражену тенденцію становлення ринку освітніх послуг, сьогодні у середовищі теоретиків і практиків ще побутують думки про притаманну сфері освіти тільки соціальну ефективність і недооцінку її в економічних відносинах, а також про те, що вона лише споживає національний дохід і не бере участі у його створенні. З такими міркуваннями пов'язаний так званий залишковий принцип фінансування освіти. Соціальну ефективність освіти оцінюють через такі показники, як позитивну дію освітнього процесу на розвиток кращих якостей особи і створення для неї найкомфортніших умов життя, на поліпшення всіх аспектів суспільних відносин, на формування відкритого демократичного суспільства. Рівень освіти населення не випадково належить до вирішальних показників добробуту населення. Він же, в основному, впливає на статус держави, зміцнює її безпеку, посилює соціальну захищеність особи. У соціальному плані відбувається зниження рівня злочинності, зменшення залежності населення від систем

соціального забезпечення, підвищення культури в суспільстві, поліпшення функціонування державних установ і громадських організацій.

Разом із тим, публікують все більше досліджень, що доводять винятково високу економічну ефективність освіти. На Заході з кінця 1950-х рр. почався справжній бум публікацій, що розглядають індивідуальні та суспільні витрати на освіту як один із найвигідніших інвестиційних напрямів. Практика довела, що освіта справді може бути економічно вигідною, високодохідною справою.

Тенденції реформування суспільства свідчать про те, що ВНЗ доцільно мати більшу самостійність і автономію. Доречно, щоби вони займали активну ринкову позицію, розвиваючи потенціал самоврядування і саморегуляції для виявлення можливих резервів підвищення конкурентоспроможності й ефективності функціонування. У результаті поступової відмови від методів адміністрування і розуміння ВНЗ як „кузні кадрів” перед державними ВНЗ відкриваються нові можливості.

Віднесення державного ВНЗ до неприбуткової бюджетної установи зумовлює подвійність його становища, яке полягає у необхідності відповідати соціальним (державним) і ринковим вимогам, тобто надавати високоякісні освітні послуги й отримувати доходи. Ні те, ні інше неможливе без ефективної системи господарювання, яка, у свою чергу, неможлива без підприємницької стратегії ВНЗ.

Вищому навчальному закладові державної форми власності притаманні такі основні ознаки:

- має статус юридичної особи;
- володіє майном, що перебуває в оперативному управлінні, й відповідає за зобов'язаннями грошовими коштами, що є в його розпорядженні;
- реалізує товар у формі освітніх послуг і систематично отримує доходи;
- формує самостійний баланс та кошторис.

Іншими словами, ВНЗ сьогодні є аналогічним виробничому підприємству суб'єкт, здатний запропонувати ринку „продукцію” власного виробництва і після успішної її реалізації отримати дохід.

Проте підприємницька діяльність державного ВНЗ як некомерційної організації істотно відрізняється від діяльності комерційної юридичної особи за такими основними параметрами:

1) підприємницьку діяльність можна здійснювати тільки відповідно до мети створення ВНЗ, тобто освітньої діяльності, право на ведення якої надають лише після отримання ліцензії;

2) види підприємницької діяльності суворо регламентовані;

3) дохід від підприємницької та іншої діяльності надходить у розпорядження ВНЗ, але тут його використовують відповідно до кошторису;

4) дохід від надання платних послуг прирівнюють до джерел доходів бюджету відповідного рівня і зберігають на спеціальних реєстраційних рахунках ВНЗ у відповідному територіальному органі Державного казначейства України. Придбане за рахунок цього доходу майно вважають державною власністю.

Унаслідок таких обмежень принцип самостійності здійснення діяльності, що є однією з основних умов визнання діяльності підприємницькою, реалізують не сповна.

Таким чином, можна сказати, що підприємницька діяльність вищого навчального закладу за формою – це порівняно самостійна, передбачена статутом установи і не заборонена законодавством про освіту діяльність з метою отримання бажаного результату – доходу для забезпечення навчального процесу.

Підприємницька діяльність ВНЗ за змістом – це інноваційно-господарська діяльність у ринкових умовах, спрямована на підвищення ефективності навчального процесу та якості освітніх послуг у результаті управління ключовими чинниками конкурентоспроможності, внутрішньовназівськими процесами і виробничими ресурсами.

Активізація підприємницької діяльності ВНЗ зумовила розвиток ринкових відносин у сфері вищої освіти і посилення конкуренції між такими яскраво вираженими сегментами ринку, як державні (муніципальні) та недержавні (приватні) ВНЗ. Для діяльності державного ВНЗ, на відміну від приватного, характерно:

- 1) наявність процедур, що всебічно регламентують освітню діяльність, із великою кількістю індикативних і директивних показників;
- 2) кошторисне планування видатків, цільове використання коштів та суворя фінансова дисципліна;
- 3) витратний принцип бюджетного фінансування, що не пов'язує отримання доходів із результатами власної діяльності.

Упродовж останніх років спостерігається розмивання межі між державними і приватними ВНЗ. Цьому є низка пояснень, наприклад, скорочення державного фінансування ВНЗ, демографічний спад тощо. Необхідність реформування системи управління на основі впровадження сучасних методів менеджменту виникла як у державних, так і у приватних вищих навчальних закладів.

На відміну від адміністративної системи управління, менеджмент передбачає більшу свободу керівництва ВНЗ, сприяє перегляду старих і впровадженню нових методів господарювання, що відкривають перед цими закладами більший простір у забезпеченні раціонального функціонування в умовах ринку. Однак виникають нові проблеми, пов'язані з визначенням якісних характеристик системи управління й ефективності процесів її функціонування.

Так чи інакше, ефективність господарювання – це основне питання підприємницької діяльності ВНЗ. При відкритості ринку і наявності конкурентного середовища, ефективність функціонування суб'єкта ринку є засобом, що дає змогу зберегти й закріпити присутність на ньому, а також збільшувати доходи. В умовах вираженої недосконалості ринкової конкуренції

підвищення ефективності залишається одним із найважливіших засобів збільшення підприємницького доходу.

У науковій літературі термін „ефективність” пов’язують із системою, операцією або рішенням. Утворювані при цьому поняття можна вважати еквівалентними, оскільки кожне з них відображає відповідність результату наміченій меті. Підвищення як ефективності окремих рішень, операцій або процесів, так і загальної ефективності діяльності підприємства в результаті вдосконалення його системи управління можна розуміти як управлінську ефективність. Хоча в першому випадку точніше було б говорити про результативність управління.

Поняття „ефективність” виражає сучасні тенденції – часто його вживають як синонім слів „конкурентоспроможність”, „результативність” і „якість”. У контексті нашого дослідження таке ототожнення не можна вважати правильним.

Так, конкурентоспроможність характеризує ступінь задоволеності споживача порівняно з аналогічними освітніми установами; ефективність – це ступінь відповідності фактичного й очікуваного результатів; під результативністю розуміють поточний підсумок взаємодії організації зі зовнішнім середовищем (споживачем); якість – це сукупність істотних властивостей об’єкта, що зумовлюють його придатність для використання за призначенням.

Таким чином, ефективність виявляється при функціонуванні освітньої установи, конкурентоспроможність – це характеристика ВНЗ, результат – міра досягнення конкретної мети або задоволення потреби, а якість – характеристика результату діяльності ВНЗ (освітньої послуги, рівня знань випускника). Важливо відзначити, що, з погляду ВНЗ, потреба – об’єктивна категорія, а мета – суб’єктивна, її визначають на основі нагромадженого досвіду.

Поняття ефективності функціонування, конкурентоспроможності, результативності ВНЗ і якості освітніх послуг (рівень знань випускника) – тісно

взаємопов'язані. Вони породжують причинно-наслідкові зв'язки об'єктів (внутрішній ланцюг) та їх характеристик (зовнішній ланцюг), відображені на рисунку 2.11.

У міру насичення ринку, його глобалізації і посилення конкуренції, на першому місці фахівці називають якість освітніх послуг, що відтіснила їх вартість, обсяг витрат споживачів та рівень сервісу. Якість із категорії стратегічної переваги перемістилася у розряд конкурентної необхідності, впливаючи на ступінь задоволеності споживача як провідного оцінювача ефективності функціонування і конкурентоспроможності ВНЗ.

Рис. 2.11. Причинно-наслідковий зв'язок об'єктів дослідження і їх характеристик.

Об'єктивна й обґрунтована оцінка ефективності з погляду підприємницького функціонування державного ВНЗ – нелегке завдання. Відомо, що складність, різноманіття та різна спрямованість внутрішньовназівських процесів не можуть бути охарактеризовані ніким універсальним показником. Для оцінки ефективності підприємницької діяльності необхідно безліч показників, що дасть змогу виміряти реальний (фактичний або очікуваний) і необхідний (бажаний або цільовий) результати. Іншими словами, ступінь ефективності має бути виражений системою

показників, що сприятиме всебічній оцінці результату функціонування об'єкта управління.

Система показників – це необхідний інструмент формування інформаційної бази моніторингу ефективності функціонування з метою компетентного керівництва ВНЗ, виявлення і мобілізації внутрішніх резервів (підвищення дохідності надання послуг, якості послуг), і досягнення, зрештою, перемоги над конкурентами.

Розроблення системи показників потребує систематизації і класифікації даних про оцінку ефективності. Сукупність показників, якою б детальною вона не була, без урахування їх взаємозв'язків та підпорядкованості не може дати об'єктивного уявлення про ефективність діяльності. Системний погляд потребує дослідження всіх аспектів діяльності відповідно до місії об'єкта. Головні завдання системного підходу – у виявленні й описі складності системи, а також обґрунтування додаткових зв'язків, що фізично реалізують, які, будучи впровадженими у систему управління, зроблять її керованою в необхідних межах, зберігши при цьому такі аспекти самостійності, які сприяють підвищенню ефективності системи (конкурентні переваги). Тільки достатньо ефективний процес управління є доцільним.

Пропонуємо згрупувати показники ефективності залежно від таких класифікаційних ознак:

1) рівень цільової структури об'єкта управління:

– оперативний – характеризує ступінь виконання короткотермінової мети, зазвичай не потребує складного аналізу, виражається абсолютною величиною, і його використовують на оперативному рівні ухвалення рішень;

– тактичний – проміжний показник, що відображає ступінь реалізації середньотермінової мети, і його використовують на тактичному рівні ухвалення рішень;

– стратегічний – комплексний агрегований показник, що відображає якісний аспект функціонування об'єкта щодо досягнення стратегічної мети (місії, стратегії, спеціальної політики);

2) належність до чинника конкурентоспроможності:

– фінансово-економічний – відображає істотну властивість процесу формування економічної стійкості ВНЗ або фінансового результату діяльності, оскільки оцінює економічні наслідки здійснених операцій і є індикатором відповідності стратегії ВНЗ;

– споживчий (маркетинговий) – спрямований на визначення істотної характеристики цільового сегменту ринку або споживача;

– освітній (процесний) – відображає якісний рівень процесу та послуги, а також умов, що його забезпечують;

– потенціал і розвиток – відображає характеристику якісної зміни людського (інтелектуального) капіталу, інформаційного забезпечення та інфраструктури забезпечення постійного довготермінового зростання і розвитку;

3) обсяг відображуваних властивостей:

– окремий – відображає істотну властивість процесу, його значення може бути визначене (розраховане) незалежно від інших показників;

– узагальнений – відображає сукупність властивостей, і його визначають коефіцієнтом, відсотком або індексом, що розраховують із використанням кількох показників;

4) рівень ранжування:

– первинний (основний) – вимірює відповідність результату діяльності наміченій меті;

– вторинний (додатковий) – характеризує причину відхилення фактичних даних від цільових (за часом, вартістю і т. д.).

Ефективність дослідження об'єкта управління полягає у використанні методів оцінки й аналізу результатів діяльності кожного з напрямів (процесів) діяльності з урахуванням усієї сукупності чинників, що впливають на неї. Методи оцінки ефективності діяльності ВНЗ мають специфічні риси, зумовлені статусом державного ВНЗ як неприбуткової бюджетної установи, покликаної

здійснювати соціальну місію, – формувати людський потенціал, готувати висококваліфікованих фахівців, потрібних ринку праці.

Таким чином, для комплексної оцінки освітнього процесу ВНЗ і аналізу результатів його діяльності необхідна специфічна система взаємодоповнюючих показників.

Оцінка фінансово-господарської діяльності ВНЗ не є самоціллю, її мета – використання результатів оцінки. Від того, чи правильно визначена мета, залежить обґрунтованість, достовірність та інформативність оцінки. У результаті дослідження виділяють кілька підходів до оцінки ефективності діяльності ВНЗ, залежно від поставленої мети:

1) господарський – оцінює ВНЗ як господарюючий суб'єкт, не враховуючи його високу соціально-економічну цінність, використовує інформацію бухгалтерської та іншої фінансово-економічної звітності, в якій основними критеріями є традиційні фінансові показники;

2) регламентаційний – оцінює якість освітнього процесу та освітніх послуг ВНЗ з погляду відповідності мінімальним державним стандартам, охоплює показники регламентуючих процедур (наприклад, ліцензування, атестації, акредитації);

3) рейтинговий – оцінює окремі ознаки, що допомагають потенційним споживачам освітніх послуг і вищестоящим організаціям зорієнтуватися в різноманітності ВНЗ, представлених на ринку;

4) якісний – передбачає розроблення і впровадження системи менеджменту якості ВНЗ, оцінку та сертифікацію ВНЗ.

Існуючі методики оцінки опираються здебільшого на аналіз одного з чинників, що є джерелом здобуття конкурентної переваги (фінансової, наукової, технічної або якісної). Здатність ВНЗ до мобілізації внутрішніх резервів і ефективного управління конкурентними перевагами стала більш значущішою для формування його конкурентних переваг. У результаті перед ВНЗ постало питання, чи можливо надавати освітні послуги

конкурентоспроможної якості, ціни й рівня сервісу на умовах, що встановлюють держава та ринок, і якщо так, то яким чином.

Визначення чинників, що впливають на формування конкурентних переваг ВНЗ, само собою не розв'язує проблеми. Потрібно насамперед змінити розуміння мети оцінки і здійснити обґрунтований і аргументований вибір критеріїв оцінки згаданих чинників, що дасть змогу досліджувати весь причинно-наслідковий зв'язок. Необхідний механізм оцінки, що забезпечить достовірність, об'єктивність, оптимальність, періодичність і прозорість результатів. Його показники сприятимуть отриманню інформації для ухвалення адекватних управлінських рішень, управлінському обліку (плануванню, моніторингу, контролю, виявленню відхилень). Система показників ефективності має, з одного боку, якнайповніше охоплювати цілі й завдання ВНЗ, з іншого – бути збалансованою і такою, яку можна реалізовувати (осяжною, статистично забезпеченою та ін.).

Розроблення науково обґрунтованої методики формування системи показників оцінки ефективності підприємницької діяльності ВНЗ дасть змогу підвищити якісний рівень управління і збільшити конкурентоспроможність вищого навчального закладу.

Важливу роль у розвитку ВНЗ державної форми власності відіграють програмно-цільове фінансування та індикативне планування відповідних видатків. Їх суть – у розподілі фінансових ресурсів між розпорядниками бюджетних коштів із урахуванням досягнення конкретних результатів, що відповідають пріоритетам бюджетної програми. Згадана модель передбачає перехід до середньотермінового бюджетного планування зі встановленням чітких правил зміни обсягу та структури асигнувань, долю яких зможуть вирішувати розпорядники бюджетних коштів. Тому процедура складання бюджету вищого навчального закладу передбачає визначення чітких витратних пріоритетів та оцінку віддачі від їх реалізації за істотного розширення повноважень адміністрацій ВНЗ.

Для визначення ефективності видатків на цільові програми, що здійснюються із бюджету, необхідна система показників оцінки їх результативності. При цьому системі показників ефективності використання фінансових ресурсів відводять роль індикаторів результативності використання як бюджетних асигнувань, так і власних надходжень ВНЗ.

Ринковий спосіб оцінки ефективності (збільшення доходів при зменшенні витрат) у чистому вигляді для освітньої діяльності не підходить.

Програмно-цільове бюджетне фінансування у вищій школі може бути реалізоване тільки за умови адаптації загальноприйнятої системи показників до специфіки освітньої діяльності (ОД). Доцільно дотримуватись п'яти основних принципів побудови системи показників, що характеризують результативність витрат на ОД:

- логічний зв'язок, що дає змогу поєднати зовнішні та внутрішні, фінансові й нефінансові показники з мотивацією структур, що здійснюють фінансування, споживачів і виконавців;
- достовірність даних за всіма елементами структури ВНЗ і напрямками руху фінансових, матеріальних та інформаційних потоків;
- відповідність законодавству (загальнодержавному, нормативно-методичній базі освітньої сфери, внутрішнім локальним актам);
- застосування єдиної методологічної схеми і системи документообігу.

Витрати, пов'язані з введенням системи оцінки ефективності витрат, мають бути економічно доцільними.

При формуванні системи збалансованих показників оцінки ефективності видатків ВНЗ багато залежить від ідентифікації різних видів освітньої діяльності: закріплення за одними підрозділами функцій організації всієї ОД, за іншими (навчальними) – реалізації процесу навчання.

Оцінка ефективності видатків за будь-яким із структурних підрозділів ВНЗ базована на аналізі дохідності освітніх програм. Найприйнятнішим способом обліку видатків на рівні функціональних підрозділів ВНЗ є методика функціонально-вартісного аналізу, або, як її ще називають, процесно-

орієнтований аналіз. Вона дає змогу розділити видатки за рівнями конкретних виконавців і окремих процесів. При використанні даної методики всі види видатків порівнюють із аналогічними показниками на будь-якому рівні організації незалежно від функціонального призначення. Покрокова реалізація методики допомагає розглянути й оцінити всі елементи витрат на здійснення бюджетної програми, тобто є аналізом фактичного виконання бюджету ВНЗ. Одночасно перевіряють відповідність фактичних витрат нормативним.

При використанні цієї методики доцільна така послідовність дій: раціоналізація організаційної структури ВНЗ на основі введення достовірного управлінського обліку; складання бюджету ВНЗ шляхом консолідації витрат за кожною освітньою програмою; розподіл витрат на змінні та постійні; визначення фінансового результату і розрахунок дохідності освітніх програм.

Розраховуючи дохідність освітніх програм, необхідно враховувати, що ОД має окремі етапи, для здійснення яких потрібні різні витрати: короткотермінові змінні, довготермінові змінні та постійні. Використовувана сьогодні економічна класифікація видатків (КЕКВ) дає змогу це зробити.

Розрахувати рівень витрат на кожен освітню програму можна шляхом розподілу робочого часу працівників, завантаження приміщення і технологічного устаткування. Витрати, прямо залежні від величини платного контингенту, доцільно віднести до короткотермінових змінних, а до довготермінових – ті, що деякою мірою залежать від контингенту. А до постійних варто віднести ті витрати, що змінюються при потребі розширення приміщень або придбання нового устаткування. Фінансовий результат освітньої діяльності – оцінка чистого доходу реалізованих навчальних програм (курсів) – дорівнює доходу, отриманому від споживача послуг мінус собівартість програми (навчального курсу). Одночасно може бути визначена і дохідність освітньої програми – відношення чистого доходу до собівартості.

Собівартість освітньої програми можна розрахувати як суму витрат на її здійснення для одного студента (на основі кошторисів), що дає змогу оцінити

довготермінову дохідність кожної програми навчання (дохідність спеціальності).

Введення системи показників оцінки ефективності видатків ВНЗ трансформує традиційний підхід до використання коштів за статтями видатків кошторису на прогресивніший – що забезпечує відповідність здійснених видатків цілям і, головне, результатам освітньої діяльності ВНЗ. Це означає перетворення функціональної та економічної класифікації видатків із відомчої на програмну, за якої досягають прозорості процесу – до кінцевого результату і публічної відповідальності за ефективне витрачання ресурсів.

Одним із індикаторів проблем у вищій освіті є різні розміри бюджетних видатків на навчання з розрахунку на одного студента, який навчається на умовах державного замовлення в різних навчальних закладах, що ставить під сумнів ефективність використання бюджетних коштів; це підтверджують дані таблиці 2.12. Наступний індикатор – це значна диспропорція в рівні оплати за навчання студентів-контрактників у різних вищих навчальних закладах, що викликає незадоволення населення.

Дослідження проблеми нерівномірності використання бюджетних коштів загального та спеціального фондів у вищих навчальних закладах викликано двома основними причинами: бюджетні видатки на навчання з розрахунку на одного студента, який навчається на умовах державного замовлення, в різних навчальних закладах відрізняються. Нормативними документами розмір бюджетних витрат на навчання одного студента не фіксований; ще суттєвіше відрізняється у різних навчальних закладах встановлений розмір плати за навчання студентів-контрактників.

Таблиця 2.12

**Динаміка результативних показників ефективності видатків ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Міністерства фінансів України в 2002–2006 рр.**

Показник	Львівська ДФА					Буковинська ДФА					Дніпропетровська ДФА				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Контингент студентів у т. ч.	1589	1784	1893	1834	1933	1371	1482	1600	1804	1951	2161	2202	2400	2627	2761
Державники ДФН	565	569	600	592	625	628	652	714	802	946	607	611	669	737	738
Державники ЗФН	492	544	532	449	431	351	397	361	332	306	748	730	758	793	799
Платники ДФН	265	361	430	466	524	145	157	174	218	228	442	515	573	621	655
Платники ЗФН	267	310	331	327	353	247	276	351	452	471	364	346	400	476	569
Видатки загального фонду, грн.	1487800	1956877	4609243	5979427	7134914	1475300	1967048	3698019	4992511	7044043	1767500	2093273	3673633	6519177	7481518
Видатки спеціального фонду, грн.	2140600	1589997	1709603	2528558	2943529	1213000	1384177	1456079	1431413	1882503	2914000	3084369	3924118	4888367	5189520
Загальні видатки, грн.	3628400	3546874	6318846	8507985	10078443	2688300	3351225	5154098	6423924	8926546	4681500	5177642	7597751	11407544	12671038
Видатки на 1 державника	1407,57	1758,20	4071,77	5743,93	6756,55	1506,95	1875,16	3440,02	4402,57	5626,23	1304,43	1560,98	2574,37	4260,90	4867,61
Видатки на 1 платника	4023,68	2369,59	2246,52	3188,60	3356,36	3094,39	3196,71	2773,48	2136,44	2693,14	3615,38	3582,31	4033,01	4456,12	4239,80
Видатки на 1 студента	2283,45	1988,16	3338,01	4639,03	5213,89	1960,83	2261,29	3221,31	3560,93	4575,37	2166,36	2351,34	3165,73	4342,42	4589,29

Причинами виникнення розбіжності витрат на підготовку одного студента у вищих навчальних закладах можуть бути: розбіжності у видатках на заробітну плату, що впливає на загальну вартість навчання; розбіжності у видатках на утримання та зміцнення матеріально-технічної бази, і це впливає на розмір загальних видатків на навчання студентів; порушення фінансово-господарської дисципліни, що призводять до зайвих додаткових витрат.

Результативним показником затрат бюджетної програми є середньорічне число посадових окладів/ставок науково-педагогічного персоналу, число штатних одиниць адмінперсоналу, за умовами оплати віднесених до науково-педагогічного та педагогічного персоналу, число штатних одиниць спеціалістів та робітників; продукту бюджетної програми – середньорічна кількість студентів денної і заочної форм навчання, що навчаються за державним замовленням та за власні кошти. Показник ефективності передбачає розрахунок витрат, що припадають на одиницю продукту, тобто на одного студента. Проблемним питанням є визначення, які саме видатки слід враховувати для розрахунку, чи вводити у розрахунок капітальні видатки тощо. А показник якості розраховують як співвідношення студентів, які отримали диплом про освіту до загальної кількості вступників. На нашу думку, такий результативний показник бюджетної програми як показник якості має відображати частину випускників, які навчалися за бюджетні кошти та працевлаштувалися за спеціальністю, тобто чи сама підготовка студентів є високоякісною, чи задовольняє освітня послуга умови ринку.

У додатку К наведені результативні показники, що характеризують виконання бюджетної програми за КПКВ 3501050 „Підготовка кадрів для фінансової системи вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації” за 2006 р.

Висновки до другого розділу

Розрахунок потреби в коштах є основою фінансового планування діяльності вищого навчального закладу. Вищі навчальні заклади державної форми власності готують та подають головному розпорядникові бюджетні запити, в яких сформована потреба у бюджетному фінансуванні. Фактично ж фінансування здійснюють на залишковому принципі, й воно забезпечує лише 40%–80% від потреби. Отже, перед вищими навчальними закладами постає проблема, як забезпечити оптимальний розподіл фінансових ресурсів для забезпечення власної діяльності.

Одним із основних джерел формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів є державний бюджет. Додаткове джерело доходів вищих навчальних закладів – власні надходження від платних освітніх та інших послуг. Найбільшу питому вагу (85%–99%) в структурі власних надходжень мають кошти, отримані як плата за послуги, що надають ВНЗ.

За рахунок коштів загального фонду кошторису фінансують здебільшого поточні видатки ВНЗ. Найбільшу питому вагу в поточних видатках, що здійснюють за рахунок коштів загального фонду кошторису, мають видатки на оплату праці, які у різних ВНЗ за 2002–2006 рр. коливаються від 44,9% до 55,8%. Це пояснюється тим, що вища освіта є дуже працемісткою галуззю соціально-культурної сфери, в якій сконцентрована високоінтелектуальна і, відповідно, й високооплачувана праця. З підвищенням ролі вищої освіти у суспільстві зростатимуть і видатки на оплату праці професорсько-викладацького персоналу ВНЗ.

На капітальні видатки кошти виділяють несистематично. Власні надходження ВНЗ, отримані від надання платних послуг використовують на покриття поточних видатків, що не були повністю профінансовані зі загального фонду бюджету. У зв'язку з необхідністю розширення та зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ їх власні надходження доцільно спрямовувати на придбання та спорудження будівель, щоби збільшити аудиторний фонд.

Вищому навчальному закладові державної форми власності притаманні такі основні ознаки: має статус юридичної особи; володіє майном, що перебуває в оперативному управлінні, й відповідає за зобов'язаннями грошовими коштами, що є в його розпорядженні; реалізує товар у формі освітніх послуг і систематично отримує доходи; формує самостійний баланс та кошторис.

Активізація підприємницької діяльності ВНЗ зумовила розвиток ринкових відносин у сфері вищої освіти і посилення конкуренції між такими яскраво вираженими сегментами ринку, як державні (муніципальні) та недержавні (приватні) ВНЗ. Для діяльності державного ВНЗ, на відміну від приватного, характерно: наявність процедур, що всебічно регламентують освітню діяльність, із великою кількістю індикативних і директивних показників; кошторисне планування видатків, цільове використання коштів та сувора фінансова дисципліна; витратний принцип бюджетного фінансування, що не пов'язує отримання доходів із результатами власної діяльності.

Об'єктивна й обґрунтована оцінка ефективності з погляду підприємницького функціонування державного ВНЗ – нелегке завдання. Ступінь ефективності має бути виражений системою показників, що сприятиме всебічній оцінці результату функціонування об'єкта управління що дасть змогу виміряти реальний (фактичний або очікуваний) і необхідний (бажаний або цільовий) результати. Система показників – це необхідний інструмент формування інформаційної бази моніторингу ефективності функціонування з метою компетентного керівництва ВНЗ, виявлення і мобілізації внутрішніх резервів. Метою оцінки ефективності є отримання достовірної інформації про стан досягнення запланованої мети та обсяги ресурсів, витрачених для прийняття управлінського рішення.

Основні наукові результати дослідження, що висвітлені у розділі опубліковані у наукових працях: [8, 170, 172, 174, 177].

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

3.1. Оптимізація процесів формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів

Наявність у вищих навчальних закладів права на здійснення платної освітньої діяльності робить їх повноправними учасниками ринкових відносин, які виходять на ринок зі своїми освітніми послугами, та фінансово залежними від попиту на послуги, що вони пропонують.

Для аналізу економічної стійкості ВНЗ можна використати таке поняття, як „точка критичної дохідності”, що визначає критичний обсяг реалізації послуг, що покриває витрати на їх надання.

Держава фінансує частину видатків ВНЗ, при цьому ВНЗ зобов'язаний виконати державне замовлення з підготовки фахівців. Бюджетне фінансування залежить від чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням. Але в критичній економічній ситуації бюджетних коштів може не вистачати навіть на забезпечення витрат на виконання державного замовлення. Частину витрат, що залишилася, покривають власні надходження.

Видатки ВНЗ на освітню діяльність поділяють на змінні, що змінюють пропорційно до чисельності студентів, і незмінні постійні.

До змінних видатків належить заробітна плата професорсько-викладацького складу, навчальні видатки, інші видатки. Постійні видатки – це: оплата праці обслуговуючого й адміністративно-управлінського персоналу, зі всіма нарахуваннями, видатки на службові відрядження, утримання транспортних засобів, оплата послуг зв'язку, комунальні витрати, витрати на поточний ремонт і обслуговування, інші поточні видатки.

Критична дохідність освітньої діяльності можлива за умови, що всі видатки ВНЗ на освітню діяльність будуть меншими від загальної суми доходів.

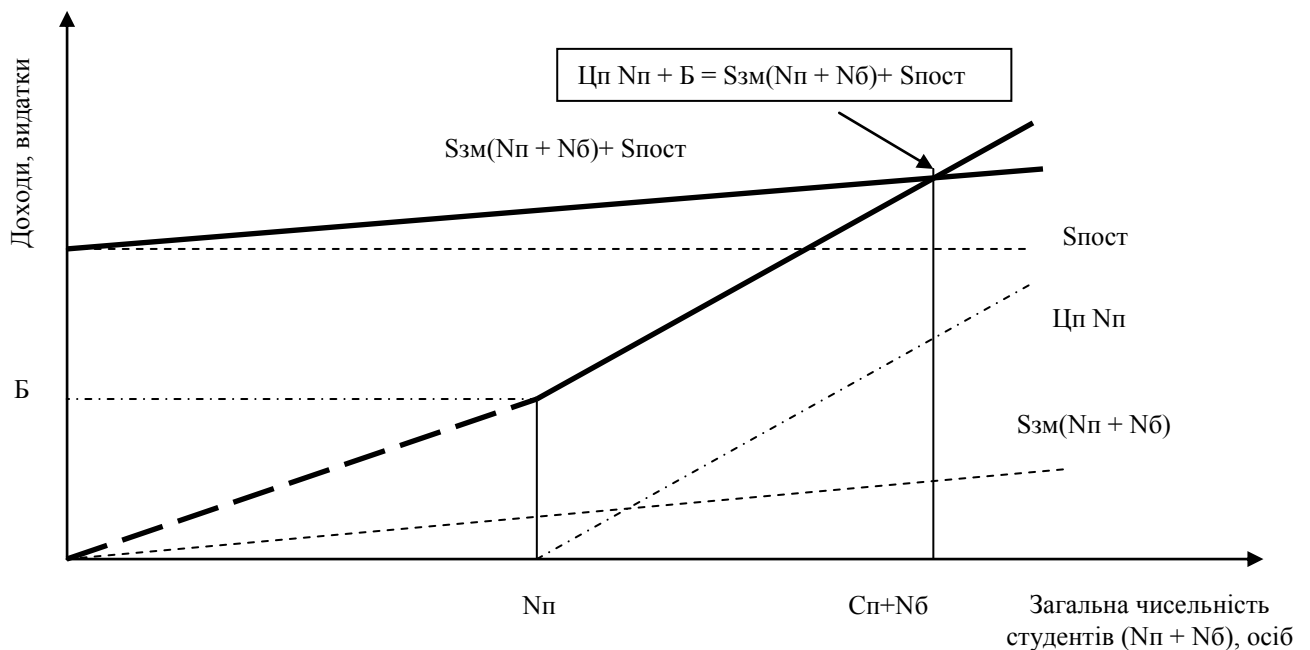
При цьому до доходів мають бути введені надходження зі загального фонду бюджету і власні надходження, що отримують від освітньої діяльності. Цю умову можна записати у вигляді рівності:

$$ЦпNп + Б = Sзм(Nп + Nб) + Spост, \quad (3.1)$$

де $Цп$ – ціна навчання одного студента, який навчається на платній основі (існуюча базова); $Nп$ – число студентів-платників; $Nб$ – число студентів, котрі навчаються за державним замовленням; $Б$ – бюджетні кошти, виділені на навчання студентів (загальний фонд); $Sзм$ – змінні видатки у розрахунку на студента; $Spост$ – загальний обсяг постійних витрат на навчання студентів.

Позначимо через Sp чисельність студентів-платників, за якої при базовій ціні навчання покривають усі видатки ВНЗ на освітню діяльність.

Графічно розрахунок точки критичної дохідності відображений на рисунку 3.1.

Рис. 3.1. Розрахунок точки критичної дохідності освітньої діяльності.

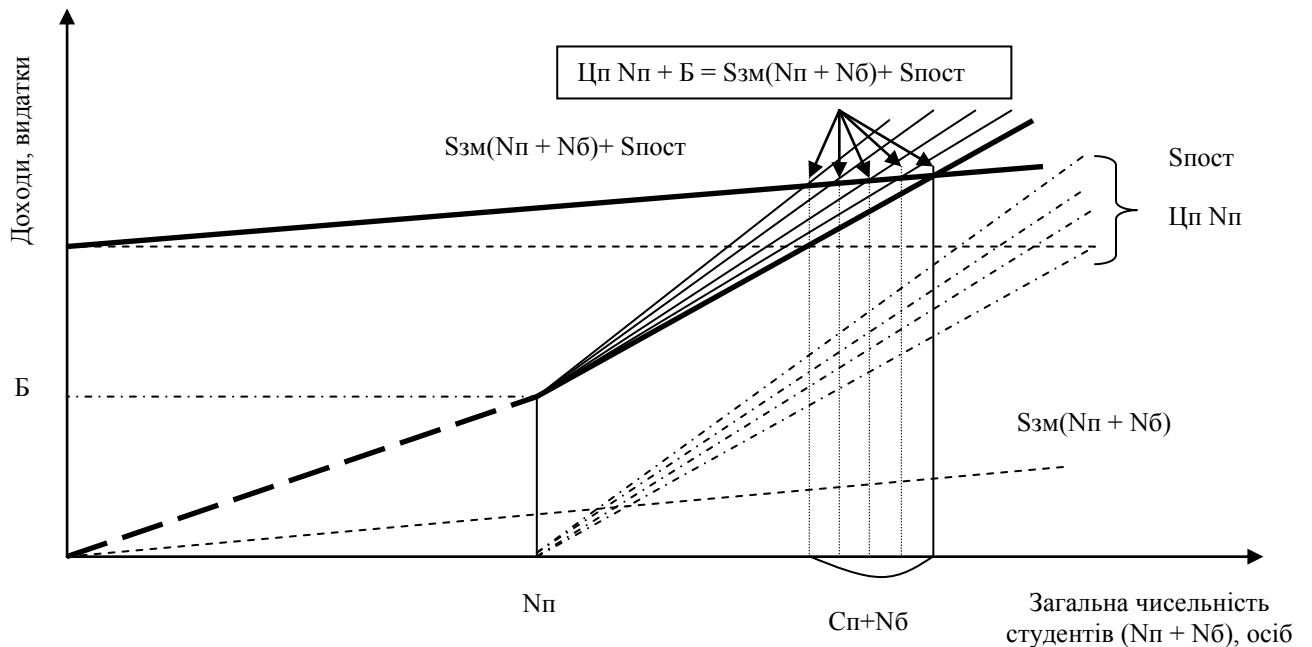
Відповідно до сформульованої умови критичної дохідності, чисельність студентів, котрі навчаються на контрактній основі, за якої забезпечують повне відшкодування видатків ВНЗ на навчання, знаходять так:

$$N_n = \frac{S_{пост} + S_{зм} N_б - Б}{Ц_n - S_{зм}} \quad (3.2)$$

Розглянутий спосіб розрахунку передбачає фіксований рівень ціни освітніх послуг.

При зміні базової ціни Цп чисельність контрактних студентів, за якої досягають критичної дохідності, змінюватиметься. Відповідно, цю чисельність можна розглядати як функцію від ціни контрактного навчання.

Чим вище рівень ціни, тим швидше (при меншій чисельності) досягається дохідність освітньої діяльності. Ця залежність відображена на рисунку 3.2, де показано положення точки критичної дохідності для різних значень ціни навчання. Практично будь-який ВНЗ має можливості навчання обмеженого контингенту студентів. Максимальна чисельність студентів може бути лімітована аудиторним фондом, лабораторними потужностями, чисельністю професорсько-викладацького складу, бібліотечними фондами, встановленим ВНЗ співвідношенням числа платників та державників і т. д.

Рис. 3.2. Залежність положення точки критичної дохідності від ціни освітніх послуг.

У випадку, якщо ліміту чисельності досягають за базової ціни за навчання раніше, ніж точки критичної дохідності, необхідно встановити, за якої ціни контракту для максимально можливої чисельності буде забезпечено повне відшкодування видатків ВНЗ на навчання.

Зі сформульованої вище умови критичної дохідності отримаємо:

$$C_n = S_{зм} + \frac{S_{пост} + S_{зм} N_n - B}{N_n^*} \quad (3.3)$$

де C_n – ціна навчання, за якої досягають критичної дохідності за максимальної чисельності студентів-платників; N_n^* – максимальна чисельність студентів контрактного навчання за наявних ресурсів.

Підвищення ціни навчання збільшує доходи ВНЗ від освітньої діяльності і, природно, відкриває ширші можливості розвитку, оновлення його матеріальної бази, поліпшення якості освіти. Тому ВНЗ зацікавлений у підвищенні ціни, але, з іншого боку, при зростанні ціни попит на освітні послуги може знижуватися, що призводить до зменшення чисельності студентів, які навчаються на платній основі, й втрати доходів.

Зниження ціни порівняно зі середнім рівнем може призводити до збільшення попиту і, відповідно, також збільшувати доходи ВНЗ. Можливість використання цього інструменту підвищення прибутковості освітньої діяльності обмежено максимальною чисельністю студентів при ресурсах, що є у розпорядженні ВНЗ.

Правомірна постановка питання про оптимальний рівень ціни і, відповідно, чисельність студентів-контрактників.

Оптимальний рівень ціни може бути визначений у результаті розв'язання оптимізаційної задачі з двома змінними параметрами ($N_{п}$ і $C_{п}$), критерієм якої є різниця доходів від платних освітніх послуг і витрат на навчання, а обмеженнями – максимально можлива чисельність студентів за наявного обсягу ресурсів і попит на освітні послуги, залежний від ціни.

Критерій має вигляд:

$$N_{п} C_{п} - S_{зм}(N_{п} + N_{б}) - S_{пост.} \rightarrow \max \quad (3.4)$$

Унеможлививши постійні (незалежні від змінних, що оптимізуються) доданки, які не впливають на результат оптимізації, отримуємо оптимізаційне завдання (1):

$$\begin{aligned}
 N_{\Pi} * C_{\Pi} - N_{\Pi} * S_{\text{ЗМ}} &\rightarrow \max & (3.5) \\
 N_{\Pi} &J R(C_{\Pi}) \\
 N_{\Pi} &J N_{\text{В}}^* \\
 N_{\text{В}} &\geq 0, C_{\text{В}} \geq 0,
 \end{aligned}$$

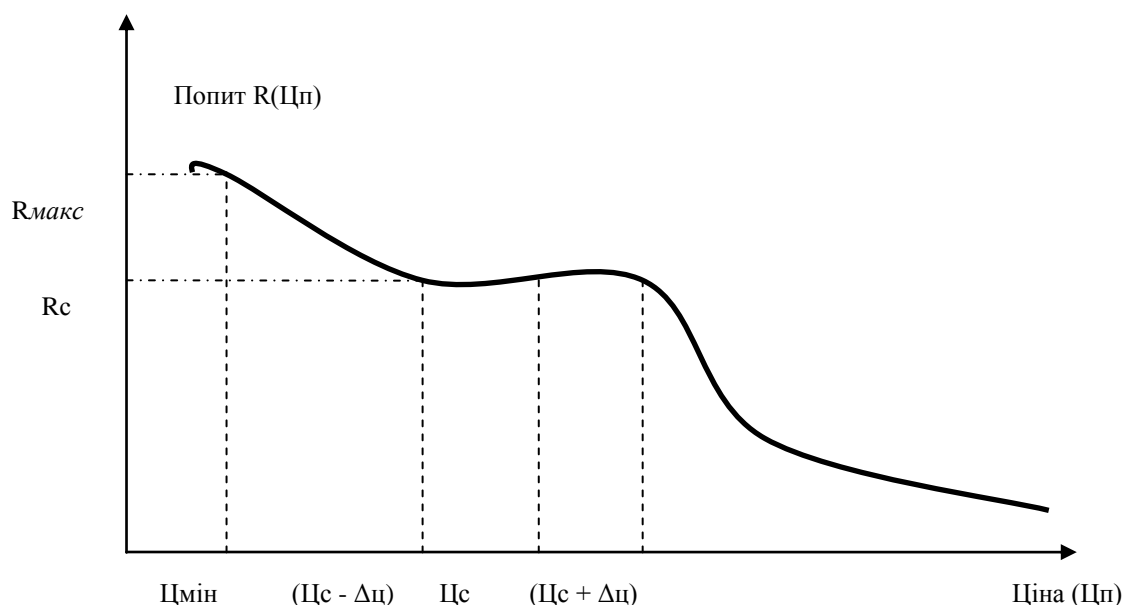
де $R(C_{\Pi})$ – функція залежності попиту на послуги з контрактного навчання від рівня ціни.

Реальна постановка і розв’язання цієї оптимізаційної задачі можливе лише при встановленні форми зв’язку (функції) попиту та ціни. Змістовний аналіз даної залежності свідчить, що за ціни, яка співпадає з її середньою величиною у різних ВНЗ і неістотно відхиляється від середнього рівня, попит залишається стійким. За істотніших відхилень від середнього рівня у бік збільшення попит поступово зменшується. При зменшенні ціни попит може підвищуватися до певного рівня і потім стабілізується.

Верхня межа попиту може досягати величини $N_{\text{В}}^*$ або виявлятися нижчою. Остання ситуація (коли попит не досягає потенційних можливостей ВНЗ) може бути зумовлена об’єктивними демографічними або іншими умовами чи невдалою маркетинговою політикою ВНЗ, порівняно низькою якістю його освітніх послуг.

Загальний характер залежності відображений на рисунку 3.3.

Реально дана залежність може бути і складнішою. На величину попиту впливають, окрім цінової політики ВНЗ, безліч чинників: престиж, розташування закладу, зміна популярності окремих спеціальностей, загальна економічна, демографічна ситуація в країні і т. д.

Рис. 3.3. Вид залежності попиту від ціни на освітні послуги.

Вплив цих чинників здатний спотворити той взаємозв'язок, який визначений природними економічними закономірностями. Так, зростання ціни за певних умов може супроводжуватися збільшенням попиту, якщо ВНЗ зуміє реалізувати певні заходи для підвищення привабливості здобуття освіти у ньому. І навпаки, стабільність ціни та її зниження не завжди залежать від скорочення попиту.

Проте, за стійкої поведінки решти чинників їх впливом можна знехтувати.

Отримання параметрів залежності можливе на основі або статистичних даних, або експертних оцінок. Оскільки статистичні дані в умовах загальної економічної нестабільності та вплив інших чинників нині не можуть забезпечити достовірність закономірностей, що виявляються за статистикою, доцільнішим вважаємо використання експертних оцінок. Приблизний вид залежності (наближений кусково-лінійною функцією) можна отримати на базі наступної інформації:

- дані про середню ціну контрактного навчання ($Ц_c$);
- експертно оцінена величина допустимого відхилення від середньої ціни, за якого не попит (D_c) не змінюється;

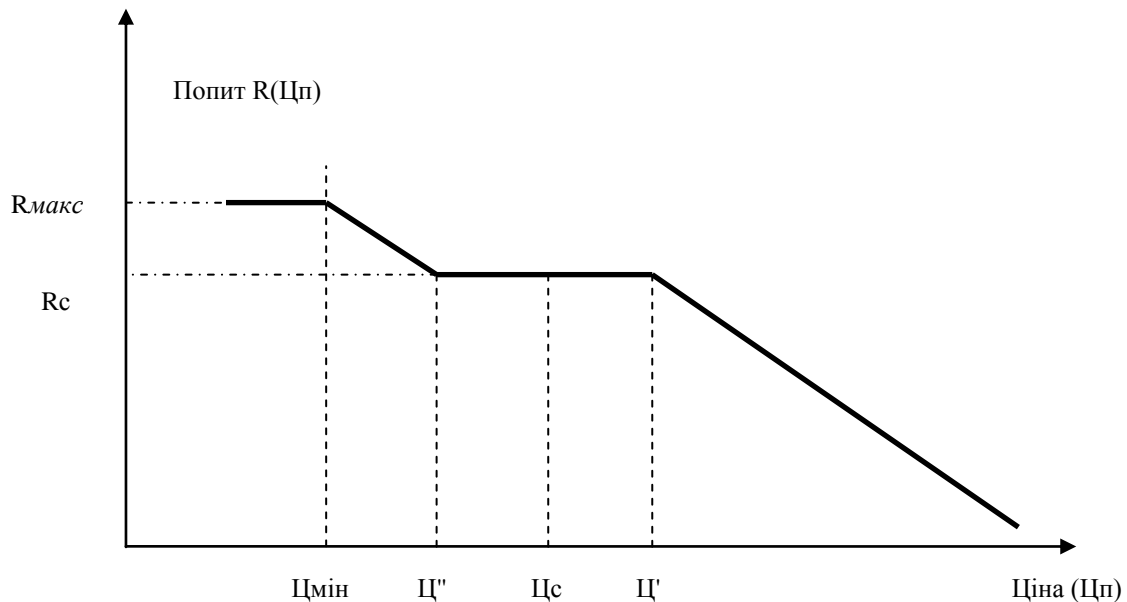
- експертна оцінка еластичності попиту за ціною (оцінка, на скільки відсотків змінюється попит при зміні ціни на 1%); значення еластичності можуть бути різними для підвищення ціни і для її зниження);
- фактичне значення або оцінка попиту за середньої ціни (R_c);
- максимальне значення попиту ($R_{\max}$).

Позначимо через E оцінку еластичності попиту. Тоді для визначення приростів попиту ΔR і ціни навчання ΔC_n виконується співвідношення:

$$E = -\frac{\Delta R}{\Delta C_n} \quad (3.6)$$

За нерівності значень еластичності для змін ціни у бік збільшення чи зменшення позначимо їх E_1 і E_2 , відповідно.

Спрощене кусково-лінійне відображення залежності попиту від ціни показане на рисунку 3.4, де C' , C'' – верхня і нижня межі інтервалу стабільності навколо середньої ціни (в межах якого зміна ціни не змінює попиту).

Рис. 3.4. Спрощений вид залежності попиту від ціни освітніх послуг.

Межі інтервалу стабільності попиту визначають умовами:

$$C' = C_c + D_c; \quad C'' = C_c - D_c.$$

За рівня ціни вище C' залежність попиту від ціни задають співвідношенням:

$$\frac{R_c - R(\Pi_n)}{\Pi_n - \Pi'} = E_1 \quad (3.7)$$

звідки

$$R(\Pi_n) = R_c - E_1(\Pi_n - \Pi') \quad (3.8)$$

Для рівня ціни нижче Π'' :

$$\frac{R(\Pi_n) - R_c}{\Pi'' - \Pi_n} = E_2 \quad (3.9)$$

Отже,

$$R(\Pi_n) = R_c + E_2(\Pi'' - \Pi_n) \quad (3.10)$$

Умова для знаходження мінімального рівня ціни:

$$\Pi_{\min} = \Pi'' - \frac{R_{\max} - R_c}{E_2} = \Pi_c - \Delta\pi - \frac{R_{\max} - R_c}{E_2} \quad (3.11)$$

Таким чином, зв'язок попиту і пропозиції за різних цін із урахуванням виразів для розрахунку Π' і Π'' описують функцією:

$$R(\Pi_n) = \begin{cases} R_{\max}, & \Pi_n \leq \Pi_c - \Delta\pi - (R_{\max} - R_c)/E_2 \\ R_c + E_2(\Pi_c - \Delta\pi - \Pi_n), & \Pi_c - \Delta\pi \leq \Pi_n \leq \Pi_c + \Delta\pi \\ R_c, & \Pi_c \leq \Pi_n \leq \Pi_c + \Delta\pi \\ R_c + E_1(\Pi_n - \Pi_c - \Delta\pi), & \Pi_n \geq \Pi_c + \Delta\pi \end{cases} \quad (3.12)$$

Дана залежність може бути використана при постановці оптимізаційного завдання (1) і дасть змогу визначити оптимальний рівень ціни контракту Π_n , за якої доходи ВНЗ від платних освітніх послуг будуть максимальними.

Для конкретного ВНЗ може виявитися реальною одна з таких ситуацій: коли граничний рівень чисельності $N_{п*}$ вже досягнуто, коли оптимального рішення задачі (1) досягають на межі (за максимального значення чисельності) або коли окупність видатків навіть за ціни, що істотно перевищує середній рівень, забезпечують тільки за максимально можливою чисельністю.

У цьому випадку доцільно розглянути питання про розширення ресурсної бази ВНЗ за рахунок додаткових капітальних вкладень.

У проблеми встановлення оптимальної ціни навчання (і чисельності студентів) при цьому виникають додаткові аспекти: можливість розсунути

обмеження за чисельністю контрактних студентів, вкладаючи кошти в нарощування основних ресурсів ВНЗ, критерій вибору оптимального рішення має враховувати, крім доходів від освітньої діяльності, видатки на створення додаткових місць, додаткові видатки на збільшення контингенту бюджетних студентів (оскільки для збільшення набору контрактних студентів понад граничну величину має бути збільшений і бюджетний набір, що потребує додаткових коштів, якщо фінансуванням із загального фонду видатки на навчання покривають не в повному обсязі).

Припускаючи, що кошти, виділені з бюджету, зростуть пропорційно до збільшення числа студентів-державників, оптимізаційну задачу можна сформулювати так:

$$N_{\text{п}} \text{Ц}_{\text{п}} + \text{DN} \text{Ц}_{\text{п}} - N_{\text{п}} S_{\text{зм}} - E^* Z \text{DN} (1+b) - C \text{DN} (1+b) \max \quad (3.13)$$

$$N_{\text{п}} + \text{DN} J R(\text{Ц}_{\text{п}})$$

$$N_{\text{п}} J N_{\text{п}}^*$$

$$\text{DN} (1 + b) J M$$

$$(N_{\text{в}}^* - N_{\text{в}}) \text{DN} = 0$$

$$N_{\text{п}} \geq 0, \text{Ц}_{\text{п}} \geq 0, \text{DN} \geq 0$$

де DN – приріст числа контрактних студентів за рахунок розширення ресурсної бази ВНЗ (параметр, що оптимізується); Z – сума питомих одноразових витрат на створення додаткового навчального місця; b – коефіцієнт, що відображає співвідношення чисельності бюджетних і контрактних студентів, встановлений ВНЗ (припускаючи, що це співвідношення зберігається, приріст числа бюджетних студентів визначаємо як $\text{DN} b$, а загальний приріст чисельності – як $\text{DN} (1 + b)$); C – поточні видатки ВНЗ на навчання студентів додаткового набору з розрахунку на одного студента; M – максимально можливий приріст чисельності студентів за рахунок додаткових вкладень (якщо є об'єктивні межі); E^* – ставка гарантованої прибутковості капітальних вкладень, що використовують для забезпечення порівняння одноразових і поточних витрат.

У розглянутій задачі оптимізацію здійснюють за трьома змінними: ціною контрактного навчання, чисельністю студентів, яких приймають на контрактне навчання, і приросту чисельності студентів-контрактників за рахунок розширення ресурсної бази ВНЗ.

Зміст останнього обмеження полягає в тому, що приріст чисельності зі залученням додаткових ресурсів не має сенсу, якщо не досягнуто максимуму чисельності студентів на базі наявних ресурсів (тому за $N_p > N_p^*$ приріст DN обов'язково стає нульовим).

Застосування пропонованих підходів має підвищити обґрунтованість управлінських рішень у сфері фінансового менеджменту ВНЗ, сприяти зростанню їх економічної стійкості.

Математичний апарат та новітні комп'ютерні програми дають змогу застосовувати методи математичного прогнозування в усіх сферах економіки та сприяють їх ефективному управлінню. В умовах постійних змін у ВНЗ доцільно прогнозувати показники фінансово-господарської діяльності шляхом застосування різноманітних математичних методів апроксимації та екстраполяції.

Методами екстраполяції можна спрогнозувати зміни рівня видатків вищих навчальних закладів, враховуючи контингенти студентів, що навчаються за державним замовленням, та студентів-платників. Для цього прогнозу ми використовували деякі вбудовані функції програмного продукту MathCAD, завдяки яким можна спрогнозувати основні показники діяльності ВНЗ.

Показниками обрали видатки загального та спеціального фондів кошторису трьох вищих навчальних закладів: Львівської, Буковинської та Дніпропетровської ДФА за 2002–2006 рр.

Найпростішим екстраполяції є метод згладжування, що дає змогу простежити швидкість зміни параметрів процесу як характеристику оцінки еластичності згаданих показників у часі. Метод найпростіший, але в ряді випадків ліпшого за нього не знайти. Найкраще підходить для інтерполяції гладких функцій, особливо у випадку, коли потрібно на основі малого числа

точок одержати дуже точний результат. Якщо функціональна залежність є хорошою, то за десятком точок можна отримати результат із точністю порядку $10^{-6} - 10^{-10}$. Недоліком є дуже висока похибка у випадку недостатньо гладких функцій [165, с. 240].

Метод згладжування (див. додатки Л.1–Л.6) підтвердив тенденції зростання згаданих показників на найближчі періоди (2008–2010 рр.) в усіх ВНЗ.

Однак цей метод екстраполяції не позбавлений певних недоліків. Він не враховує більшості факторів (внутрішніх та зовнішніх, суб'єктивних й об'єктивних), що впливають на зміну окреслених показників у часі, однак є простим у застосуванні, й у більшості випадків саме його використовують у фінансовому прогнозуванні у вищих навчальних закладах.

Відомо багато методів апроксимації, однак у нашому дослідженні використовуємо лише деякі, базовані на методі найменших квадратів (МНК). Апроксимація за МНК – це сімейство методів, що апроксимують функцію, задану набором точок і значень у них, як лінійну комбінацію базисних функцій. При цьому мінімізується сума квадратів відхилень заданих значень від побудованої апроксимуючої кривої. Тут представлена апроксимація прямими, поліномами, сплайнами.

У більшості випадків, у т. ч. розглянутому в роботі, у нас нема свободи вибору. Ми використовуємо інші методи.

Інтерполяція функції кубічними сплайнами за допомогою функції MathCAD «cspline» – це швидкий, ефективний і стійкий спосіб інтерполяції функцій, що є основним конкурентом поліноміальної інтерполяції. У його основі така ідея: інтервал інтерполяції розбивають на невеликі відрізки, на кожному з яких функцію задають поліномом третього ступеня. Коефіцієнти полінома підбирають так, що на границях інтервалів забезпечують безперервність функції, її першої і другої похідних. Також є можливість задати граничні умови – значення першої або другої похідної на границях інтервалу. Якщо значення однієї з похідних на границі відомі, то задавши їх, ми

отримуємо вкрай точну інтерполяційну схему. Якщо значення невідомі, то можна задати другу похідну на границі, що дорівнює нулеві, й одержати досить точні результати.

Нехай задані точки $x_1, x_2, \dots, x_n$ та відповідні їм значення $y_1, y_2, \dots, y_n$ функції $f(x)$. На кожному з відрізків $[x_i, x_{i+1}]$, $i=1, 2, \dots, n-1$ функцію наближаємо за допомогою полінома третього ступеня:

$$S(x) = y_i + c_{1i}(x-x_i) + c_{2i}(x-x_i)^2 + c_{3i}(x-x_i)^3, \quad (3.14)$$

$$x_i < x < x_{i+1}$$

Для обчислення коефіцієнтів c_{1i}, c_{2i}, c_{3i} , $i = 1, 2, \dots, n-1$ розв'язуємо систему лінійних рівнянь, побудовану на умові неперервності похідної $S'(x)$ у вузлах сітки і додаткових крайових умов на другу похідну, що мають вигляд:

$$2*S''_1 + b_1 * S''_2 = b_2 \quad (3.15)$$

$$b_3 * S''_{-1} + 2*S'' = b_4 \quad (3.16)$$

Можливі два варіанти. Варіант перший, коли відомі значення першої похідної в крайових точках ($y'_1 = y'(x_1)$, $y'_n = y'(x_n)$), то задаємо:

$$b_1 = 1,$$

$$b_2 = (6/(x_2 - x_1)) * ((y_2 - y_1) / (x_2 - x_1) - y'_1),$$

$$b_3 = 1,$$

$$b_4 = (6/(x_n - x_{n-1})) * (y'_n - (y_n - y_{n-1}) / (x_n - x_{n-1}))$$

Випадок другий, коли відомі значення другої похідної ($y''_1 = y''(x_1)$, $y''_n = y''(x_n)$), тоді встановлюємо:

$$b_1 = 0,$$

$$b_2 = 2*y''_1$$

$$b_3 = 0,$$

$$b_4 = 2*y''_n$$

Результат – значення кубічного сплайна, заданого в таблиці S у точці X .

Алгоритми апроксимації прямими методами найменших квадратів (МНК) схожі на алгоритм апроксимації узагальненим МНК.

Отже, нам треба апроксимувати за МНК функцію, задану набором N точок x_i і значень функцій у них. Передбачаємо, що ваги всіх точок однакові й

дорівнюють одиниці. Як базисні функції використовуємо $f_0(x) = c_0$ і $f_1(x) = c_1 x$, лінійною комбінацією яких виражається будь-яка пряма на площині.

Із математичної точки зору даний алгоритм є адаптацією під конкретну задачу загальнішого алгоритму. Алгоритм апроксимації узагальненим МНК становить систему лінійних рівнянь і використовує для її рішення алгоритм на основі SVD-розкладу. У даному випадку створюємо систему з двох рівнянь із двома невідомими, незалежно від числа точок на вході, таким чином, замість SVD-розкладу краще використовуватимемо якийсь інший метод. Замість SVD-розкладу для рішення можна використовувати метод Крамера, але в ряді випадків матриця отриманої системи близька до виродженої, що не дає змоги застосовувати цей метод у всіх випадках. У даному алгоритмі реалізована модифікація оберненого методу, що сприяє рішенню системи лінійних рівнянь навіть у випадку виродженої матриці (зі специфіки задачі впливає, що рішення є завжди – навіть якщо матриця системи вироджена).

Даний алгоритм, багато в чому схожий на алгоритм апроксимації узагальненим МНК. Отже, нам треба апроксимувати за МНК функцію, задану набором N точок x_i і значень функцій у них. Передбачаємо, що ваги всіх точок однакові й дорівнюють одиниці. Як базисні функції можна використовувати $f_k(x) = x^k$, і в результаті апроксимації з використанням $M+1$ базисної функції отримаємо поліном ступеня M . Разом із тим, використання базису зі степенями x має істотний недолік – цей базис погано обумовлений, що призводить до значної похибки отриманих коефіцієнтів полінома.

Є й альтернативне рішення, реалізоване в цьому алгоритмі, – використовувати базис, що складається з поліномів Чебишева. Базис із поліномів Чебишева лінійно еквівалентний базисові зі ступенів x , однак число обумовленості цього базису набагато менше, що дає змогу здійснювати обчислення з більшою точністю. Алгоритм приводить вибірку до інтервалу $[-1,1]$, після чого буде апроксимацію за МНК з допомогою поліномів Чебишева. Отримані коефіцієнти розкладу можна використовувати для обчислення значення апроксимуючої функції (кращий варіант, що забезпечує

максимальну точність), але також можна перейти від розкладання за поліномами Чебишева до розкладання за ступенями x . У цьому випадку ми одержимо коефіцієнти розкладання за погано обумовленим базисом, але проміжні обчислення проводять у добре обумовленому базисі, що дасть змогу зберегти помірну точність.

Апроксимація кубічними сплайнами методом найменших квадратів (МНК) багато в чому схожа на алгоритм апроксимації узагальненим МНК. Отже, нам треба апроксимувати за МНК функцію, задану набором N точок x_i , значень функцій у них. Як базисні функції використовуємо кубічні сплайни, отримані при розбитті відрізка $[A, B]$ (відрізок вибирає користувач) на $M-1$ рівних частин. Такі сплайни утворюють лінійний простір розмірності M , що дає змогу вибрати в них M базисних функцій і застосувати до розв'язання задачі лінійний МНК. Слід зазначити, що відрізок $[A, B]$ має містити в собі всі задані точки x_i . Якщо хоча б одна з точок не лежатиме на відрізку, якість апроксимації помітно погіршиться. Звичайно, є сенс брати $A = \min(x_i)$, $B = \max(x_i)$. Наявність точок, розташованих близько до країв відрізка, вкрай бажана для високоякісної апроксимації.

Точніші прогнози дані дає такий метод екстраполяції як предикативна екстраполяція, сутність якої у тому, що за умови стаціонарності інших чинників та збереження основних параметрів моделі за попередній період можна перенести їх на наступні періоди, що в 1,5–2 рази коротші за попередній період (див. додатки М.1–М.6). Як видно з додатків М.1–М.6, цей метод дав змогу спрогнозувати зменшення видатків загального фонду кошторису на 2008–2010 рр. в усіх ВНЗ: у Львівській ДФА в 2008 р. видатки загального фонду кошторису відповідно до прогнозу становитимуть 4646 тис. грн., у 2009 зменшаться до 3419 тис. грн., а в 2010 р. – до 3384 тис. грн.; у Буковинській ДФА спрогнозовано такі фактичні видатки загального фонду на 2008–2010 рр.: в 2008 р. – 4627 тис. грн., у 2009 – 3467 тис. грн., в 2010 р. зменшаться до 2731 тис. грн.; у Дніпропетровській ДФА прогноз видатків загального фонду

дав такі результати: в 2008 р. – 6949 тис. грн., 2009 – 5061 тис. грн., у 2010 р. зменшаться до 3785 тис. грн.

Також прогнозують поступове зменшення видатків спеціального фонду кошторису ВНЗ: у Львівській ДФА в 2008 р. вони становитимуть 1435 тис. грн., у 2009 р. зменшаться до 1141 тис. грн., а в 2010 р. зростуть до 2098 тис. грн.; у Буковинській ДФА прогноз видатків спеціального фонду на 2008–2010 рр. видав такі результати: в 2008 р. видатки спеціального фонду кошторису відповідно до прогнозу становитимуть 1369 тис. грн., у 2009 р. – 1337 тис. грн., в 2010 р. – зменшаться до 1349 тис. грн.; у Дніпропетровській ДФА прогноз видатків спеціального фонду дав такі результати: в 2008 р. – 5438 тис. грн., 2009 р. – 5582 тис. грн., у 2010 р. – зменшаться до 5451 тис. грн.

Найточніший прогноз зміни показників у часі дає змогу зробити такий метод екстраполяції як інтерполяція за допомогою згладжування кубічними та лінійними сплайнами, що враховує швидкість зміни процесу в часі. Саме цей метод враховує об'єктивні чинники, що впливають на процеси зміни показників надходжень, видатків та прибутку вищих навчальних закладів у часі. Однак із допомогою цього методу можливо здійснити прогноз на коротку перспективу (1–2 роки).

Прогноз видатків загального та спеціального фонду кошторису, здійснений із допомогою методу інтерполяції кубічними сплайнами дав такі результати (див. додатки Н.1–Н.6).

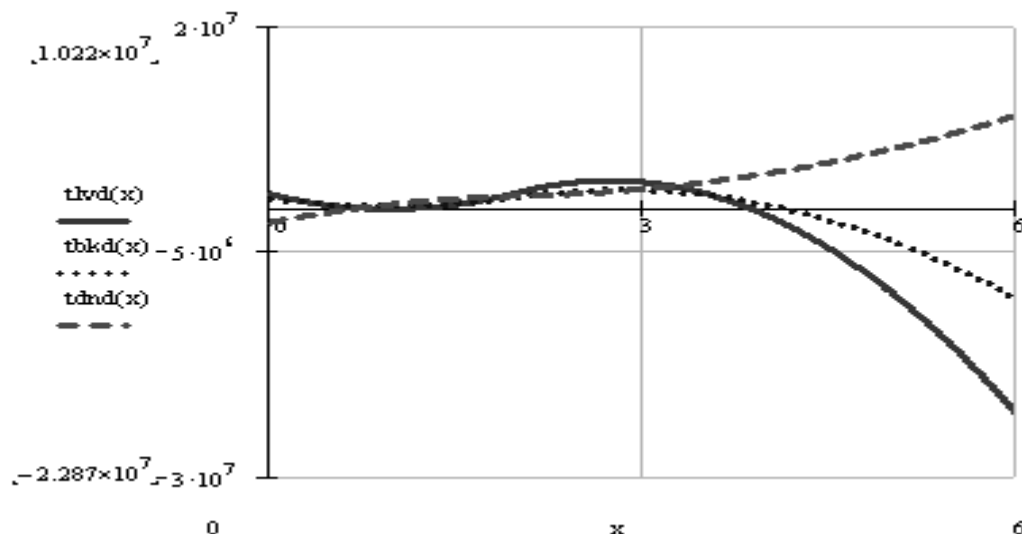
У Львівській ДФА – в 2008 р. видатки загального фонду кошторису відповідно до прогнозу становитимуть 1213 тис. грн.; у Буковинській ДФА – 3462 тис. грн.; у Дніпропетровській ДФА – 11600 тис. грн. Щодо прогнозу видатків спеціального фонду, то у Львівській ДФА – в 2008 р. видатки загального фонду кошторису становитимуть 3701 тис. грн.; у Буковинській ДФА – 1374 тис. грн.; у Дніпропетровській ДФА – 5076 тис. грн.

Прогноз видатків загального та спеціального фондів кошторисів здійснений із допомогою методу інтерполяції лінійними сплайнами, дав такі результати (див. додатки П.1–П.6): у Львівській ДФА – в 2008 р. видатки

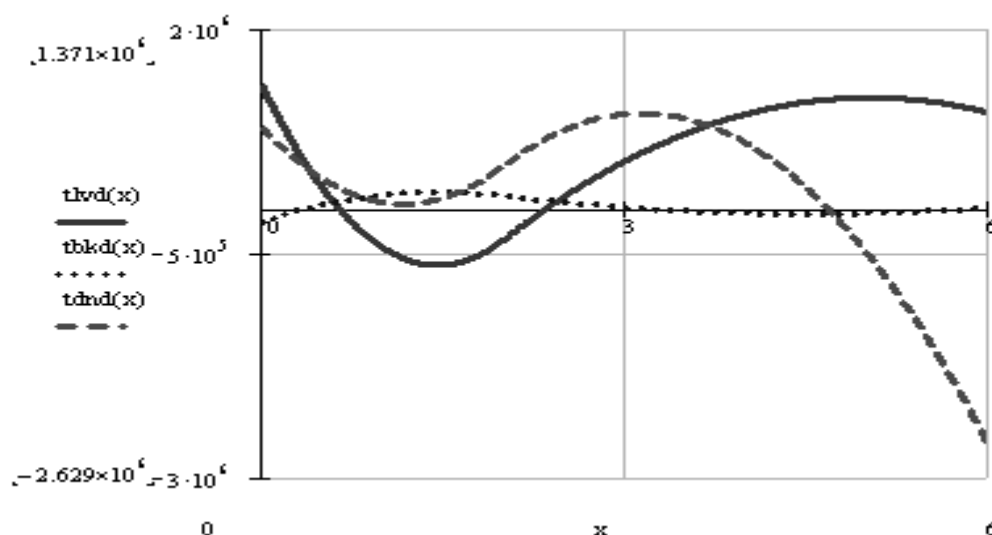
загального фонду кошторису відповідно до прогнозу становитимуть 7350 тис. грн.; у Буковинській ДФА відповідно – 6287 тис. грн.; у Дніпропетровській ДФА – 9365 тис. грн. Щодо прогнозу видатків спеціального фонду кошторисів, то результати такі: у Львівській ДФА – в 2008 р. видатки спеціального фонду кошторису відповідно до прогнозу становитимуть 3348 тис. грн.; у Буковинській ДФА – 1407 тис. грн.; у Дніпропетровській ДФА – 5853 тис. грн.

Загалом, спостерігається тенденція зменшення видатків загального фонду кошторисів Львівської та Буковинської ДФА та зростання видатків Дніпропетровської ДФА (див. рис. 3.5). Це може бути пов'язано з демографічними, економічними та політичними факторами.

Щодо прогнозів видатків спеціального фонду, то важко зробити конкретні висновки про тенденції їх збільшення чи зменшення. Видатки спеціального фонду змінюватимуться циклічно та зі своїми особливостями в кожному ВНЗ. Найстійкіша ситуація майбутньої динаміки видатків спеціального фонду – в Буковинській ДФА (див. рис. 3.6).

Рис. 3.5. Тенденція зміни видатків загального фонду кошторису ВНЗ III–IV р. а. Міністерства фінансів України з 2008 р.

**Рис. 3.6. Тенденція зміни видатків спеціального фонду кошторису
ВНЗ III–IV р. а. Міністерства фінансів України з 2008 р.**

- Львівська ДФА
- ..... Буковинська ДФА
- - - - Дніпропетровська ДФА

3.2. Напрямки вдосконалення формування та використання фінансових ресурсів

Ефективне функціонування вищих навчальних закладів неможливе без нових методологічних рішень та організаційних засад у державному регулюванні руху фінансових ресурсів. Під державним регулюванням руху фінансових ресурсів слід розуміти сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на фінансові відносини між суб'єктами господарювання для їх стабілізації та пристосування до умов, що змінюються.

Критичний аналіз положень законодавства окреслив проблеми, що зумовлюють пошук шляхів вдосконалення нормативно-правового забезпечення використання фінансових ресурсів ВНЗ в умовах сьогодення.

Аналіз нормативно-правової бази, що нині регламентує рух фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, свідчить про значну її неврегульованість та суперечливість.

Частина четверта статті 61 „Про освіту” визнає додатковими джерелами фінансування: кошти, одержані за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; плату за надання додаткових освітніх послуг; кошти, одержані за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, що виконав навчальний заклад на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; дотації з місцевих бюджетів; кредити й позички банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів; валютні надходження; добровільні грошові внески, матеріальні цінності, отримані від підприємств, установ, організацій, окремих громадян; інші кошти.

При формуванні розміру плати за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг, що встановлюють навчальний заклад враховують офіційний рівень інфляції за попередній календарний рік. Але тут є протиріччя. Розмір плати за весь термін навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг, встановлений у договорі, що укладають між навчальним закладом та особою, яка навчатиметься, або юридичною особою, котра оплачуватиме навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або надання додаткових освітніх послуг, не можна змінювати впродовж усього терміну навчання. Однак ВНЗ не може володіти інформацією про рівень інфляції на наступних 4–5 років, що спричиняє знецінення коштів, які отримав ВНЗ, і їх майбутній дефіцит.

Згідно з частинами третьою та п'ятою статті 63 Закону України „Про вищу освіту” вищий навчальний заклад державної та комунальної форм власності самостійно розпоряджається доходами та іншими надходженнями, одержаними від надання дозволених законодавством платних послуг. Таке розпорядження охоплює право відкривати поточні та депозитні рахунки в банках; зберігати кошти на депозитних рахунках банків; відкривати рахунки у

національній та іноземній валютах у банках відповідно до законодавства про банківську діяльність; користуватися банківськими кредитами; а також право придбання майна та його використання на підставі договорів тощо.

Статтею 65 зазначеного Закону встановлено, що вищий навчальний заклад відповідно до свого статуту може надавати фізичним та юридичним особам плати послуги у галузі вищої освіти і пов'язаних із нею інших галузях діяльності за умови забезпечення провадження освітньої діяльності [62].

Проте окремі положення Бюджетного кодексу України, який регулює бюджетний процес в Україні, суперечать наведеним нормам Законів України „Про вищу освіту”, „Про освіту”.

Згідно з положеннями Бюджетного кодексу України державні навчальні заклади як бюджетні установи:

- не мають права здійснювати запозичення в будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, окрім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України (частина третя статті 21 Кодексу);

- повинні складати кошторис, що є основним плановим документом бюджетної установи, який надає повноваження на отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг і напрямки використання коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на бюджетний період відповідно до бюджетних призначень (частина друга статті 51 Кодексу);

- беруть бюджетні зобов'язання та здійснюють видатки тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами (частина п'ята статті 51 Кодексу);

- повинні здійснювати розрахунково-касове обслуговування в органах державного казначейства (пункт 2 частини першої статті 48 Кодексу);

- ведуть бухгалтерський облік і складають звітність відповідно до правил та форм, встановлених державним казначейством за погодженням із Міністерством фінансів України (частина третя статті 56 та частина друга статті

58 Кодексу) [22].

Отже, норми перерахованих законодавчих актів не узгоджені з відповідними нормами Бюджетного кодексу України щодо порядку використання власних надходжень державними закладами вищої освіти, здійснення ними банківських та інших розрахунково-касових операцій.

До того ж, наказом Державного казначейства України від 17. 12. 2002 р. № 221 затверджено Порядок відкриття рахунків у національній валюті в органах Державного казначейства, вимоги якого поширюються також на державні вищі навчальні заклади.

У Порядку зазначено, що бюджетні рахунки для операцій клієнтів із бюджетними коштами – це рахунки для здійснення операцій за асигнуваннями, передбаченими на виконання відповідних програм і заходів у державному та місцевих бюджетах, що відкривають розпорядникам та одержувачам коштів. Ці рахунки поділяють на: реєстраційні рахунки, призначені для обліку операцій із виконання загального фонду кошторисів; спеціальні реєстраційні рахунки – для обліку операцій із виконання спеціального фонду кошторисів.

Органи державного казначейства безпосередньо здійснюють платежі на користь суб'єктів господарської діяльності, інших підприємств, організацій і установ, що виконали роботи та (або) надали послуги розпорядникам бюджетних коштів, якими в даному випадку є вищі навчальні заклади державної та комунальної форми власності [97].

Інакше кажучи, норми Законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту” у частині самостійного використання своїх коштів і права відкривати поточні та депозитні рахунки в банках, зберігати ці кошти на депозитних рахунках банків, користуватися банківськими кредитами є, по суті, формальними, оскільки положення бюджетного законодавства мають пріоритет над іншими нормами законодавства під час здійснення бюджетного процесу.

Великий резонанс у колах вищої освіти викликала частина 4 статті 23 ЗУ „Про вищу освіту”, яка проголошує, що у вищих навчальних закладах державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на

перший курс на навчання за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 відсоток від загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс. Це положення, на нашу думку, обмежує доступ до вищої освіти і ставить у нерівні умови вищі навчальні заклади державної та приватної форм власності.

Вважаємо, що окремі види суспільних послуг, що надають вищі навчальні заклади як бюджетні установи, можна ефективніше надавати саме на ринкових засадах, без державного втручання у процес їх фінансування. Адже є стабільний попит юридичних та фізичних осіб на відповідні платні послуги, а їх замовники готові заплатити за них власні кошти. Проте, нині надання бюджетними закладами освіти платних послуг, по суті, не створює їм додаткових стимулів до поліпшення діяльності та жодним чином не зміцнює їх фінансову самостійність, оскільки ці заклади зобов'язані чітко виконувати згадані норми бюджетного законодавства, недотримання яких вважатимуться бюджетним правопорушенням.

Вважаємо за доцільне внести зміни до низки нормативно-правових актів із метою надання вищим навчальним закладам змоги повною мірою застосовувати норми законів України „Про вищу освіту” в частині їх повноважень щодо використання власних коштів, отриманих від надання платних послуг. Це дасть змогу ВНЗ отримати додаткові надходження у вигляді відсотків за депозитами, орендної плати за користування їх майном тощо. Додаткові надходження ВНЗ зменшать ризик знецінення їх активів унаслідок інфляційних процесів у державі й забезпечать оновлення і зміцнення матеріально-технічної бази.

Як було зазначено у попередніх розділах, державні вищі навчальні заклади можуть надавати платні послуги у різних сферах згідно з Постановою КМУ від 20. 01. 1997 р. № 38 зі змінами та доповненнями.

На відміну від існуючих підходів, ми пропонуємо базовими елементами класифікації діяльності ВНЗ обрати дві основні групи, що визначають характер та фінансовий результат діяльності.

1. Основна діяльність:

- реалізація однієї або кількох освітніх програм;
- проведення науково-дослідних робіт;
- діяльність щодо забезпечення та обслуговування навчального і науково-дослідного процесу.

2. Інша діяльність, тобто дозволена вищим навчальним закладам діяльність, що дає доходи і не належить до згаданих видів основної діяльності.

У результаті здійснення цих видів діяльності ВНЗ можуть отримувати відповідні доходи.

1. Доходи від основної діяльності.

1.1. Надходження від надання освітніх послуг.

1.2. Надходження від наукової (науково-технічної) діяльності.

1.3. Надходження від діяльності ВНЗ щодо забезпечення навчального і науково-дослідного процесу.

2. Доходи від іншої діяльності та інші надходження.

2.1. Надходження від виконання робіт і надання послуг, що здійснюються із використанням ресурсів ВНЗ (території, приміщень, устаткування тощо).

2.2. Позареалізаційні доходи:

- пайова участь в діяльності інших установ і організацій;
- придбання акцій, облігацій, сертифікатів та інших цінних паперів, у т. ч. випуск власних, і отримання доходів за ними (дивідендів, відсотків);
- вкладення грошових коштів на депозитні рахунки;
- надання ресурсів ВНЗ – приміщень, устаткування, земельних ділянок, юридичної адреси – в оренду (суборенду);
- надання в кредит тимчасово вільних коштів спеціального фонду кошторису;

– отримання фінансових санкцій – штрафів, пені, неустойок, відшкодування збитків за рішеннями суду та ін.

2.3. Інші надходження:

- внески юридичних та фізичних осіб (у т.ч. іноземних), зокрема

пожертвування, подарунки, внески, в т. ч. добродійні і опікунські, цільові спонсорські;

– реалізація основних засобів, матеріалів, малоцінних і швидкозношуваних предметів, у т. ч. утилізація і здача дорогоцінних металів.

Окремі запропоновані види діяльності (вказані в пункті 2.2) заборонені бюджетним установам законодавством, зокрема Бюджетним кодексом України, однак вважаємо, що запропонований перелік видів діяльності вищих навчальних закладів і якнайширше їх використання на практиці дасть змогу максимізувати надходження ВНЗ державної форми власності та сприятиме зміцненню і розширенню їх матеріально-технічної бази.

Удосконалення формування та використання фінансових ресурсів неможливе без урахування зарубіжного досвіду. Вища освіта розвинутих країн характерна не тільки високим рівнем фінансування, а й регулярним та цілеспрямованим реформуванням для забезпечення необхідної суспільству й окремим соціальним групам динаміки соціально-економічних процесів.

За останніх 15–20 років у розвинутих країнах постійно зростали витрати на освіту. Нині вони досягають в середньому 5–7% валового внутрішнього продукту (ВВП). У програмах і прогнозах розвитку освіти заплановано довести цей показник у перспективі до 10% ВВП. Оцінюючи такі проекти як оптимістичні (навіть надто оптимістичні), не можна не наголосити на їх загальній спрямованості на збільшення обсягу суспільних ресурсів, що спрямовують у систему освіти.

В умовах відставання зростання обсягів бюджетного фінансування поширюється практика залучення додаткових джерел фінансування діяльності вищих навчальних закладів. Збільшується обсяг часткового відшкодування студентами (сім'ями) витрат на освіту в державних університетах, розвивається освітнє кредитування, інтенсивніше залучають недержавних інвесторів (фірми, фонди і т. п.), зростає частка науково-дослідних та інших робіт, що навчальні заклади виконують за контрактами.

Одночасно складається система „прив'язки” джерел фінансування до

основних статей витрат. При виникненні фінансових проблем державний бюджет зосереджується насамперед на фінансуванні заробітної плати професорсько-викладацького складу, а утримання і розвиток матеріальної бази та інфраструктури вищих навчальних закладів починає здійснюватися здебільшого за рахунок залучення додаткових надходжень.

Для збалансованого розвитку вищої освіти в Україні фінансування вищих навчальних закладів варто, на нашу думку, реформувати за такими напрямками.

Державне замовлення встановлювати в обсязі, що забезпечує виконання вимог Закону України „Про вищу освіту” (не менше 180 студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації на 10 тис. населення). Фінансувати державне замовлення на основі нормативів із розрахунку на одного студента, що враховують витрати праці й капіталу на підготовку за різними спеціальностями. Фінансування здійснювати без розбиття виділених коштів за окремими статтями видатків.

Термін „ендаумент” (із англ. *endowment* – фонд, дарунок, пожертвування), можливо, стане в українській мові таким самим звичним словом, як і „бізнес”. У західній практиці некомерційні організації створюють спеціальні фонди, що інвестуються в нерухомість або цінні папери і дають стабільний дохід, на який і живуть у розвинених країнах (насамперед у США) багато університетів, музеїв, театрів, лікарень, громадських організацій.

Для вітчизняного вжитку звичніший інший термін – „ресурсний капітал” (РК). Це поняття означає „сукупність фінансових і інших матеріальних цінностей, переданих некомерційним організаціям для отримання доходу від їх інвестування”.

Із ідеї, народженої бажанням відтворити передовий західний досвід, ендаументи поступово можуть перетворитися на реальність. Сьогодні керівництво держави та вищих навчальних закладів повинні усвідомлювати, що, залучаючи кошти в ендаумент для довготермінових інвестицій, вони забезпечують своє майбутнє на багато років.

Ендаументи мають дві безперечні переваги. Вони забезпечують підвищення фінансової самостійності некомерційних організацій у результаті збільшення частки гарантованого доходу в загальному обсязі доходів; і вони дають можливість довгострокового планування діяльності, оскільки є довготривалим джерелом фінансування.

Істотною підтримкою з боку держави могло б стати введення податкових пільг для некомерційних організацій, які створюють РК. Цей захід дасть змогу понизити „пориг входу”, скоротити час, необхідний для формування РК, прискорити його зростання, та понизити залежність від економічної кон’юнктури.

Очевидно, що сьогодні РК розглядають уже як вельми ефективний інструмент зміцнення фінансової бази ВНЗ. При адекватній законодавчій підтримці з боку держави вони справді здатні стати таким інструментом та зіграти важливу роль у розвитку вітчизняних ВНЗ.

Для розвитку вищих навчальних закладів слід на державному рівні закріпити за ними право створення інвестиційно-інноваційного фонду. Метою створення такого фонду є отримання інвестиційних доходів із їх подальшим використанням на реалізацію освітніх інновацій: введення нових навчальних предметів, експериментальних форм навчання, розроблення нових педагогічних технологій і пов’язані з цим додаткові видатки на оплату праці, придбання матеріально-технічних засобів тощо.

Для розвитку новітніх інформаційно-комунікативних технологій на рівні кожного ВНЗ слід створити фонд розвитку інформаційного забезпечення (інформаційний фонд), призначений для фінансування розвитку бібліотек, систем інформаційного забезпечення, телекомунікаційних мереж, оплати каналів зв’язку.

Із метою вдосконалення використання фінансових ресурсів, основними напрямками політики ВНЗ щодо економії бюджетних коштів пропонуємо:

– зменшення кількості освітніх програм та спеціальностей, на які нема попиту, або видатки на утримання котрих перевищують доходи, що вони

отримують;

– зміна чисельності працівників ВНЗ відповідно до діючих співвідношень кількості студентів та викладачів;

– перегляд умов оплати праці працівників;

– інвентаризація власних надходжень;

– інвентаризація державної власності;

– виявлення кредиторської заборгованості та джерел її погашення;

Заходи щодо мобілізації і раціоналізації використання фінансових ресурсів ВНЗ та їх взаємодії зі „зовнішнім середовищем” охоплюють:

– перехід функцій господарюючого суб'єкта від органів управління освітою до вищого навчального закладу;

– створення інститутів суспільного і державного контролю фінансово-господарської діяльності адміністрації ВНЗ;

– розширення можливостей ВНЗ щодо залучення додаткових коштів.

Формування інститутів суспільного і державного контролю фінансово-господарської діяльності адміністрації ВНЗ є обов'язковою умовою переходу на модель економічної самостійності цих установ. Такі органи (опікунські ради, батьківські ради і реформовані органи управління освітою) повинні мати право отримувати інформацію про залучення та витрачання відповідно власних надходжень ВНЗ й асигнувань із загального фонду бюджету. Мета – перешкодити неефективним або спрямованим на особисту вигоду управлінським рішенням.

Оскільки вища освіта – це галузь із високою питомою вагою видатків на оплату праці в структурі кошторисних видатків, а чисельність ставок професорсько-викладацького та іншого персоналу формують на основі показників затрат бюджетних програм, то слід більше уваги звернути на вдосконалення порядку планування видатків на оплату праці працівників вищих навчальних закладів.

Ми запропонували методику розрахунку потреби в бюджетних коштах на оплату праці працівників вищих навчальних закладів, що ґрунтована на таких принципах:

- „прозорості” розрахунку потреби і можливості розподілу бюджетних коштів;
- універсальності застосування для різних рівнів управління;
- комплексного підходу;
- врахування особливостей ВНЗ;
- доступності, простоти застосування;
- відкритості, адаптованості до змінних економічних умов і нормативно-правової бази;
- обґрунтованості, підтвердженої використанням показників із офіційних джерел інформації.

Для розрахунку потреби в бюджетних коштах використовують вихідні дані й параметри, встановлені державними нормативно-правовими актами та одержані з форм звітності ВНЗ або визначені безпосередньо вищим навчальним закладом.

Розрахунок загального фонду оплати праці $Z_{\text{ФОП}}$ (відповідає коду економічної класифікації видатків кошторису 1110) складається з 12 місячних фондів оплати праці всіх видів персоналу, скоригованих коефіцієнтами темпу зростання бюджету щодо заробітної плати та інфляції:

$$Z_{\text{ФОП}} = 12 * T_p * K_{\text{Інф}} * (\text{ФОП}_{\text{ПВС}} + \text{ФОП}_{\text{НДП}} + \text{ФОП}_{\text{ІОП}} + \text{ФОП}_{\text{АУП}} + \text{ФОП}_{\text{ПО}}), \quad (3.17)$$

де $\text{ФОП}_{\text{ПВС}}$ – місячний фонд оплати праці професорсько-викладацького складу; $\text{ФОП}_{\text{НДП}}$ – місячний фонд оплати праці навчально-допоміжного персоналу; $\text{ФОП}_{\text{ІОП}}$ – місячний фонд оплати праці іншого обслуговуючого персоналу; $\text{ФОП}_{\text{АУП}}$ – місячний фонд оплати праці адміністративно-управлінського персоналу; $\text{ФОП}_{\text{ПО}}$ – місячний фонд погодинної оплати праці; T_p – темп зростання бюджету за статтею „Оплата праці працівників бюджетних установ”, передбачений на наступний рік; $K_{\text{Інф}}$ – коефіцієнт інфляції наступного року.

Розрахунок місячного фонду оплати праці професорсько-викладацького складу (ПВС), на нашу думку, має бути базованим на використанні показника середньої заробітної плати та розрахункової чисельності ПВС, даних про чисельність завідувачів кафедр, деканів та їх заступників:

$$\text{ФОП}_{\text{ПВС}} = \text{ЗП}_{\text{ПВС}} * N_{\text{ПВС}} + R_{\alpha} * N_{\text{ПВС}} * C_{20} + R_{\beta} * N_{\text{ПВС}} * C_{21} + R_{\gamma} * N_{\text{ПВС}} * C_{19}, \quad (3.18)$$

де $\text{ЗП}_{\text{ПВС}}$ – середня заробітна плата професорсько-викладацького складу (ПВС); R_{α} – частка чисельності завідувачів кафедр у загальній фактичній чисельності ПВС (у відсотках) – за даними з форми державного статистичного спостереження № 2-3 НК „Звіт вищого навчального закладу на початок навчального року”; R_{β} – частка чисельності деканів у фактичній чисельності ПВС (у відсотках) – за даними штатного розпису; R_{γ} – частка чисельності заступників деканів у загальній фактичній чисельності ПВС (у відсотках) – за даними штатного розпису; C_{20} – ставка 20 тарифного розряду Єдиної тарифної сітки, що відповідає посаді завідувача кафедри, грн.; C_{21} – ставка 21 тарифного розряду Єдиної тарифної сітки, що відповідає посаді декана факультету, грн.; C_{19} – ставка 19 тарифного розряду Єдиної тарифної сітки, що відповідає посаді заступника декана, грн.; $N_{\text{ПВС}}$ – розрахункова чисельність професорсько-викладацького складу (кількість ставок).

Розрахункову чисельність професорсько-викладацького складу ($N_{\text{ПВС}}$) визначають на основі нормативів співвідношення чисельності студентів і викладачів за відповідними освітніми програмами, формами та видами навчання:

$$N_{\text{ПВС}} = \frac{\sum_{i=1, j=1}^{M, B} N_{ij}}{\sum_{i=1, j=1}^{M, B} S_{ij}} + \frac{\sum_{r=1}^C N_r}{\sum_{r=1}^C S_r}, \quad (3.19)$$

де N_{ij} – кількість місць у ВНЗ відповідно до державного замовлення на підготовку фахівців із i -ї спеціальності та j -ї форми навчання на поточний навчальний рік (осіб); S_{ij} – норматив студентів, що припадає на одного викладача з i -ї спеціальності, j -ї форми навчання (осіб); N_r – розрахунковий середньорічний контингент студентів із r -го виду навчання (осіб); S_r – нормативно встановлене співвідношення студентів і викладачів (число

студентів, що припадає на одного викладача) з г-го виду навчання (осіб); М – кількість спеціальностей у ВНЗ; В – кількість форм навчання (денна, заочна, екстернат, аспірантура з відривом від виробництва, аспірантура без відриву від виробництва, ординатура, інтернатура); С – кількість видів навчання (навчання на підготовчому відділенні, факультеті підвищення кваліфікації).

Середню заробітну плату ПВС слід визначати на основі положень законів „Про освіту” і „Про вищу освіту”. Зокрема, в абзаці десятому статті 57 Закону України „Про освіту” передбачено, що держава забезпечує встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів третього та четвертого рівнів акредитації на рівні подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості. Однак фактично від 2002 р. дія зазначеного положення була зупинена Законами України „Про Державний бюджет на відповідний рік” (Закони від 20.12.2001 р. № 2905-III; від 26.12.2002 р. № 380-IV; від 27.11.2003 р. № 1344-IV; від 20.12.2005 р. № 3235-IV; від 19.12.2006 р. № 489-V)

Закон України „Про Державний бюджет на 2007 рік” від 19.12.2006 р. № 489-V передбачає, що оплата праці науково-педагогічним працівникам здійснюється в межах бюджетних призначень на оплату праці та у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [55].

На нашу думку, при розрахунку потреби в бюджетних коштах вищим навчальним закладам усе ж слід застосовувати таку формулу:

$$ЗП_{ПВС \text{ сер.}}(C_{19})=2*ЗП_{\text{пром. сер.}}, \quad (3.20)$$

де $ЗП_{\text{пром. сер}}$ – середня заробітна плата у промисловості; C_{19} – ставка 19 тарифного розряду Єдиної тарифної сітки, грн. Розмір середньої заробітної плати у промисловості слід визначати за станом на останню дату офіційної статистичної звітності Державного комітету статистики України і доводити ВНЗ до 1 грудня року, що передує розрахунковому. З метою характеристики середньої ставки ПВС вибрана тарифна ставка 19 розряду ЄТС, що відповідає посаді доцента зі вченим ступенем кандидата наук. Чисельність ПВС за

згаданою посадою згідно зі статистичними даними становить понад 50% від загальної чисельності професорсько-викладацького складу.

Враховуючи згадані умови, отримаємо:

$$ЗП_{ПВС\ сер.} = C_{19} + R * C_{19} + D * C_{19}, \quad (3.21)$$

де C_{19} – ставка 19 розряду Єдиної тарифної сітки, грн.; коефіцієнт R враховує надбавку за посаду доцента (25% – встановлено підпунктом "в" пункту 3 частини 3 постанови КМУ „Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери” від 30 серпня 2002 р. № 1298); коефіцієнт D враховує доплату за вчений ступінь кандидата наук у граничному розмірі 15 відсотків посадового окладу (підпункт „г” пункту 3 частини 3 згаданої постанови).

Місячний фонд оплати праці навчально-допоміжного персоналу (НДП) обчислюють за формулою:

$$ФОП_{НДП} = L_{НДП, ПВС} * ФОП_{ПВС}, \quad (3.22)$$

де $L_{НДП, ПВС}$ – коефіцієнт, що враховує співвідношення чисельності НДП і ПВС вищого навчального закладу, що фактично склалося за попередні роки.

Оскільки нема статистики оплати праці різних категорій працівників промисловості, при розрахунку виходимо з рівності середніх посадових окладів інших працівників ВНЗ і середньої заробітної плати працівників промисловості.

Місячний фонд оплати праці іншого обслуговуючого персоналу (ІОП) обчислюємо за формулою:

$$ФОП_{ІОП} = N_{ІОП} * \Sigma(D_{ІОП} * ЗП_{пром. сер.}), \quad (3.23)$$

де $N_{ІОП}$ – чисельність іншого обслуговуючого персоналу (за даними штатного розпису), виражена в ставках; $D_{ІОП}$ – коефіцієнт що враховує приведення рівня заробітної плати іншого обслуговуючого персоналу ВНЗ до середньої заробітної плати відповідної категорії працівників промисловості; $ЗП_{пром. сер.}$ – середня заробітна плата відповідної категорії працівників промисловості. При цьому враховані низькі розряди оплати праці для молодшого обслуговуючого персоналу і необхідність наявності

висококваліфікованих фахівців, пов'язана з комп'ютеризацією навчального процесу і високим ступенем технічної оснащеності ВНЗ.

Місячний фонд оплати праці адміністративно-управлінського персоналу (АУП) розраховуємо за формулою:

$$\Phi O P_{A Y P} = \Phi O P_{P E K T O P} + N_{A Y P} * \Sigma (D_{A Y P} * 3 P_{\text{пром. сер.}}), \quad (3.24)$$

де $N_{A Y P}$ – розрахункова чисельність адміністративно-управлінського персоналу, за винятком ректора; $\Phi O P_{P E K T O P}$ – фонд оплати праці ректора; $D_{A Y P}$ – коефіцієнт, що враховує приведення рівня заробітної плати адміністративно-управлінського персоналу ВНЗ до середньої заробітної плати відповідної категорії працівників промисловості; $3 P_{\text{пром. сер.}}$ – середня заробітна плата відповідної категорії працівників промисловості. Коефіцієнт $D_{A Y P} = 1,5$ і прийнятий із урахуванням того, що адміністративно-управлінський персонал ВНЗ складається з високооплачуваних категорій працівників, у яких рівень оплати наближений до рівня оплати ПВС.

Нині розрахункову чисельність адміністративно-управлінського персоналу вищих навчальних закладів визначають, враховуючи вимоги „Типових штатів адміністративно-управлінського персоналу вищих навчальних закладів Міністерства вищої освіти СРСР”, затверджених постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 29 вересня 1948 р. № 3626 зі змінами та доповненнями [147]. Вважаємо, що необхідно переглянути й затвердити нові Типові штати адміністративно-управлінського персоналу ВНЗ, враховуючи об'єктивні вимоги сьогодення.

На нашу думку, чисельність адміністративно-управлінського персоналу доцільно розраховувати за формулою:

$$N_{A Y P} = L_{A Y P} * (N_{\text{ПВС}} + N_{\text{НДП}} + N_{\text{ЮП}}), \quad (3.25)$$

де коефіцієнт $L_{A Y P}$ встановлюють на рівні 10% від загальної розрахункової чисельності решти категорій персоналу ВНЗ, що приймають у розрахунку фонду оплати праці, й він, відповідно, дорівнює 0,1.

Величину $\Phi O P_{P E K T O P}$ визначають так:

$$\Phi O P_{P E K T O P} = C_{25} + R_{\text{д.н.}} * C_{25} + R_{\text{проф.}} * C_{25}, \quad (3.26)$$

C_{25} – ставка 25 розряду Єдиної тарифної сітки, що відповідає посаді ректора, грн.; $R_{д.н.}$ – надбавка за наявність вченого ступеня доктора наук у граничному розмірі 25 відсотків посадового окладу (підпункт „г” пункту 3 частини 3 постанови КМУ „Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери” від 30. 08. 2002 р. № 1298); $R_{проф.}$ – надбавка за наявність вченого звання професора у граничному розмірі 33 відсотків посадового окладу (підпункт „в” пункту 3 частини 3 зазначеної постанови).

Місячний погодинний фонд оплати праці обчислюємо за формулою:

$$\text{ФОП}_{\text{ПОГ}} = Z_{\text{пог. фонд}} * \text{ФОП}_{\text{ПВС}}, \quad (3.27)$$

де $Z_{\text{пог. фонд}}$ – коефіцієнт, що враховує частку погодинного фонду в загальному фонді оплати праці ПВС. Значення коефіцієнта $Z_{\text{пог. фонд}}$ приймають рівним 0,1, що пояснюється практикою залучення необхідних фахівців, що фактично склалася, збоку для викладання окремих дисциплін згідно з навчальним планом.

Запропоновану методику можна вдосконалювати при застосуванні нових форм оплати праці у бюджетній сфері, мінімальної погодинної оплати праці тощо. Врахування основних положень запропонованої методики дасть змогу визначати реальну потребу в бюджетних коштах на оплату праці працівників ВНЗ при складанні бюджетних запитів та вдосконалити фінансове планування в цілому.

3.3. Підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів

В Україні дедалі частіше виникає проблема не тільки цільового використання бюджетних коштів, а й підвищення ефективності їх витрачання. Питання ефективності використання бюджетних коштів порушено в Бюджетному кодексі України, а саме у частині 6 статті 7, в якій зазначено, що

„... при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів” [22]. Головні розпорядники бюджетних коштів, яким підпорядковані вищі навчальні заклади, дотримуючись цього принципу мають здійснювати постійний моніторинг ефективності використання їх фінансових ресурсів і майна. Однак в Україні нині практично нема будь-якої методики оцінки ефективності використання бюджетних коштів і майна бюджетними установами та вищими навчальними закладами державної форми власності зокрема.

У праці П. Буряка та М. Римара [160, с. 297–361] розглянуто методику загальної оцінки фінансового стану підприємства, аналізу фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності та грошових потоків. У роботі М. Коробова „Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств” [82, с. 267] запропоновано методику аналізу використання фінансових ресурсів підприємства; методику оцінки фінансового стану підприємства (показники стійкості, ліквідності та платоспроможності. У праці І. Бланка „Основы финансового менеджмента” досліджено системи і методи фінансового аналізу [11, с.74–99].

В Україні з метою аналізу фінансового стану підприємств було розроблено: „Методику інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій” (затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству від 23.02.1998 р. № 22), „Методику проведення аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій” (затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству від 27.06.1997 р. № 81). У 2002 р. Методологічна рада Головного контрольно-ревізійного управління України запропонувала власні алгоритми розрахунків основних аналітичних показників фінансового стану підприємства, керуючись зазначеними методиками [21, с. 260]. Однак методику аналізу фінансового стану бюджетних установ та систему показників оцінки їх фінансово-

господарської діяльності нині в Україні не запроваджено.

У частині 2 статті 19 Бюджетного кодексу України зазначено, що „на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів” [22]. Зважаючи на це положення та керуючись статтею 113 Бюджетного кодексу, державна контрольно-ревізійна служба в Україні розробила Методичні рекомендації з проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ. У цьому інструктивному документі започатковано застосування окремих формул та розрахунків, що характеризують фінансово-господарську діяльність бюджетної установи, зокрема формулу перевірки ув’язки між залишками коштів, обсягами отриманого фінансування і касовими видатками, а також формула перевірки узгодженості між дебіторською та кредиторською заборгованістю й фактичними і касовими видатками [90]. Однак дані Методичні рекомендації не відповідають на багато питань, а саме формування певних критеріїв ефективності використання бюджетних коштів і майна бюджетними установами.

В Україні практично нема методик визначення ефективності використання державної власності та її використання вищими навчальними закладами державної форми власності зокрема. Вважаємо за доцільне запропонувати концептуальні методичні підходи до оцінки ефективності використання державної власності вищими навчальними закладами в Україні.

Метою розроблення цієї методики є сприяння міністерствам й відомствам та підвідомчим їм вищим навчальним закладам у вдосконаленні системи управління державною власністю, що перебуває у їх розпорядженні.

Відповідно до мети, завданнями методики вважаємо такі:

- формування системи вихідних даних для розрахунку показників використання державної власності;
- розрахунок оціночних показників використання державної власності;
- аналіз одержаних результатів розрахунку;

– розроблення алгоритму моніторингу використання державної власності.

Ця методика визначає:

– показники оцінки використання державної власності в підвідомчих міністерствам та відомствам ВНЗ, що застосовують для досягнення цілей методики;

– порядок формування вихідних даних, необхідних для визначення характеристик стану і використання державної власності;

– загальні вимоги і порядок розрахунку показників використання державної власності;

– порядок оцінки й аналізу показників використання державної власності;

– загальні вимоги і порядок проведення моніторингу використання державної власності.

Методика дає змогу оцінити ефективність використання державної власності у вищих навчальних закладах державної форми власності.

У даній методиці застосовані такі поняття і терміни.

Державна власність – власність, відображена в бухгалтерському балансі ВНЗ, що належить на правах власності Україні й перебуває в оперативному управлінні вищого навчального закладу, а також грошові кошти ВНЗ, інші майнові та немайнові права вищих навчальних закладів.

Бюджетні кошти – кошти, що надійшли на особовий рахунок розпорядника коштів бюджетів до органів державного казначейства на підставі кошторису бюджетної установи.

Власні надходження – доходи ВНЗ від використання державної власності, а також надання платних послуг (продажу товарів, виконання робіт).

Моніторинг – безперервний нагляд за станом і використанням державної власності, аналіз ефективності її використання як складової частини системи управління вищими навчальними закладами.

Ефективність використання – оцінка, базована на даних аналізу показників стану і використання державної власності навчальним закладом та здійснена відповідно до цієї методики.

При проведенні розрахунків у даній методиці як основні дані використовують відомості зі затверджених форм бухгалтерської і статистичної звітності.

На підставі аналізу майна та фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, бухгалтерської і статистичної звітності визначено чотири групи показників, що дають змогу всебічно оцінити економічну діяльність ВНЗ і зробити висновок про її ефективність.

Перша група – показники майнового стану. Ця група призначена для оцінки майнового стану ВНЗ й охоплює показники, що характеризують вартість основних засобів, вартість (рівень) їх зносу, коефіцієнти оновлення та вибуття основних засобів.

Друга група – показники ділової активності. Дана група дає змогу оцінити ділову активність ВНЗ й охоплює показники оборотності: коштів ВНЗ, активів та їх складових частин; активів, що надійшли, оборотних коштів, а також коефіцієнти витрат на утримання (показує сукупність поточних капітальних вкладень на одного студента) і ділової активності (сукупність грошових коштів, що припадають на одного середньоспискового працівника).

Третя група – показники фінансової активності. Показниками третьої групи оцінюють фінансову активність, що характеризує оборотність дебіторської заборгованості, фінансову стійкість, фінансову діяльність у динаміці, структуру і маневреність активів.

Четверта група – показники профільного використання. Дана група охоплює показники профільного використання площ, що використовують у навчальному процесі, підтримки та відновлення основних засобів, оцінює питому вагу власних надходжень у загальній сумі витрат на комунальні послуги, капітальний ремонт і придбання устаткування.

Розрахунок цих чотирьох груп показників:

- повністю характеризує стан і використання ВНЗ державної власності;
- дає змогу визначити фактичний фінансово-економічний стан ВНЗ;
- проводить ВНЗ на підставі даних річної бухгалтерської і статистичної звітності, бухгалтерського обліку (реєстри бухгалтерського обліку).

Аналіз даних показників дає змогу:

- якнайповніше і достовірно визначити стан матеріально-технічної бази, профільне використання площ, ділову та фінансову активність ВНЗ;
- робити висновки про рівень ефективності використання державної власності ВНЗ в цілому, за напрямками діяльності, за окремими видами майна;
- приймати відповідні управлінські рішення на рівні керівництва ВНЗ, їх структурних підрозділів.

1. Показники оцінки майнового стану.

Дані показники характеризують стан і використання ВНЗ державної власності. Такими показниками є:

Коефіцієнт зносу основних засобів, що характеризує ступінь зносу основних засобів у ВНЗ в цілому:

$$K_1 = Z / B_{O3}, \quad (3.28)$$

де Z – величина зносу основних засобів на кінець (початок) року;

B_{O3} – вартість основних засобів на кінець (початок) року.

Необхідно прагнути до зниження цього значення за рахунок швидкого оновлення та відновлення основних засобів. Підвищення цього коефіцієнта свідчить про старіння матеріально-технічної бази.

Коефіцієнти ремонту будівель показують величину фактичних витрат на капітальний ремонт будівель, що припадає на одну гривню балансової вартості основних засобів:

$$K_2^1 = (Z_{PC} + Z_{P3}) / B_{O3}, \quad (3.29)$$

де Z_{PC} – витрати на капітальний ремонт, спрямовані на потреби ВНЗ, за рахунок коштів спеціального фонду кошторису;

Z_{P3} – витрати на капітальний ремонт за рахунок коштів загального фонду кошторису;

V_{O3} – вартість основних засобів на кінець (початок) року.

$$K^2_2 = Z_{P3} / V_{O3}, \quad (3.30)$$

де Z_{P3} – витрати на капітальний ремонт за рахунок коштів загального фонду кошторису;

V_{O3} – балансова вартість основних засобів на кінець (початок) року.

$$K^3_2 = Z_{PC} / V_{O3}, \quad (3.31)$$

де Z_{PC} – витрати на капітальний ремонт за рахунок коштів спеціального фонду кошторису;

V_{O3} – балансова вартість основних засобів на кінець (початок) року.

Коефіцієнт оновлення основних засобів показує частку основних засобів, що надійшли впродовж року, в балансовій вартості основних засобів, розрахованих на кінець (початок) року:

$$K_3 = V_{HO3} / V_{O3}, \quad (3.32)$$

де V_{HO3} – вартість основних засобів, що надійшли за рік;

V_{O3} – вартість основних засобів на кінець (початок) року.

Якщо дає змогу фінансова база ВНЗ, значення цього показника бажано збільшувати, оскільки зменшується знос основних засобів і їх вибуття.

Коефіцієнт вибуття основних засобів показує частку основних засобів, що вибули упродовж року, в балансовій вартості основних засобів, розрахованих на кінець (початок) року:

$$K_4 = V_{BO3} / V_{OK}, \quad (3.33)$$

де V_{BO3} – вартість основних засобів, що вибули упродовж року;

V_{OK} – вартість основних засобів на кінець року.

Як додаткові показники майнового стану ВНЗ можна використовувати показники якісної структури майна, що виражаються в коефіцієнтах питомої ваги видів майна у загальній структурі основних засобів.

Питома вага будівель:

$$K^{Д1}_1 = V_B / V_{O3} \quad (3.34)$$

Питома вага споруд:

$$K^{Д2}_1 = V_C / V_{O3} \quad (3.35)$$

Питома вага передавальних пристроїв:

$$K^{Д3}_1 = V_{ПП}/V_{O3} \quad (3.36)$$

Питома вага машин і обладнання:

$$K^{Д4}_1 = V_{МО}/V_{O3} \quad (3.37)$$

Питома вага транспортних засобів:

$$K^{Д5}_1 = V_{ТЗ}/V_{O3} \quad (3.38)$$

Питома вага виробничого інструменту:

$$K^{Д6}_1 = V_I/V_{O3} \quad (3.39)$$

Питома вага бібліотечного фонду:

$$K^{Д7}_1 = V_B/V_{O3} \quad (3.40)$$

Питома вага інших необоротних активів:

$$K^{Д8}_1 = V_{ИНА}/V_{O3}, \quad (3.41)$$

де V_B – балансова вартість будівель на кінець (початок) року;

V_C – балансова вартість споруд на кінець (початок) року;

$V_{ПП}$ – балансова вартість передавальних пристроїв на кінець (початок) року;

$V_{МО}$ – балансова вартість машин і обладнання на кінець (початок) року;

$V_{ТЗ}$ – балансова вартість транспортних засобів на кінець (початок) року;

V_I – балансова вартість інструменту виробничого (в т. ч. приладдя) і господарського інвентаря на кінець (початок) року;

V_B – балансова вартість бібліотечного фонду на кінець (початок) року;

$V_{ИНА}$ – балансова вартість інших необоротних активів на кінець року;

V_{O3} – балансова вартість основних засобів на кінець (початок) року.

Питома вага показує частку елементів основних засобів ВНЗ за групами в загальній вартості на кінець року.

2. Показники ділової активності.

Ця група показників дає змогу оцінити діяльність ВНЗ з погляду ефективності використання наявного державного майна (економічного потенціалу даного майна). До таких показників відносять:

Коефіцієнти оборотності та структури коштів, що надійшли, показують кількість усіх грошових коштів, що припадають на одну гривню, вкладену в активи ВНЗ; а також питому вагу власних надходжень у загальній сумі надходжень ВНЗ:

$$K^1_5 = \Phi / Б, \quad (3.42)$$

де Φ – сума коштів, що надійшли зі всіх джерел за рік;

$Б$ – валюта балансу на кінець року.

$$K^2_5 = \Phi_C / \Phi, \quad (3.43)$$

де Φ_C – сума власних надходжень, що надійшли за рік;

Φ – сума коштів, що надійшли зі всіх джерел за рік.

Для ВНЗ бажане збільшення значень цих показників.

Коефіцієнт оборотності основних засобів (фондовіддача) показує, скільки фінансових ресурсів одержав ВНЗ на одну гривню, вкладену в основні засоби:

$$K_6 = \Phi / В_{ОЗ}, \quad (3.44)$$

де Φ – сума коштів, що надійшли зі всіх джерел за рік;

$В_{ОЗ}$ – вартість основних засобів на кінець року.

Коефіцієнт оборотності оборотних коштів характеризує кількість оборотів фінансових ресурсів ВНЗ:

$$K_7 = \Phi / В_{ОК}, \quad (3.45)$$

де Φ – сума коштів, що надійшли зі всіх джерел за рік;

$В_{ОК}$ – вартість оборотних коштів на кінець (початок) року.

Для ВНЗ бажане збільшення значення цих показників за рахунок максимізації надходжень фінансових ресурсів.

Коефіцієнти витрат на утримання ВНЗ показують суму поточних і капітальних вкладень, що припадає на одного студента:

$$K^1_8 = В / N_{СТ}, \quad (3.46)$$

де $В$ – витрати на утримання ВНЗ за рік;

$N_{СТ}$ – чисельність студентів.

$$K^2_8 = КВ / N_{СТ}, \quad (3.47)$$

де $KВ$ – капітальні видатки за рік;

$N_{СТ}$ – чисельність студентів.

$$K_8^3 = (B - KB) / N_{СТ}, \quad (3.48)$$

де B – витрати на утримання ВНЗ за рік;

KB – капітальні видатки за рік;

$N_{СТ}$ – чисельність студентів.

$$K_8^4 = (B_3 - KB_3) / N_{СТБ}, \quad (3.49)$$

де B_3 – витрати на утримання ВНЗ за рік за рахунок коштів загального фонду кошторису;

KB_3 – капітальні видатки за рік за рахунок коштів загального фонду кошторису;

$N_{СТБ}$ – чисельність студентів, які навчаються за державним замовленням.

Для ВНЗ бажане зниження цих показників, що не призводить до погіршення якості освітнього процесу, за рахунок раціоналізації структури витрат на утримання ВНЗ, капітальних вкладень і чисельності студентів.

Коефіцієнт ділової активності показує ефективність використання фінансових ресурсів, що надійшли у ВНЗ, в розрахунку на одного середньоспискового працівника:

$$K_9 = \Phi / N_{ПР}, \quad (3.50)$$

де Φ – сума коштів, що надійшли зі всіх джерел за рік;

$N_{ПР}$ – середньоспискова чисельність працівників ВНЗ.

Для ВНЗ бажане зростання значення цього показника за рахунок збільшення надходження грошових коштів зі всіх джерел фінансування і раціоналізації чисельності працівників.

Для конкретизації і висновків про ефективність використання майна ВНЗ можна розраховувати також додаткові показники ділової активності.

Коефіцієнти оборотності основних засобів (фондовіддача) показують, скільки фінансових ресурсів одержав ВНЗ на одну гривню бюджетних асигнувань, вкладену в основні засоби:

$$K_{2}^{Д1} = \Phi_3 / B_{ОЗ}, \quad (3.51)$$

де Φ_3 – бюджетне фінансування зі загального фонду за рік;

V_{O3} – балансова вартість основних засобів на кінець року:

$$K^{D2}_2 = \Phi_C / V_{O3} \quad (3.52)$$

де Φ_C – сума власних надходжень, що надійшли за рік;

V_{O3} – балансова вартість основних засобів на кінець року.

Для ВНЗ бажане зростання значень цих показників за рахунок максимізації надходжень фінансових ресурсів.

Коефіцієнти ділової активності показують надходження фінансових ресурсів із розрахунку на одного середньоспискового працівника:

$$K^{D1}_3 = \Phi_3 / N_{\Pi}, \quad (3.53)$$

де Φ_3 – бюджетне фінансування зі загального фонду за рік;

N_{Π} – середньоспискова чисельність працівників ВНЗ:

$$K^{D2}_3 = \Phi_C / N_{\Pi}, \quad (3.54)$$

де Φ_C – сума власних надходжень, що надійшли за рік;

N_{Π} – середньоспискова чисельність працівників ВНЗ.

Для ВНЗ бажане зростання цих показників за рахунок збільшення надходження грошових коштів із усіх джерел фінансування і раціоналізації чисельності працівників.

3. Показники фінансової активності.

На підставі розрахунку показників фінансової активності можна зробити висновки про ефективність використання ВНЗ фінансових інструментів: грошових коштів, фінансових зобов'язань (дебіторська та кредиторська заборгованість) тощо.

Оборотність дебіторської заборгованості показує швидкість обороту дебіторської заборгованості, тобто скільки грошових коштів, що надійшли, припадає на гривню коштів, відвернутих у дебіторську заборгованість:

$$K_{10} = \Phi / ДЗ, \quad (3.55)$$

де Φ – сума коштів, що надійшли зі всіх джерел за рік;

ДЗ – середня величина дебіторської заборгованості за рік.

Оборотність кредиторської заборгованості показує швидкість обороту кредиторської заборгованості, тобто скільки грошових коштів, що надійшли, припадає на гривню коштів, залучених у кредиторську заборгованість:

$$K_{11} = \Phi / KЗ, \quad (3.56)$$

де Φ – сума коштів, що надійшли зі всіх джерел за рік;

$KЗ$ – середня величина кредиторської заборгованості за рік.

Зростання цих показників позитивно характеризує фінансову активність ВНЗ.

Коефіцієнт покриття:

$$K_{12} = КР / KЗ, \quad (3.57)$$

де $КР$ – кошти установи і розрахунки;

$KЗ$ – середня величина кредиторської заборгованості за рік.

Частка оборотних коштів у активах:

$$K_{13} = B_{OK} / Б, \quad (3.58)$$

де B_{OK} – величина оборотних коштів на кінець (початок) року;

$Б$ – валюта балансу на кінець (початок) року.

Оборотність дебіторської заборгованості показує швидкість обороту дебіторської заборгованості, тобто скільки фінансових ресурсів, що надійшли, припадає на гривню коштів, відвернутих у дебіторську заборгованість:

$$K_{4}^{D1} = \Phi_C / ДЗ_C, \quad (3.59)$$

де Φ_C – сума власних надходжень, що надійшли за рік;

$ДЗ_C$ – середня величина дебіторської заборгованості за спеціальним фондом кошторису за рік.

$$K_{4}^{D2} = \Phi_3 / (ДЗ - ДЗ_C), \quad (3.60)$$

де Φ_3 – бюджетне фінансування зі загального фонду кошторису за рік;

$ДЗ$ – середня величина дебіторської заборгованості за рік;

$ДЗ_C$ – середня величина дебіторської заборгованості за спеціальним фондом кошторису за рік.

Оборотність кредиторської заборгованості показує швидкість обороту кредиторської заборгованості, тобто скільки грошових коштів, що надійшли, припадає на гривню коштів, залучених у кредиторську заборгованість:

$$K^{Д1}_5 = \Phi_C / KЗ_C, \quad (3.61)$$

де Φ_C – сума власних надходжень, що надійшли за рік;

$KЗ_C$ – середня величина кредиторської заборгованості за спеціальним фондом кошторису за рік:

$$K^{Д2}_5 = \Phi_3 / (KЗ - KЗ_C), \quad (3.62)$$

де Φ_3 – бюджетне фінансування з загального фонду кошторису за рік;

$KЗ$ – середня величина кредиторської заборгованості за рік;

$KЗ_C$ – середня величина кредиторської заборгованості за спеціальним фондом кошторису за рік.

Збільшення цих показників позитивно характеризує фінансову активність ВНЗ.

4. Показники профільного використання.

У дану групу віднесені показники, що дають уявлення про використання різних видів майна, яке перебуває у розпорядженні ВНЗ. Показниками профільного використання є:

Коефіцієнт профільного використання площ, що показує питому вагу площ, які безпосередньо використовують для забезпечення навчального процесу, в загальній площі освітньої установи:

$$K_{16} = S_{НП} / S, \quad (3.63)$$

де $S_{НП}$ – сума площ ВНЗ, що безпосередньо використовують для забезпечення навчального процесу;

S – загальна площа будівель.

Бажане загальне збільшення значення цього показника у динаміці.

Коефіцієнти підтримки та відновлення основних засобів за рахунок власних надходжень показують частку витрат за рахунок власних надходжень у загальній сумі комунально-експлуатаційних витрат, витрат на капітальний

ремонт, придбання устаткування та всіх інших видів основних засобів, що надійшли упродовж року:

$$K^1_{15} = V_{\text{КЕС}} / (V_{\text{КЕС}} + V_{\text{КЕЗ}}), \quad (3.64)$$

де $V_{\text{КЕС}}$ – комунально-експлуатаційні витрати, спрямовані на потреби ВНЗ, за рахунок коштів спеціального фонду кошторису;

$V_{\text{КЕЗ}}$ – комунально-експлуатаційні витрати за рахунок коштів загального фонду кошторису.

$$K^2_{15} = V_{\text{КРС}} / (V_{\text{КРС}} + V_{\text{КРЗ}}), \quad (3.65)$$

де $V_{\text{КРС}}$ – витрати на капітальний ремонт, спрямовані на потреби ВНЗ за рахунок коштів спеціального фонду кошторису;

$V_{\text{КРЗ}}$ – витрати на капітальний ремонт за рахунок коштів загального фонду кошторису.

$$K^3_{15} = V_{\text{ОС}} / (V_{\text{ОС}} + V_{\text{ОЗ}}), \quad (3.66)$$

де $V_{\text{ОС}}$ – витрати на придбання обладнання, спрямовані на потреби ВНЗ, за рахунок коштів спеціального фонду кошторису;

$V_{\text{ОЗ}}$ – витрати на придбання обладнання за рахунок коштів загального фонду кошторису.

$$K^4_{15} = V_{\text{НОЗС}} / V_{\text{НОЗ}}, \quad (3.67)$$

де $V_{\text{НОЗС}}$ – вартість основних засобів, що придбані упродовж року за рахунок коштів спеціального фонду кошторису;

$V_{\text{НОЗ}}$ – вартість основних засобів, що надійшли упродовж року.

Для ВНЗ бажано підвищувати значення цих показників, оскільки їх зменшення може означати зниження потенційних можливостей стратегічного розвитку ВНЗ.

Основними завданнями моніторингу ефективності використання державної власності вищим навчальним закладом є:

– збір інформації про стан і використання державної власності за звітний період;

– розрахунок динаміки зміни основних показників, що характеризують майновий стан, ділову та фінансову активність, профільне використання майна ВНЗ;

– порівняльна оцінка одержаних результатів.

Збір і аналіз інформації щодо стану та використання державної власності для визначення згаданих показників здійснюють із періодичністю не менше разу на рік. За наслідками аналізу керівник ВНЗ приймає управлінське рішення, спрямоване на підвищення ефективності використання державної власності ВНЗ, з підготовкою наказу, його обговоренням на вченій раді та оприлюдненням.

Моніторинг (експрес-аналіз) здійснюють із метою визначення динаміки загального стану і використання ВНЗ державної власності, а також за окремими її видами й напрямками діяльності, що склалися в заданому часовому інтервалі.

Вирішення завдань моніторингу визначає підхід і напрямки подальшого комплексного аналізу: чи слід порівнювати показники ефективності використання державної власності, що перебуває в оперативному управлінні ВНЗ, зі середніми (еталонними, прогнозованими або рекомендованими) показниками ВНЗ Міністерства освіти і науки України або зі середніми (еталонними, прогнозованими або рекомендованими) показниками ВНЗ інших міністерств.

Особливе місце в системі комплексного аналізу займає рейтингова оцінка, що враховує всю сукупність показників ефективності використання державної власності ВНЗ міністерств чи відомств.

В основі розрахунку підсумкового показника рейтингової оцінки – порівняння вищих навчальних закладів за кожним показником ефективності використання державної власності зі середніми (еталонними, прогнозованими або рекомендованими) показниками. Таким чином, базою відліку для рейтингової оцінки є не суб'єктивні припущення експертів, а найвищі результати, що склалися в реальній ринковій конкуренції, зі всієї сукупності порівнюваних ВНЗ.

У загальному вигляді алгоритм порівняльної рейтингової оцінки ефективності використання державної власності ВНЗ може бути представлений послідовністю дій.

1. Вихідні дані подають у вигляді матриці (α_{ij}) , тобто таблиці, де в рядках записані номери показників $(i=1,2,\dots,n)$, а в стовпчиках – номери ВНЗ $(j=1,2,\dots,m)$.

2. За кожним показником знаходять максимальне значення і заносять у стовпчик еталонного вищого навчального закладу $(m+1)$.

3. Вихідні показники матриці α_{ij} стандартизують щодо відповідного показника еталонного ВНЗ за формулою:

$$x_{ij} = \alpha_{ij} / \max \alpha_{ij}, \quad (3.68)$$

де x_{ij} – стандартизовані показники ефективності використання державної власності j -го ВНЗ $(i=1,2,\dots,n)$.

4. Для кожного аналізованого j -го вищого навчального закладу значення його рейтингової оцінки визначають за формулою:

$$R_j = \sqrt{(1-x_{1j})^2 + (1-x_{2j})^2 + \dots + (1-x_{nj})^2} \quad (3.69)$$

де R_j – рейтингова оцінка для j -го ВНЗ;

$x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{nj}$ – стандартизовані показники j -го аналізованого ВНЗ.

Вищі навчальні заклади впорядковують (ранжирують) у порядку зменшення рейтингової оцінки.

Найвищий рейтинг має ВНЗ з мінімальним значенням порівняльної оцінки, отриманої за даною формулою. Для застосування цього алгоритму на практиці ніяких обмежень на кількість порівнюваних показників і вищих навчальних закладів не накладають.

Запропонований алгоритм отримання рейтингової оцінки фінансового стану ВНЗ можна застосовувати для порівняння вищих навчальних закладів на дату складання балансу (за даними на кінець періоду) або в динаміці.

У рейтинговій оцінці можливе використання одночасно як моментних, так і темпових показників (тобто подвоєння кількості показників ефективності

використання державної власності), що дає змогу отримати узагальнену рейтингову оцінку, котра характеризує як стан, так і динаміку діяльності ВНЗ.

Алгоритм отримання рейтингової оцінки може бути модифікований. Замість наведеної формули можна використовувати таку:

$$R_j = \sqrt{k_1(1-x_{1j})^2 + k_2(1-x_{2j})^2 + \dots + k_n(1-x_{nj})^2}, \quad (3.70)$$

де $k_1, k_2, \dots, k_n$ – вагові коефіцієнти показників, що призначає експерт.

Ця формула визначає рейтингову оцінку для j -го аналізованого вищого навчального закладу з урахуванням значимості окремих різноспрямованих показників.

Дана методика рейтингової оцінки базована на комплексному, багатовимірному підході до оцінки ефективності використання державної власності, що перебувають в оперативному управлінні ВНЗ; реалізують на основі даних офіційної звітності вищих навчальних закладів. Для її отримання використовують усю сукупність показників, застосованих в оцінці ефективності використання державної власності. Рейтингова оцінка є порівняльною і враховує реальні результати діяльності всіх ВНЗ.

Результати експрес-аналізу дають змогу визначити тенденції як загальних, так і окремих показників використання державної власності. За динамікою показників відповідно до методики їх визначення й аналізу оцінюють ефективність використання державного майна вищими навчальними закладами і ухвалюють відповідні управлінські рішення.

Запропонована методика може бути вдосконалена та доповнена іншими показниками. Застосування методики на практиці сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів та державного майна ВНЗ і справедливому розподілу обсягу державного замовлення між вищими навчальними закладами відповідно до їх рейтингових оцінок.

Висновки до третього розділу

Оптимізація формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів передбачає отримання такого обсягу фінансових ресурсів, за якого вони покривали б витрати, пов'язані з наданням ними освітніх послуг і забезпечували стабільний розвиток. Вибір оптимальної плати за навчання у ВНЗ ґрунтований на застосуванні інструментарію вартісного аналізу критичної дохідності, має враховувати кон'юнктуру ринку освітніх послуг і ресурсні обмеження вищого навчального закладу. Оптимальна ціна освітньої послуги повинна забезпечити покриття видатків, пов'язаних із її наданням, і плановий рівень нагромаджень для оновлення та розширення матеріально-технічної бази вищого навчального закладу.

Математичний апарат та новітні комп'ютерні програми дають змогу застосовувати методи математичного прогнозування в усіх сферах економіки та сприяють їх ефективному управлінню. В умовах постійних змін у ВНЗ доцільно прогнозувати показники фінансово-господарської діяльності шляхом застосування різних математичних методів екстраполяції.

Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує рух фінансових ресурсів ВНЗ в сучасних умовах, свідчить про значну її неврегульованість та суперечливість. Окремі положення Бюджетного кодексу України суперечать нормам Законів України „Про вищу освіту”, „Про освіту”. Вважаємо за доцільне внести зміни до низки нормативно-правових актів із метою надання ВНЗ змоги сповна застосовувати норми законів України „Про вищу освіту” в частині їх повноважень щодо використання власних коштів, отриманих від надання платних послуг. Це дасть ВНЗ змогу отримати додаткові надходження у вигляді відсотків за депозитами, орендної плати за користування їх майном тощо.

Для розвитку вищих навчальних закладів слід на державному рівні закріпити за ними право створення інвестиційно-інноваційного фонду. Метою його створення є отримання інвестиційних доходів із їх подальшим

використанням на реалізацію освітніх інновацій: введення нових навчальних предметів, експериментальних форм навчання, розробки нових педагогічних технологій і пов'язані з цим додаткові видатки на оплату праці, придбання матеріально-технічних засобів тощо.

Із метою вдосконалення використання фінансових ресурсів, основними напрямками політики ВНЗ щодо економії бюджетних коштів пропонуємо: зменшити кількість освітніх програм та спеціальностей, на які нема попиту, або видатки на утримання котрих перевищують доходи, що вони отримують; привести у відповідність чисельність працівників ВНЗ відповідно до діючих співвідношень кількості студентів та викладачів; переглянути умови оплати праці науково-педагогічних працівників; здійснити інвентаризацію власних надходжень та державної власності.

Заходи щодо мобілізації і раціоналізації використання фінансових ресурсів ВНЗ та їх взаємодії зі „зовнішнім середовищем” охоплюють:

- перехід функцій господарюючого суб'єкта від органів управління освітою до вищого навчального закладу;
- створення інститутів суспільного і державного контролю фінансово-господарської діяльності адміністрації ВНЗ;
- розширення можливостей ВНЗ щодо залучення додаткових коштів.

Основні наукові результати дослідження, що висвітлені у розділі опубліковані у наукових працях: [8, 169, 170, 173, 176].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне і практичне узагальнення, а також запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми оптимізації формування та підвищення ефективності використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів державної форми власності в умовах ринку. За результатами дослідження зроблено такі висновки.

1. Дослідження й аналіз еволюції наукових поглядів на поняття „фінансові ресурси” на основі узагальнення точок зору провідних фахівців дає змогу запропонувати розуміти під фінансовими ресурсами вищих навчальних закладів грошові активи у фондовій та нефондовій формах, що формують за рахунок бюджетних коштів і коштів, отриманих як плата за освітні й інші послуги, що надають із метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави, перебувають у їхньому розпорядженні на правах оперативного управління та використовуються для фінансування підготовки кадрів відповідно до державних стандартів освіти, зміцнення та розширення матеріально-технічної бази ВНЗ. Чинниками, що впливають на обсяги фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, є: їх матеріально-технічна база, обсяг державного замовлення на підготовку спеціалістів відповідного профілю, ціна на платні освітні й інші послуги, що надає ВНЗ.

2. Фінансові ресурси вищих навчальних закладів класифіковано за такими ознаками: за кругообігом – первісні фінансові ресурси, тобто ті, з якими ВНЗ розпочинає свою діяльність, накопичені – отримані у процесі діяльності; за місцем створення – створені у державі й залучені з-за кордону; за джерелами формування – отримані з бюджетних та позабюджетних джерел; за формою власності – державні, приватні, колективні (акціонерні, змішані) та ресурси нерезидентів; за методами акумулювання – створені фіскальними методами та сформовані добровільно на благочинних засадах; за рівнем управління – централізовані та децентралізовані; за напрямками використання – спрямовані на поповнення необоротних та оборотних активів, на споживання, на

нагромадження; за регулярністю надходження – фінансові ресурси, що постійно надходять (бюджетні асигнування, плата за навчання) й одноразового надходження (гранти, спонсорські внески, кошти на виконання окремих доручень.

3. Правове поле, що регулює фінансово-господарську діяльність державних ВНЗ, викликає багато суперечностей та дає змогу зробити висновок про його недосконалість. Норми бюджетного й освітнього законодавства часто суперечать одна одній і не забезпечують реалізації основного принципу діяльності державного ВНЗ – автономії, що ставить у нерівні умови ВНЗ державної та приватної форм власності. Будучи бюджетними установами, ВНЗ державної форми власності не мають змоги самостійно розпоряджатися власними надходженнями, що призводить до зменшення мобільності фінансових ресурсів та їхнього знецінення внаслідок інфляційних процесів.

4. Видатки на підготовку студента у світі мають тенденцію до зростання через використання високооплачуваної праці, дорогого обладнання (особливо наукового устаткування, обчислювальної техніки й бібліотечних матеріалів), а також зростання вартості проживання студентів. Як і інші працемісткі галузі, вища освіта з часом стає дорожчою щодо середнього зростання витрат на товари й послуги загалом. Внаслідок цього і видатки, і ціни (плата за навчання) у вищій освіті випереджають темпи зростання інфляції. Збільшення витрат на освіту виявило світову тенденцію до розподілу витрат та інших форм диверсифікації джерел формування фінансових ресурсів. Реформування вищої освіти вимагає від органів управління перегляду діючих механізмів фінансування державою ВНЗ і заміну прямого фінансування на систему розподілу витрат на вищу освіту, запровадження гнучкої системи державних довготермінових позик і грантів на отримання вищої освіти.

5. Видатки на оплату праці мають найбільшу питому вагу (50%) у загальній структурі витратків ВНЗ. Запропоновано науково-методичні підходи до планування витратків на оплату праці працівників ВНЗ з урахуванням забезпечення середніх посадових окладів науково-педагогічних працівників

ВНЗ III–IV рівнів акредитації у розмірі подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості та розрахункової чисельності професорсько-викладацького складу на основі нормативів співвідношення чисельності студентів і викладачів за відповідними освітніми програмами, формами й видами навчання. Це дасть змогу встановлювати економічно обґрунтований розмір плати за навчання, збільшить надходження ВНЗ та сприятиме досягненню соціальної ефективності – підвищення заробітної плати професорсько-викладацького й іншого персоналу, зменшення плинності кадрів та ін.

6. У сучасних умовах виникає потреба у переведенні ВНЗ на змішану систему фінансування. Одноканальна система фінансування вищої освіти не вирішує проблеми урахування щорічного офіційного рівня інфляції при одноразовому визначенні плати за навчання. За нестабільної економічної ситуації у країні спланувати рівень інфляційних процесів на 5–6 років майже неможливо. Для компенсації майбутніх збитків, яких ВНЗ може зазнати від надання платних освітніх послуг, необхідно надати їм можливість частину коштів із авансового внеску тримати на депозитних рахунках банків. Маючи вільні залишки коштів на спеціальних реєстраційних рахунках у Державному казначействі України на кінець року, ВНЗ могли б створювати інноваційні фонди, інвестуючи власний ресурсний капітал (ендаумент) у різні активи, що дають стабільний дохід. У майбутньому це б забезпечило фінансову стабільність ВНЗ та його інноваційний розвиток.

7. На відміну від існуючих підходів, запропоновано базовими елементами класифікації діяльності ВНЗ обрати дві основні групи, що визначають характер та фінансовий результат діяльності. До цих груп віднести: основну діяльність: (реалізація однієї або кількох освітніх програм; науково-дослідні роботи; діяльність щодо забезпечення та обслуговування навчального і науково-дослідного процесів); інша дозволена законодавством діяльність, що дає доходи і не належить до згаданих видів основної діяльності.

8. Найбільша питома вага у власних надходженнях ВНЗ державної форми власності належить коштам від надання платних освітніх послуг. Головним інструментом формування фінансових ресурсів має бути ціна на платні послуги. Вибір оптимальної плати за навчання у ВНЗ доцільно здійснювати, базуючись на застосуванні інструментарію вартісного аналізу критичної дохідності й математичному моделюванні, враховуючи кон'юнктуру ринку освітніх послуг і ресурсні обмеження ВНЗ. Обґрунтовано, що оптимальна ціна освітньої послуги має забезпечити покриття видатків, пов'язаних з її наданням, та плановий рівень нагромаджень для зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ.

9. Вищі навчальні заклади мають забезпечити ефективне використання бюджетних коштів. Із цією метою перед головними розпорядниками бюджетних коштів та вищими навчальними закладами, що підпорядковані їм, постає необхідність формування системи оцінки ефективності використання фінансових ресурсів. Алгоритм здійснення аналізу фінансово-господарської діяльності державного ВНЗ передбачає сім етапів. На першому етапі відбувається вибір об'єкта, мети дослідження і постановка завдання, на другому – вибір основних показників діяльності ВНЗ. Визначення джерел інформації, якими є дані фінансового, бухгалтерського та статистичного обліку відбувається на третьому етапі. Четвертим етапом є аналіз фінансово-господарської діяльності. П'ятий етап – виявлення невикористаних і перспективних резервів підвищення ефективності діяльності ВНЗ. На шостому етапі визначають найперспективніші види фінансово-господарської діяльності на основі отриманих результатів. Заключний сьомий етап – це розроблення організаційно-економічних інновацій, що сприяють підвищенню ефективності діяльності ВНЗ. Кожен етап запропонованого алгоритму дослідження фінансового стану державного ВНЗ можна розглядати як самостійний блок, що потребує глибшої деталізації та опрацювання. Результати, отримані на окремих етапах, можуть бути економічно значущі як самі собою, так і для використання як вихідних даних для подальшого аналізу.

10. З метою визначення ефективності використання фінансових ресурсів перед головними розпорядниками бюджетних коштів та ВНЗ, що підпорядковані їм, постає необхідність формування комплексної методики оцінки ефективності використання фінансових ресурсів та державної власності. Запропоновано комплексну методику оцінювання та моніторингу ефективності використання фінансових ресурсів і майна ВНЗ державної форми власності на основі системи показників майнового стану, ділової та фінансової активності, профільного використання площ, яка дає змогу ранжувати ВНЗ за рівнем ефективності та створює умови для забезпечення об'єктивного розподілу обсягу державного замовлення і бюджетного фінансування.

11. Автором доведено, що окремі види суспільних послуг, які пропонують ВНЗ як бюджетні установи, можна ефективніше надавати саме на ринкових засадах. Це пояснюється стабільним платоспроможним попитом юридичних та фізичних осіб на відповідні платні послуги. Проте, нині надання державними ВНЗ платних послуг, по суті, не створює їм додаткових стимулів до поліпшення діяльності та жодним чином не зміцнює їх фінансову самостійність, оскільки ці заклади зобов'язані чітко виконувати згадані норми бюджетного законодавства, недотримання яких вважатимуться бюджетним правопорушенням. Державне втручання у діяльність ВНЗ повинно обмежуватися контролем за використанням бюджетних асигнувань, виділених на підготовку студентів за державним замовленням та дотриманням державних стандартів вищої освіти. Однак розширення видів діяльності, груп власних надходжень та переліку платних послуг, які можуть надавати ВНЗ, не має призводити до того, що ВНЗ спрямовуватимуть свою діяльність лише на максимізацію надходжень.